

UNIVERZITET SINGIDUNUM

**DEPARTMAN ZA POSLEDIPLOMSKE STUDIJE I MEĐUNARODNU
SARADNJU**

MASTER RAD

**KARAKTERISTIKE RAZVOJA AVANTURISTIČKOG I
RONILAČKOG TURIZMA**

Mentor:

Prof. dr Jovan Popesku

Student:

Aleksandra Obradović 4010207/2011

Beograd, 2015. godine

Sadržaj

Uvod	3
I Ronilački turizam kao oblik avanturističkog turizma-aspekti aktivnosti i karakteristike tražnje	
1. Razvoj turizma koji uključuje sportsko-rekreativne aktivnosti sportski i avanturistički turizam.....	7
1.1 Faktor rizika	8
1.2 Organizatori putovanja i aktivnosti u avanturističkom turizmu.....	10
1.3 Sertifikacije vodja aktivnosti	13
1.4 Nivoi veštine za učestvovanje u aktivnostima i sertifikacije	15
2. Ključni aspekti avanturističkog turizma	17
2.1 Avanturistički turizam i zaštita prirodnog i kulturno-istorijskog nasledja	17
2.2 Nautički aspekt	20
2.3 Socijalni aspekt i komunikacija	21
2.4 Estetski aspekt i njegova važnost u kreiranju doživljaja i promocije aktivnosti	21
3. Istraživanja tržišta iz oblasti avanturističkog i ronilačkog turizma.....	23
3.1 Geografski aspekt	23
3.2 Socioekonomska i obrazovna struktura segmenta.....	25
3.3 Starosna struktura	25
3.4 Odnos prema proizvodu.....	26
3.5 Polna struktura	28
3.6 Bračni status	28
3.7 Proces odlučivanja za putovanje, planiranje i organizacija putovanja, razmena iskustva nakon putovanja i kanali komunikacijesa segmentom	29
II Faktori konkurentnosti ronilačkog turizma-značaj održivosti	
1. Indeksi konkurentnosti Svetskog ekonomskog foruma i Svetske asocijacije agencija avanturističkog turizma	31
1.1 Značaj i struktura lista konkurentnosti i činioci koji utiču na njihovo formiranje	31
1.2 Specifični pokazatelji konkurentnosti u sferi avanturističkog turizma	34
2. Avanturistički turizam u Srbiji	37
2.1 Prirodni resursi kao potencijal za razvoj avanturističkog turizma	37

2.2 Aktivnosti avanturističkog turizma u Srbiji.....	39
2.3 Infrastruktura	41
3. Faktori atraktivnosti ronilačkih destinacija na svetskom nivou	43
4. Ronilački turizam u regionu	47
4.1 Jadransko primorje	47
4.1.1 Hrvatska	49
4.1.2 Crna Gora.....	50
4.2 Lokacije na rekama i jezerima.....	51
4.2.1 Srbija	51
4.2.2 Ohridsko jezero	52
4.2.3 Hercegovina	53
5. Faktori održivosti avanturističkog i specifično ronilačkog turizma.....	53
5.1 Ekonomski aspekt održivosti.....	53
5.2 Soci-kulturni faktori	55
5.3 Ekološki aspekt održivosti.....	58
6. Medjunarodna saradnja i prilike za razvoj avanturističkog turizma	60
7. Mogući pravci razvoja avanturističkog i posebno ronilačkog turizma u regionu	64
8. Moguće modifikacije sistema evaluacije potencijala za avanturistički turizam	66
8.1 Dobrodošlica i bezbednost.....	67
8.2 Spremnost	67
8.2.1 Prirodni resursi.....	67
8.2.2 Kulturni resursi	67
8.2.3 Održivost.....	68
8.3 Avantura	68
Zaključak	69
Literatura	72

Uvod

Potrebe turista za putovanjem su se vremenom menjale i razvijale u skladu sa promenama u životnim stilovima. Kretale su se od potrebe za odmorom u cilju održavanja i poboljšanja radne sposobnosti, preko potrage za komforom, zabavom i opuštanjem do potrebe za učenjem i samoispunjenjem. Turisti sve više traže ne masovni proizvod već iskustvo, i to iskustvo “skrojeno po meri” koje doprinosi ličnom napretku. Avanturistički turizam se javlja kao rezultat ove potrebe, gde je putovanje pre svega napredovanje u samoostvarenju kroz nova saznanja i pomeranje ličnih granica. U predgovoru Globalnog izveštaja o avanturističkom turizmu iz 2014. Generalni sekretar Svetske turističke organizacije UNWTO¹ Taleb Rifai navodi da “za putnike avanturistički turizam znači odmor zasnovan na iskustvu; znači dodatnu vrednost kroz interakciju sa lokalnom populacijom i vezu sa njihovim suštinskim vrednostima”².

Za pojavu avanturističkog turizma kao vida turizma posebnih interesovanja naročito su bitna dva faktora. Prvi faktor je urbanizacija modernog društva koja podrazumeva način života ograničen u smislu prostora, fizičkih izazova i kontakta sa prirodom. Fizičke aktivnosti u prirodi koje nudi avanturistički turizam pružaju mogućnost da se na psihički ispunjujući i interaktivan način zadovolji ovaj vid potreba. Aktivnosti u prirodi uključuju kretanje na otvorenom, dolaženje do cilja i promenu pejzaža, što predstavlja prednost u odnosu na opcije na raspolaganju u zatvorenom prostoru kao što su na primer fitnes ili teretana. Drugi faktor je ljudska potreba za pomeranjem granica, bilo da se radi o novim teritorijama, iskustvima, saznanjima ili granicama fizičke izdrživosti.

Avanturistički turizam je zabeležio rast od 65% između 2009-2012, a putovanja koja spadaju u avanturistički turizam i obuhvataju lakše fizičke aktivnosti u koje se svrstava i ronjenje su na prvom mestu u turizmu po rastu tražnje³ prema podacima istraživanja iz 2015.

Prema podacima iz 2014, 65% od prihoda po gostu u avanturističkim putovanjima ostaje u lokalnom regionu⁴, dok je poredjenja radi za masovni turizam taj procenat oko 20%⁵. Ekonomska dobit je bitan podsticaj za lokalno stanovništvo da čuva prirodne i autentične kulturne resurse koji ih čine atraktivnim avanturističkim turistima, čime se pomaže i ekološka i društveno kulturna komponenta održivosti. O važnosti avanturističkog turizma danas govori i izjava generalnog sekretara UNWTO na godišnjem skupu Svetske asocijacije agencija avanturističkog turizma

¹World Tourist Organization

²UNWTO Global Report on Adventure Tourism, str. 6

³2015 Forecasting Quickpoll, podatak iznet na konferenciji avanturističkog turizma u Nišu 03.04.2015.

⁴ATTA Industry snapshot 2014

⁵<http://www.unep.org/resourceefficiency/Business/SectoralActivities/Tourism/FactsandFiguresaboutTourism/ImpactsofTourism/EconomicImpactsofTourism/NegativeEconomicImpactsofTourism/tabid/78784/Default.aspx>

ATTA⁶ 2012. godine, da je „avanturistički turizam ono što bi turizam trebalo da bude danas i ono što će definitivno biti u budućnosti.“⁷

Avanturistički turizam podrazumeva potragu za doživljajem kroz izmeštanje i interakciju sa novim ambijentom i stoga nije teško razumeti interesovanje zapodvodne aktivnosti. U publikaciji „Vision 2020“, u izdanju UNWTO iz 2001. godine, u poglavlju koje se odnosi na SCUBA ronjenje stoji konstatacija da “kako je svet sve istraženije mesto i sve je manje novih destinacija za otkrivanje, postoji trend putovanja na neobične “teritorije” što čini da podvodna putovanja dobijaju na atraktivnosti”⁸.

Aktivnosti avanturističkog turizma u koje spada ronjenje sadrže nekoliko raznovrsnih aspekata, o čemu će više biti reči u prvom delu rada. Treba napomenuti da se termin ronjenje ovde isključivo odnosi na SCUBA⁹ rekreativno ronjenje, a ne na ostale vidove podvodnih aktivnosti. Avanturistički, ekološki, kulturni i socijalni aspekt predstavljaju svojevrzne izazove ali i potencijal za nova iskustva, što u terminima turizma znači mogućnost za širenje ponude.

Prema statistici PADI¹⁰ (Profesionalne asocijacije instruktora ronjenja), danas ima oko 10 miliona aktivnih ronilaca u svetu, od kojih prema proceni UNWTO svaki treći putuje van zemlje za godišnji odmor namenski da bi učestvovao u ronilačkim aktivnostima¹¹. Grafikon 1 preuzet je sa internet stranice PADI statistike i pokazuje broj sertifikacija ronilaca od 1971 do 2013¹². Bitno je precizirati da postoji oko 20 internacionalno priznatih saveza za sertifikacije ronilaca i ronilačkih instruktora, tako da broj nije konačan. U radu će se uzeti u obzir samo podaci PADI asocijacije kao najrelevantnijeg i najpouzdanijeg izvora informacija vezanih za rekreativno ronjenje.

Ronilački turizam se prema definiciji UNWTO odnosi na osobe koje namenski putuju sa primarnim ciljem da učestvuju u SCUBA aktivnostima i kojima je prirodni potencijal destinacije za bavljenje ovom aktivnošću na prvom mestu ispred svih ostalih faktora kao što su smeštaj i lokalne atrakcije¹³. S obzirom na gore pomenuto, prirodno najatraktivnije destinacije trpe najveći pritisak posetilaca i potencijalni poremećaj prirodne ravnoteže mogao bi da pored negativnih posledica po životnu sredinu utiče na gubitak interesovanja turista.

⁶ ATTA-Adventure Tourism Trade Association

⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=Zg511kesIb4>

⁸ Tourism 2020 Vision Vol.7 Global Forecast and Profiles of Market Segments, 2001 str.88

⁹ SCUBA-skraćenica za “*self-contained underwater breathing apparatus*”, u prevodu samoodrživi aparat za disanje pod vodom; SCUBA ronjenje, ronjenje sa bocom i odgovarajućom opremom koja omogućava produženi boravak pod vodom

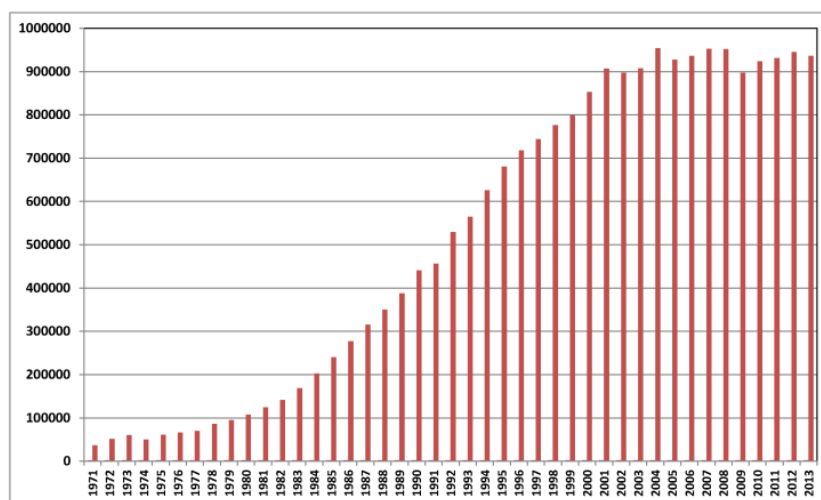
¹⁰ PADI-Professional Association of Diving Instructors –Profesionalna asocijacija ronilačkih instruktora

¹¹ Tourism 2020 Vision Vol.7 Global Forecast and Profiles of Market Segments, 2001, str.87

¹² PADI Worldwide Corporate Statistics Data for 2008-2013, ažurirano februara 2014

¹³ Tourism 2020 Vision Vol.7 Global Forecast and Profiles of Market Segments, 2001, str.85

Grafikon 1: Trend sertifikacije na svetskom nivou 1971-2013

Izvor: PADI Statistics

Problematika rada je ekološki, ekonomski, bezbednosno i društveno kulturno odgovorno obavljanje aktivnosti u avanturističkom turizmu koje će se razmatrati na primeru ronilačkog turizma.

Hipoteze rada su da budućnost avanturističkog turizma počiva na organizatorima aktivnosti i njihovoj spremnosti, svesti i savesnosti, kao i da potraga avanturističkih turista za raznovrsnim i autentičnim prirodnim i kulturnim resursima pogoduje održivom razvoju turizma i deluje kao podsticaj za međunarodnu saradnju, čime se zadovoljava tražnja segmenta za novim iskustvima i smanjuje pritisak na poznate destinacije.

Cilj ovog rada je da analizom različitih aspekata avanturističkog i konkretnije ronilačkog turizma, potreba potrošača, indikatora konkurentnosti, faktora atraktivnosti i vidova međunarodne saradnje, oslanjajući se na podatke iz relevantnih izvora, ukaže na moguće pravce razvoja i rešenja pitanja vezanih za ovaj vid turizma, pre svega u zemlji i regionu.

Rad se sastoji iz dva glavna dela. Moglo bi se reći da se prvi deo rada bavi pretežno ljudskom dimenzijom, a drugi prostornom, ali oba dela su međusobno prožeta i čine celinu.

Prvi deo rada bavi se karakteristikama i značajem avanturističkog turizma koji podrazumeva fizičku aktivnost i konkretnije pitanjima vezanim za ronilački turizam kao oblik avanturističkog turizma. Sastoji se iz tri glavne celine. U prvoj se razmatraju razvoj avanturističkog i konkretnije ronilačkog turizma, pravni okviri i standardi za sprovođenje aktivnosti, u drugoj aspekti ronilačkog turizma, a u trećoj istraživanja tržišta vezana za profil ronilačkih turista.

Drugi deo rada se sastoji iz osam glavnih celina. Prva celina tiče se indikatora konkurentnosti i bavi se relevantnim objektivnim pokazateljima koji se koriste za rangiranje zemalja prema Indeksu

konkurentnosti Svetskog ekonomskog foruma, (dalje u tekstu WEF TTCI¹⁴), i Indeksu razvoja avanturističkog turizma Svetske asocijacije agencija avanturističkog turizma (dalje u tekstu ATDI). U drugoj celini fokus će biti na potencijalima Srbije za razvoj avanturističkog turizma. Treća celina se odnosi na faktore atraktivnosti i rangiranje ronilačkih destinacija na svetskom nivou prema tipovima interesovanja. U četvrtoj celini se razmatraju ronilačke lokacije u regionu. Peta celina se tiče aspekata održivosti avanturističkih i posebno ronilačkih destinacija. Šesta se bavi primerima i mogućnostima povezivanja zemalja u cilju povećanja konkurentnosti. Sedma celina je posvećena mogućim pravcima razvoja avanturističkog i konkretnije ronilačkog turizma u regionu, a osma mogućim modifikacijama u sistemu evaluacije potencijala za avanturistički turizam.

U oba dela rada biće uključeni podaci koji se odnose na trenutnu situaciju u Srbiji.

Metodologija korišćena za prikupljanja podataka za ovaj rad je analiza sadržaja postojećih izvora vezanih za avanturistički turizam. Od osnovnih naučnih metoda primenjene su analitička metoda klasifikacije, u delu koji se odnosi na činioce atraktivnosti, faktorska analiza, pri pregledu indikatora lista konkurentnosti, i sintetička metoda generalizacije, u zaključku. Opštenaučne metode korišćene u radu su pretežno hipotetičko deduktivna, u delovima koji se odnose na aspekte ronilačkog turizma i destinacije u svetu i regionu, i komparativna, u delovima koji se odnose na razmatranje postojećih istraživanja vezanih za karakteristike avanturističkih i ronilačkih turista i liste konkurentnosti.

¹⁴World Economic Forum

I Ronilački turizam kao oblik avanturističkog turizma-aspekti i karakteristike tražnje

1. Razvoj turizma koji uključuje sportsko-rekreativne aktivnosti - sportski i avanturistički turizam

U sedmom tomu izdanja UNWTO Vision 2020 iz 2001. ronilački turizam se svrstava u sportski turizam¹⁵. U Globalnom izveštaju Svetske turističke organizacije o avanturističkom turizmu iz 2014¹⁶, ronjenje je kategorisano kao avanturistički turizam, novi vid turizma koji dobija na značaju u ovom periodu.

Prvobitna definicija iz 2001. uzima u obzir fizičku aktivnost kao glavni motivator putovanja. U vremenu između ova dva izdanja prepoznato je da su potrebe turista evoluirale i da se osim fizičkih aktivnosti od odmora očekuje stapanje i razmena sa okruženjem, bilo da se radi o prirodnom okruženju, ili razmeni sa lokalnom kulturom, što je kompleksniji odnos prema putovanju od onoga koji podrazumeva sportski turizam.

Avanturistički turizam obuhvata bar dve od ove tri komponente: fizičku aktivnost, interakciju sa prirodom i interakciju sa lokalnom zajednicom. U slučaju ronilačkog turizma fizička aktivnost je osnovni i neodvojivi deo ovog seta ali turisti pored toga neizostavno traže autentično, spontano iskustvo i osećaj jedinstva sa okruženjem.

Fizička aktivnost u prirodi podrazumeva sagledavanje čitavog niza činilaca: moguće rizike koji deluju kao motivatori, ali i uslovljavaju zdravstvene i pravne mere opreza, psihofizičku spremnosti samih učesnika, i spremnost vodiča/instruktora da adekvatno sprovedu aktivnosti i reaguju u kriznim situacijama.

Do pojave avanturističkog turizma, da bi se bavilo odredjenim aktivnostima bilo je neophodno učlaniti se u sportska udruženja, čiji su članovi ulagali vreme u obuku i napredovanje u veštini, kao i materijalna sredstva za opremu zbog čega je često bilo neophodno fokusirati se samo na jednu aktivnost¹⁷.

S obzirom na već spomenute faktore razvoja interesovanja za aktivni odmor prepoznata je mogućnost komercijalizacije pojedinih sportskih aktivnosti. Tu se javlja jasnija podela na

¹⁵Tourism 2020 Vision Vol.7 Global Forecast and Profiles of Market Segments, 2001, str.81

¹⁶ UNWTO Report on Adventure Tourism 2014, str. 12

¹⁷ R.Buckley, Adventure Tourism, CAB international 2006, page 2

aktivnosti koje ne moraju biti previše zahtevne u smislu obuke i koje su pogodnije za rekreativce (soft) i aktivnosti za koje je i dalje neophodna duža obuka, bolja fizička spremnost i koje se često realizuju u nepristupačnijim predelima (hard). U teže (hard) se na primer ubrajaju penjanje na stene, određeni vid planinarenja (trekking), pećinarenje¹⁸, a u lakše ronjenje, jahanje, jedrenje, skijanje, biciklizam i sl.¹⁹

Od sedamdesetih godina XX veka pojavljuju se centri koje nude usluge stručnih vodiča/instruktoru i iznajmljivanje opreme. Korisnici ne moraju ponekad ni da upravljaju opremom nego učestvuju kao putnici kao što je to slučaj na primer sa raftingom²⁰. Sa mogućnošću iznajmljivanje opreme smanjuju se troškovi i komplikacije oko transporta i povećavaju se mogućnosti kombinovanja više aktivnosti.

U avanturističkom turizmu preovladavaju lakše aktivnosti, dok teže i ekstremnije aktivnosti predstavljaju specifičnu nišu i neće se detaljnije razmatrati u radu.

Sportska udruženja, centri i savezi ne predstavljaju više jedine tačke pristupa određenim aktivnostima, ali čine nerazdvojni deo avanturističkog turizma u smislu sertifikacije vodja aktivnosti o čemu će biti više reči u nastavku rada koji se tiče standarda za avanturističke vodiče.

1. 1. Faktor rizika

Fizička aktivnost i boravak u manje ili više udaljenim mestima u prirodi, nose sa sobom rizike i zahtevaju mere opreza kako ne bi došlo do neželjenih ishoda. U nastavku će se rizik razmatrati sa 3 stanovišta: psihološkog, zdravstvenog i pravnog.

Pojam avanture sam po sebi podrazumeva dozu neizvesnosti i time izaziva uzbuđenje koje može delovati kao motivator putovanja u avanturističkom turizmu. Sa druge strane, putovanja su sa stanovišta korisnika najčešće vremenski ograničena godišnjim odmorima, praznicima, dugim vikendima i sl. i svaka nezgoda bi osim fizičkih problema mogla uzrokovati i niz drugih komplikacija koje bi negativno uticale na percepciju iskustva.

Kako bi se minimizovali rizici preporuke su da organizatori putovanja i/ili vodiči preduzimaju sledeće mere²¹:

1. Procena učesnika u odnosu na zahtevnost poduhvata, težinu terena, kao i na individualne psihofizičke karakteristike (trenutno zdravstveno stanje, hronične bolesti, psihičko zdravlje, strahovi, fobije koji bi mogli biti relevantni i sl.) i stepen veštine koji poseduju.

¹⁸ Pravi se razlika između speleologije, koja sadrži naučnu komponentu, i aktivnosti u pećinama rekreativnog karaktera

¹⁹ UNWTO Report on Adventure Tourism 2014, str. 12

²⁰ R.Buckley, Adventure Tourism, CAB international 2006, page 1

²¹ R.Buckley, Management in Adventure Tourism, Elsevier 2010, pages 52-63

2. Provera da li su učesnici izvršili neophodne pripreme za putovanje u smislu vakcinacije, zdravstvenog osiguranja, nošenja preporučenih lekova i minimuma prve pomoći, kao i lekova redovne terapije ukoliko za tim postoji potreba.
3. Smatra se da je neophodno da vođači poznaju osnove prve pomoći. Znanja iz ove oblasti stiču se na kursovima za vođe aktivnosti. Takođe je bitno napomenuti da vođači moraju biti upoznati i sa granicama prve pomoći, nakon kojih nemaju ovlašćenja da intervenišu i moraju da sačekaju stručno medicinsko osoblje.
4. Svaka tura bi trebalo da ima plan hitne medicinske evakuacije, koji može da varira od jednostavnih postupaka, kao što je obraćanje nadležnoj službi do spasilačke ekspedicije, u zavisnosti od udaljenosti i zahtevnosti poduhvata.

Podrazumeva se da organizator putovanja, odnosno aktivnosti, ispunjava određene zakonske uslove u smislu obučeno kadra i procedura za ovu vrstu turizma.

Pružaoци turističkih usluga mogu da se štite se od eventualnih tužbi izjavama koje potpisuju učesnici u kojima se izjašnjavaju da su u potpunosti svesni rizika avanturističkih aktivnosti i da oslobađaju organizatora svih odgovornosti u slučaju nesreće. Da bi ovakve izjave bile važeće trebalo bi da učesnik bude upoznat sa njihovim sadržajem dok je još uvek u mogućnosti da donese odluku da li želi da ide na putovanje ili učestvuje u aktivnosti pod tim uslovima ili ne, a ne u toku samog putovanja, odnosno aktivnosti.

Takođe je bitna i komunikacija neposredno pre same aktivnosti (briefing) u toku same aktivnosti, kao i povratna informacija nakon aktivnosti (debriefing). Avanturistički turizam je globalna pojava pa treba imati u vidu jezičke razlike koje mogu predstavljati prepreku u ovim slučajevima. ISO standardom 21103:2014²² definisan je minimum informacija koje učesnici treba da dobiju pre, u toku i nakon aktivnosti kako bi mogli da procene da li žele da učestvuju u aktivnostima i kako bi se avanturističke aktivnosti bezbedno sprovodile, imajući u vidu moguće jezičke i kulturne razlike.

U slučaju nesreće uzima se u obzir i ustaljena praksa u sličnim okolnostima. Ukoliko se procenjuje da se aktivnost obavlja uprkos nepovoljnim vremenskim uslovima ili da nije bio odgovarajući odnos između broja vođe i broja učesnika za određeni tip aktivnosti, ti faktori se uzimaju kao otežavajuća okolnost u proceni odgovornosti organizatora.

Republička agencija za prostorno planiranje Srbije²³ objavljuje referalnu kartu Turizam i zaštita životne na kojoj se između ostalog može videti koja su područja pod većim rizikom od prirodnih nepogoda kao što su zemljotresi, klizišta, polave i erozija tla i ta karta se može uzeti u obzir u proceni rizika obavljanja aktivnosti u navedenim područjima.

²²ISO standard za avanturistički turizam- informacije za učesnike, <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:21103:ed-1:v1:en>

²³ Od decembra 2014. Agenciju preuzima Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture

U slučaju nezgoda u toku aktivnosti u udaljenim i nepristupačnim mestima u Srbiji intervenišu Gorska služba spašavanja, čiji brojevi telefona bi trebalo da budu poznati svim vodičima i učesnicima aktivnosti.

Za bezbednost u avanturističkom turizmu objavljen je ISO standard 21101:2014²⁴ namenjen svim organizatorima avanturističkih aktivnosti koji za cilj ima:

1. Poboljšanje bezbednosti aktivnosti
2. ispunjavanje očekivanja vodiča i učesnika u pogledu bezbednosti
3. demonstraciju bezbedne prakse
4. podršku u usaglašavanju sa adekvatnim zakonskim uslovima.

U oblasti bezbednosti u ronjenju bitno je spomenuti DAN²⁵, najveću asocijaciju SCUBA ronilaca na svetu koja se bavi edukacijom, promocijom bezbednog ronjenja, merama prevencije, intervencijom u slučaju nezgoda i zdravstvenim osiguranjem ronilaca. Regionalni centar DAN Evrope za Balkan se nalazi u Beogradu²⁶.

Prema preporukama DAN-a uključenim u delove Pravilnika o sprovođenju podvodnih aktivnosti u Hrvatske i Crne Gore koji se odnose na bezbednost, na mestu zarona obavezno je imati sledeće:

1. Osnovni pribor za pružanje prve pomoći
2. Sredstvo komunikacije (VHF radio stanicu ili GSM uređaj)
3. Istaknute telefonske brojeve dekompresionih komora i službi spašavanja i traganja na moru DAN u slučaju nesreće
4. Program transportovanja unesrećenog
5. Dnevnik koji mora sadržati podatke o organizatoru ronjenja, dozvoli za izvođenje zarona u zemlji, vodiči zarona, učesnicima i evidencije nezgoda

1.2 Organizatori putovanja i aktivnosti u avanturističkom turizmu

Za organizovanje aktivnosti u avanturističkom turizmu neophodna su specifična znanja i oprema. Sa jedne strane, turističke agencije su zakonom ovlašćene da organizuju putovanja ali nemaju stručnost za sprovođenje aktivnosti. Sa druge strane, sportska udruženja imaju znanja ali su zakonom ograničena samo na sprovođenje aktivnosti, i nemaju ovlašćenja da organizuju putovanja osim za svoje članove. Neka saradnja turističkih agencija i udruženja može biti od obostrane koristi - agencija promoviše aktivnost, organizuje putovanja i bavi se pitanjima osiguranja putnika

²⁴ ISO standard za avanturistički turizam-standardi za sisteme upravljanja bezbednošću
<https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:21101:ed-1:v1:en>

²⁵ Divers Alert Network-Mreža ronilaca za mere opreza

²⁶ http://www.daneurope.org/web/guest/readarticle?p_p_id=web_content_reading&p_p_lifecycle=0&p_p_mode=view&p_r_p_-1523133153_groupId=10103&p_r_p_-1523133153_articleId=678035&p_r_p_-1523133153_articleVersion=1.0&p_r_p_-1523133153_commaCategories=Curriculum&p_r_p_-1523133153_commaTags=

a udruženje/instruktori sprovode aktivnost. Ali u slučaju da postoji interesovanje da putovanje organizuje direktno organizator aktivnosti ta mogućnost u slučaju Srbije nije predviđena zakonom. Treba imati u vidu da prema istraživanjima, o kojima će detaljnije biti reči kasnije u radu, avanturistički turisti preferiraju samostalno da organizuju putovanja, u odnosu na to da angažuju agenta ili agenciju.

Aktivnosti sportskih udruženja u Srbiji podležu Zakonu o sportu i Zakonu o udruženjima. Prema članu 37 Zakona o udruženjima, udruženja mogu da obavljaju privrednu ili drugu delatnost kojom se stiče dobit pod uslovom da je delatnost predviđena statutom, u skladu sa statutarnim ciljevima i u manjem obimu potrebnom za ostvarivanje ciljeva udruženja. Ovako stečena dobit se i prema ovom članu Zakona o udruženjima i prema članu 76 Zakona o sportu može koristiti isključivo za ostvarivanje statutarnih ciljeva i udruženja nemaju pravo da dobit raspoređuju članovima, zaposlenima, direktorima i drugim povezanim licima.

Pružaooci sportsko-rekreativnih usluga u avanturističkom turizmu u Srbiji su se definisali članom 100 koji je glasio:

Specifične avanturističke i sportsko-rekreativne usluge u turizmu (skijanje, ronjenje, jedrenje, jahanje, gorsko-planinsko vodjenje, rafting, splavarenje, vožnja kanuom i drugim sličnim plovilima, skakanje padobranom, paraglajding, skakanje sa užetom i slično) pružaju stručno osposobljena lica (treneri, instruktori, učitelji i slično) pod uslovima propisanim zakonom.

Usluge iz stava 1. ovog člana mogu da obavljaju privredna društva, druga pravna lica, preduzetnici i fizička lica koja se za obavljanje tih usluga evidentiraju u Registru turizma.

Ovim članom zakona definisalo se ko je ovlašćen za sprovođenje aktivnosti ali se to ne odnosi na organizovanje tura i izleta.

Treba napomenuti da u šifrniku Agencije za privredne registre ne postoji šifra za ovu vrstu delatnosti u oblasti turizma, i da usluge u ovoj oblasti pružaju udruženja koja se registruju pod šifrom 9499 (delatnost ostalih organizacija na bazi učlanjenja) ili kao sportska udruženja pod šifrom 9312 (delatnost sportskih klubova).

Prema članu 46 Zakona o turizmu udruženja imaju ovlašćenja da organizuju i oglašavaju putovanja i izlete samo za svoje članove. Ova praksa nije strogo kontrolisana, udruženja organizuju putovanja za širu javnost i ne postoji adekvatna zaštita potrošača u ovim slučajevima. U ponudama najčešće nije precizirano ko vodi aktivnosti ili koje su kvalifikacije vodiča/instruktor, i količina informacija dostupna učesnicima zavisi od kriterijuma udruženja. Neka od udruženja otvoreno na svojim sajtovima reklamiraju da se bave avanturističkim turizmom, druga ne nazivaju aranžmane turističkim, ali reklamiraju ponude na internet i otvorenim facebook stranicama koji su dostupni široj javnosti, bez napomene da se ponuda odnosi isključivo na članove.

Prema članovima 18 i 43 Nacrta zakona o izmenama i dopunama zakona o turizmu iz 2015. godine gore pomenuti član 100 briše, a član 46 dodatno ograničava na putovanja u inostranstvo od najviše

tri dana. Predložene izmene Zakona u turizmu usvojene su oktobra 2015. godine, i nije bilo reakcija udruženja ni u medijima ni na internetu na predložene izmene.

Izbacivanjem člana 100 kojim se definiše da stručna lica mogu da pružaju aktivnosti turizmu stvara se iluzija da se ove aktivnosti odvijaju samo u okviru zakona o sportu, a to nije slučaj. Ostaje siva zona u kojoj udruženja faktički nastavljaju da se bave turizmom ali kako to zvanično nije prepoznato ne postoje jasne obaveze prema putnicima i ne postoje smernice za putnike kome treba da se obrate u slučaju da odu na putovanje preko udruženja koje nije ispunilo obećane uslove. Mali broj putnika je upućen u zakon i zna da udruženja nemaju pravo da organizuju turistička putovanja i izlete. U slučaju spornih situacija, udruženja se ograđuju da posluju prema zakonu o sportu i sportskim udruženjima i da nemaju veze sa turizmom. Iz prethodno navedenih razloga nije neobično da udruženja nisu reagovala na promene zakona koje bi se kretala prema prepoznavanju sportskih udruženja kao pružalaca usluga u turizmu. To bi sa jedne strane predstavljalo rizik jer bi moglo da skrene pažnju na dotadašnje aktivnosti vezane za putovanja koja su bila mimo zakonskih granica. Sa druge strane, obaveza da se registruju kao pružaoci usluga u turizmu pretpostavljala bi dodatne troškove poreza i angažovanja oko administracije kojima u ovom trenutku, dok su registrovana kao isključivo sportska udruženja, ne podležu.

U Srbiji postoji oko 20 ronilačkih udruženja koja su članice granskog saveza²⁷ i nepoznati broj udruženja koja nisu članovi saveza ali se bave obukama i ronilačkim izletima/putovanjima. Prema nezvaničnim izvorima u Srbiji postoji oko 40 udruženja/klubova, ne postoji javna evidencija članova i učesnika putovanja, ali se prema interesovanju za ronilačke strane na socijalnim mrežama može proceniti da ima nekoliko hiljada ronilaca u Srbiji. Nakon završene obuke ronilac ne mora biti član nekog kluba da bi učestvovao u putovanjima, dovoljno je da ima sertifikat i dive log (knjižica u koju se upisuju završeni kursevi, zaroni, lokacija, dubina, trajanje zarona isl.).

Za izvodjenje ronilačkih sportsko-rekreativnih aktivnosti u primorskim zemljama nadležni državni organi izdaju licence centrima koji su registrovani za ovu vrstu usluga i ispunjavaju uslove u skladu sa lokalnim propisima. Na primeru Hrvatske to su koncesijska odobrenja, u Crnoj Gori su to dozvole koje se izdaju pod nadzorom Regionalnog centra za obuku ronilaca. Za ronjenje na lokacijama od posebnog značaja potrebna su specijalna odobrenja koja se izdaju centrima koji zadovoljavaju kriterijume. Klubovi koji organizuju ekskuzije u Srbiji imaju u tim slučajevima svojstvo organizatora putovanja dok odgovornost za sprovođenje aktivnosti snosi lokalni ovlašćeni centar.

Sa aspekta putnika, sa jedne strane, agencije imaju veće odgovornosti i obavezu da obeštete putnika u slučaju neispunjenja uslova, ali sa druge strane njihovo posredovanje može uzrokovati dodatne troškove koje putnici možda ne žele da plate ako je glavni motiv njihovog putovanja aktivnost za čije sprovođenje turistička agencija nema stručnost, već samo deluje kao posrednik. Postoji jasan trend disintermedijacije, izbegavanja posrednika, kod avanturističkih turista, prepoznat u

²⁷Savez organizacija podvodnih aktivnosti Srbije, spisak klubova, <http://www.sopas.rs/klubovi>

globalnom UNWTO izveštaju za avanturistički turizam iz 2014²⁸. Trenutno zakon u Srbiji ne pruža mogućnost da se ova potreba zadovolji na način koji je dovoljno transparentan.

Kako bi se zaštitila prava putnika neophodno je zakonski prepoznati udruženja kao pružaoce turističkih usluga i definisati njihova prava i obaveze u okviru ove delatnosti.

1.3 Sertifikacije vodja aktivnosti

Svaka od aktivnosti avanturističkog turizma ima svoj sistem sertifikacija za vodje aktivnosti koje se vrše preko sportskih organizacija i udruženja. U Srbiji granski savezi su uglavnom članovi internacionalnih asocijacija i sprovode obuku, direktno ili preko klubova članova saveza, u skladu sa standardima tih asocijacija.

Na primer, Planinarski savez Srbije (PSS) je član UIAA²⁹, Internacionalne penjačke i planinarske asocijacije, i sprovodi obuku za vodiče u skladu sa sedam standarda te asocijacije, nakon čega vodiči dobijaju internacionalno priznate sertifikate. Rafting savez Srbije organizuje obuku u skladu sa pravilima Internacionalne rafting federacije³⁰, na zahtev klubova članica tog saveza. Savez organizacija podvodnih aktivnosti Srbije je sertifikovan da sprovodi obuku po CMAS³¹ programu. PADI sertifikaciju rade licencirani pojedinci, ali je za naprednije nivoe neophodna praksa u nekom od ronilačkih centara.

U Hrvatskoj postoji posebna profesija *Instruktor ronjenja u turističke svrhe*. Uslov za dobijanje uverenja o stručnoj osposobljenosti je da kandidat sa naprednom ronilačkom kvalifikacijom internacionalnih organizacija, položi ispite iz pedagoške i metodološke grupe predmeta u nekoj od ustanova za obrazovanje odraslih, ovlašćenih od strane Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta i Agencije za obrazovanje odraslih. Program obuke zasniva se, sa jedne strane, na Programu Hrvatske olimpijske akademije (HOA) za osposobljavanje i stručno usavršavanje kadrova za obavljanje stručnih poslova u sportu, i, sa druge, na Protokolu o saradnji potpisanom između HOA i PADI i CMAS internacionalnih asocijacija³².

Treba imati uvidu da ne postoji standard ili internacionalni zakon koji nalaže da sertifikacija mora da se sprovodi u okviru normi internacionalnih asocijacija. Samim tim i dalje postoji raznolikost i neujednačenost na svetskom nivou u pogledu priznatosti i uskladenosti licenci.

Sertifikat koji se dobija za vodju aktivnosti od relevantnog izvora, saveza ili kluba, samo je jedna od komponenti u edukaciji vodiča u avanturističkom turizmu. ATTA je u 2015. godini predvodila

²⁸UNWTO Report on Adventure Tourism 2014, str 21

²⁹UIAA-Union Internationale des Associations d'Alpinisme

³⁰IRF- International Rafting Federation

³¹Confédération Mondiale des Activités Subaquatiques- Svetska organizacija podvodnih aktivnosti

³² Grupa autora, Edukacija stručnih kadrova za potrebe ronilačkog turizma u Republici Hrvatskoj, stručni rad, str.3, hrcak.srce.hr/file/83215

radnu grupu za formiranje globalnog standarda za kvalifikacije i kvalitet rada vodiča avanturističkog turizma³³ koja je nastojala da definiše:

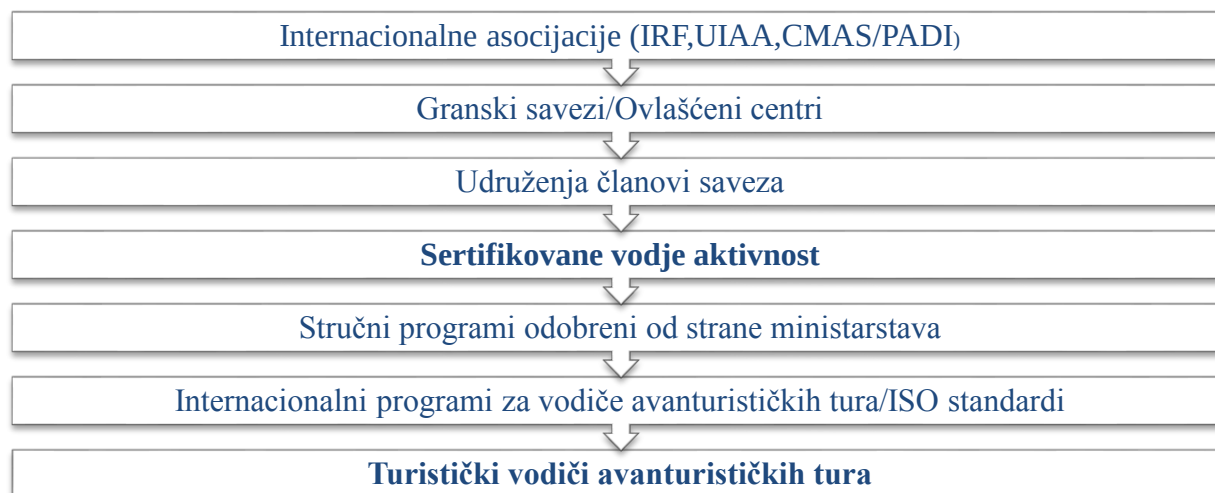
1. nivo tehničke osposobljenosti za vođenje određene aktivnost
2. znanja i obučenosť iz oblasti medicine
3. odnos sa klijentima i menadžment grupe
4. interpretaciju prirode i istorije kulture i tehnike interpretacije
5. praksu u skladu sa principima održivosti.

U ovom poduhvatu u obzir se uzima postojeći ISO standard ISO 21102:2013³⁴ koji se odnosi na minimum spremnosti vodja aktivnosti u avanturističkom turizmu. Konačni rezultati poduhvata predstavljeni su na svetskom samitu avanturističkog turizma u Čileu oktobra 2015. godine.

Treba napomenuti da se za vodje ronilačkih aktivnosti postoje posebni ISO standardi: ISO 24801-3:2014³⁵ za vodju zarona, ISO 24802-1³⁶ za pomoćnog instruktora i ISO 24802-2³⁷ za instruktora.

U nastavku je dijagram koji prikazuje stepenike u formiranju turističkih vodiča avanturističkih tura koje uključuju sportsko rekreativne aktivnost.

Grafikon 2: Koraci u formiranju vodiča avanturističkih tura koje uključuju sportsko rekreativnu aktivnost

Izvor: Grafikon formulisan na osnovu samostalnog istraživanja

³³<http://www.adventuretravelnews.com/atta-advances-conversation-on-adventure-guide-qualification-and-performance-standards>

³⁴ISO standardiza avanturističkog turizma - standardizacija vodje aktivnosti -

znanja i veštine zaposlenih http://www.iso.org/iso/catalogue_detail.htm?csnumber=54859

³⁵ISO standardizacija rekreativnog ronjenja - standardi o bukeza rekreativne SCUBA ronice trećinivo

³⁶ISO standardizacija rekreativnog ronjenja - standardi o bukeza SCUBA instruktore prvinivo

http://www.iso.org/iso/catalogue_detail?csnumber=60463

³⁷ISO standardizacija rekreativnog ronjenja - standardi o bukeza SCUBA instruktore druginivo

http://www.iso.org/iso/catalogue_detail?csnumber=60464

Kursevi za vodiče/instruktoze u okviru sportskih udruženja i internacionalnih asocijacija pokrivaju prve tri tačke koje se odnose na tehničku osposobljenost, poznavanje fiziologije, pružanje prve pomoći i rad sa grupom, kao i poznavanje prirodnog okruženja u kome se obavlja aktivnost. Odnos sa klijentima, interpretacija prirode i poznavanje istorije kulture i tehnike interpretacije, kao i svest o ekonomskoj i društveno-kulturnoj održivosti su znanja i veštine koje treba dodatno razvijati kako bi se napravio most od vodiča rekreativne aktivnosti do vodiča avanturističkog turizma.

1.4 Nivoi veštine za učestvovanje u aktivnostima i sertifikacije

U pojedinim oblastima neophodno je da učesnici imaju sertifikat relevantne organizacije koja potvrđuje nivo veštine potreban za učestvovanje u aktivnostima. Kada se radi o SCUBA ronjenju moguća su dva slučaja. Prvi slučaj je da neko konema predjašnja iskustva želi da pokuša da roni s opremom, i tada se organizuju tzv intro zaroni u kontrolisanim uslovima, kako bi se pružilo pozitivno iskustvo i po mogućstvu podstaklo na dalju obuku. Za potrebe ovog slučaja ISO organizacija je objavila standard ISO 11121:2009³⁸. Ovi zaroni često predstavljaju komplementarnu aktivnost na odmorima masovnog turizma. Drugi slučaj se odnosi na učesnike ronilačkih izleta i putovanja za koje je neophodno posedovati sertifikat koji svedoči o adekvatnom nivou veštine.

Kao što je već pomenuto, postoji neraskidiva veza između sportskih organizacija i udruženja i turističkih aktivnosti u pogledu sertifikacije kako učesnika tako i vodiča turističkih aktivnosti.

U svetu ima oko 20 asocijacija koje su razvile internacionalno i međusobno priznate sisteme obuke i sertifikacije. Za područje Evrope i Srbije najbitnije su svetske asocijacije CMAS³⁹ i PADI, za Veliku Britaniju bitno je još spomenuti BSAC⁴⁰ i za SAD NAUI⁴¹.

Ove svetske asocijacije sertifikuju granske saveze čiji klubovi i članovi udruženja sprovode obuke po njihovoj metodologiji i imaju pravo da izdaju sertifikate. U slučaju PADI organizacije, po završenom instruktorskom kursu pojedinac može da obučava i sertifikuje ronioce bez potrebe da bude član nekog saveza, centra ili udruženja.

PADI organizacija je nastala u SAD 1967. sa ciljem da popularizuje ronjenje. CMAS pored obuka za rekreativne ronioce, koje su zahtevnije od PADI obuka, potencira i sportsku i naučnu komponentu ronjenja, dok se PADI fokusirao na rekreativne ronioce i pod sloganom *PADI-način na koji svet roni* koncipirao je vremenski i zahtevno pristupačan sistem obuke.

³⁸ISO standardizacija rekreativnog ronjenja-

standardizacija uvodnih programa obuke za SCUBA ronjenje <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:11121:ed-1:v1:en>

³⁹Confédération Mondiale des Activités Subaquatiques- Svetska organizacija podvodnih aktivnosti

⁴⁰British Sub-Aqua Club-Britanski klub za aktivnost pod vodom

⁴¹National Association of Underwater Instructors – Nacionalna asocijacija podvodnih instruktora

ISO standardi 24801-1:2014⁴² i 24801-2:2014⁴³ bave se uslovima koje bi obuka rekreativnog, ronioca trebalo da ispuni. Obuke PADI organizacije su u skladu sa ovim standardima.

Ponekad je moguće kombinovati više aspekata avanturističkog turizma u jednoj aktivnosti. Primer kombinacije više sportskih aktivnosti avanturističkog turizma je pećinsko ronjenje koje predstavlja spoj speleologije i SCUBA ronjenja i spada u teže (hard aktivnosti) visokog rizika. Neophodna specifična znanja i veštine za ovu aktivnost stiču se na specijalističkoj obuci. Drugi primer je kombinacija sportskih aktivnosti i kulturne interakcije. Ovde spada ronjenje na olupinama, kao i ronjenje na arheološkim lokacijama za koje takodje postoje posebni kursevi.

⁴²ISO standardi za rekreativno ronjenje- standardi obuke za rekreativno SCUBA ronjenje-prvi deo, prvi nivo, ronjenje pod nadzorom http://www.iso.org/iso/home/store/catalogue_ics/catalogue_detail_ics.htm?csnumber=60460

⁴³ ISO standardi za rekreativno ronjenje- standardi obuke za rekreativno SCUBA ronjenje-drugi deo, drugi nivo, samostalno ronjenje http://www.iso.org/iso/catalogue_detail?csnumber=60461

2. Ključni aspekti avanturističkog turizma

2.1 Avanturistički turizam i zaštita prirodnog i kulturno-istorijskog nasledja

Održivi razvoj u turizmu podrazumeva ekološku, ekonomsku, i društveno kulturnu održivost⁴⁴, i kako su komponente avanturističkog turizam interakcija sa lokalnom zajednicom i prirodnom sredinom, očuvanje prirodnih i kulturnih vrednosti je od suštinske važnosti. Usmerenost ka kratkoročnom stvaranju profita dovela je do niza negativnih posledica u smislu iscrpljivanja prirodnih resursa, štetnih uticaja na lokalne zajednice i smanjenja zadovoljstva potrošača. Kao reakcija na ove posledice javlja se svest o potrebi sagledavanja šireg konteksta u dužem periodu i društvene odgovornosti u cilju očuvanja resursa, dugoročnog zadovoljstva potrošača i ostvarivanja profita.

U oktobru 2014. potpisan je Sporazum o razumevanju između Svetskog fonda za prirodu (WWF⁴⁵), i ATTA što je signal da je prepoznat zajednički interes u očuvanju životne sredine. Narušavanjem prirodne ravnoteže destinacije gube na atraktivnosti, a smanjeno interesovanje znači i manje prihoda za organizatore putovanja. S obzirom da su aktivnosti koje obavljaju neraskidivo vezane sa prirodom avanturistički turisti su bitni nosioci ekološke svesti.

Osnovna razlika između avanturističkog i ekoturizma je ta što učesnici ekoturizma posmatraju i uživaju u prirodi⁴⁶ dok avanturistički turisti imaju aktivan odnos prema prirodnom okruženju. U gotovo svim slučajevima ronjenje se odvija u prirodnoj sredini, sa retkim izuzecima ronjenja u bazenima, koji se koriste za obuku i održavanje kondicije, bazenima namenski napravljenim u ovu svrhu, kao što su Y-40 i Nemo 33, ili ronjenja u akvarijumu sa ajkulama i delfinima kao što je na primer Turkuazoo u Istanbulu. Takodje treba napomenuti da se do ronilačkih lokacija najčešće stiže čamcima ili brodovima, i uticaji koji se na taj način vrše na prirodno okruženje stoga nisu više samo u domenu nautičkog turizma.

U potrazi za što živopisnijim ambijentom za izbor putovanja u ronilačkom turizmu najčešće je presudna flora i fauna destinacije, ali je međjuodnos ronilaca i podvodnog sveta kompleksan. Neadekvatno isplanirani, rasporedjeni i sprovedeni zaroni mogu da poremete prirodnu ravnotežu i ugroze lokalni ekosistem što pre svega stvara problem u pogledu očuvanja životne sredine, a i proizvodi kontraefekat u terminima turizma u smislu gubitka atraktivnosti lokacije. O važnosti ove teme govori u prilog činjenica da broj akademskih tekstova koji se bavi problematikom uticaja ronjenja na podvodne ekosisteme daleko premašuje broj tekstova koji se bave ronilačkim turizmom

⁴⁴J.Popesku „Menadžment turističke destinacije“, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2011, str. 4

⁴⁵ WWF-World Wildlife Fund

⁴⁶R.Buckley, Management in Adventure Tourism 2010, str. 10

na bilo koji drugi način. Da bi se ostvarila ekološka održivost edukacija učesnika dobija na značaju, što čini da avanturistički putnici postaju bitni nosioci svesti o zaštiti podvodnih sistema.

Kada se posmatra rangiranje ronilačkih destinacija prema popularnosti očigledno je da su glavni činioci atraktivnosti fizičke karakteristike vode (čistoća, temperatura, vidljivost), kao i bogatstvo biljnog i životinjskog sveta. Ako se uzmu u obzir istraživanja dimenzija satisfakcije ronilaca u razdoblju između 1982-2012 uočava se jasna dominacija prirodnih karakteristika destinacije kao najbitnije dimenzije⁴⁷.

Tabela 1: Pregled rezultata ispitivanja ronilačke satisfakcije 1982-2012

Istraživanja prema autorima i godinama istraživanja	Dimenzije satisfakcije		
	Karakteristike destinacije	Usluge operatera	Socijalna interakcija
<i>O'Nili i grupa autora (2000)</i>		X	
<i>O'Rajlli (1982)</i>	X		
<i>Tabata (1992)</i>	X	X	
<i>Dejvis i Tisdal (1996)</i>	X		
<i>Mek Karti i grupa autora (2006)</i>	X	X	X
<i>Musa (2002)</i>	X	X	X
<i>Musa i grupa autora (2006)</i>	X		
<i>Paterson i grupa autora (2012)</i>	X		

Izvor: Musa & Dimmock, "Scuba Diving Tourism" 2013, str 156

U knjizi "Morski ekoturizam: Između đjavola i dubokog plavog mora"⁴⁸ autori navode da su ronilački turisti možda glavni nosioci svesti o važnosti očuvanja podvodnih ekosistema. Za to je najzaslužniji osećaj koji ronici imaju kad su pod vodom, da se stapaju sa vodenim svetom i da čine deo prirodnog okruženja. Čitavo poglavlje u knjizi je posvećeno ronilačkom stanju svesti i interakciji sa podvodnim okruženjem koja pomaže senzibilizaciji u terminima ekologije.

⁴⁷ Musa & Dimmock, "Scuba Diving Tourism", Routledge 2013, str. 156

⁴⁸ Cater, C., & Cater, E. Marine Ecotourism: Between the Devil and the Deep Blue Sea, Routledge 2007, strane 146-153

Bitan element ekološke dimenzije avanturističkog turizma je da sadrži karakteristike edukacije i da podržava minimizaciju negativnih uticaja i održanje prirodnih celina. Za održivost ronilačkog turizma je ključno uspostaviti balans između kratkoročnog zadovoljenja potrebe i dugoročnog očuvanja prirodne sredine i atraktivnosti destinacije, što neizbežno podrazumeva edukaciju i podizanje nivoa svesti ronilaca na ovu temu. Kao signal da se taj aspekt uvažava je PADI saradnja sa AWARE⁴⁹ (engleska reč za svest o nečemu) projektom koja podrazumeva specijalističke ronilačke kurseve čiji je fokus zaštita životne sredine.

Kao spoj očuvanja životne sredine i kulturne razmene interesantno bi bilo pomenuti stvaranje veštačkih grebena koji omogućavaju obnavljanje podvodnog života⁵⁰. U to spada odlaganje starih brodova i aviona i stvaranje na taj način svojevrsnih podvodnih istorijskih muzeja u ekološke svrhe, kao i pravljenje podvodnih muzeja skulptura.

Kada se radi o ovom prvom korist je višestruka jer se rešava pitanje otpada, obnavlja se ekosistem i obogaćuje se turistička ponuda.⁵¹ Primer poslednjeg je podvodni muzej skulptura u MUSA u Meksiku⁵² koji je nastao kako bi se rasteretio ekosistem Nacionalnog parka Kankun skretanjem turističke pažnje na novu podvodnu atrakciju, i kako bi se stvorili veštački grebeni za obnavljanje biljnog i životinjskog sveta.

Sprovođenje svih aktivnosti avanturističkog turizma mora se obavljati pre svega u skladu sa postojećim zakonima o zaštiti prirode i kulturnih dobara. Na primeru Srbije postoji 464 zaštićena područja od posebnog značaja za očuvanje i unapređenje prirode, u koja spadaju i 42 područja sa integralnim kulturno-istorijskim i prirodnim vrednostima (prostori oko nepokretnih kulturnih dobara i znamenita mesta). Na osnovu Zakona o zaštiti prirode Vlada donosi Uredbu o režimima zaštite kojima se propisuju objekti, radovi ili aktivnosti koji su zabranjeni ili ograničeni na zaštićenim područjima. Prema važećoj Uredbi čak i u prvom, najstrožem režimu zaštite dozvoljene su kontrolisane posete u rekreativne svrhe koje nisu u suprotnosti sa ciljevima očuvanja prirodnih vrednosti.

Mesta od prirodnog i kulturnog značaja uneta su na kartu Turizam i zaštita životne sredine, prirodnog i kulturnog nasledja Republičke agencije za prostorno planiranje.

Na internacionalnom nivou postoje standardi koji su razvijeni u cilju etičkog odnosa prema prirodnom okruženju. Jedan od primera je 7 *“leave no trace”* (ne ostavljajte trag, u prevodu) principa koji su namenjeni kao smernice organizatorima putovanja u sprovođenju aktivnosti i edukaciji učesnika⁵³.

⁴⁹<http://www.projectaware.org/>

⁵⁰Dragutinović, Ž., Veštački grebeni, stručni časopis *Svet ronjenja* (2009).

⁵¹Nijesvakividmaterijalaprihvatljiv, AWAREprogram pruža smernice usmislu koje vrste otpada su korisne a koje zagadjuju

⁵²<http://musacancun.org/english/>

⁵³Leave No Trace Center for Outdoor Ethics <https://lnt.org/>

Ronilačke aktivnosti u zaštićenim zonama sprovode se u skladu sa pravnim aktima zemlje u čijim se teritorijalnim vodama obavljaju. U Crnoj Gori i Hrvatskoj u Pravilnicima o obavljanju podvodnih aktivnosti se precizira pod kojim uslovima je dozvoljeno ronjenje u rezervatima i drugim zaštićenim delovima u moru⁵⁴. U Hrvatskoj na primer, ronjenje je najstrože zabranjeno u nacionalnim parkovima Kornati, Krka i Mljet osim uz izuzetnu dozvolu koju izdaje Državna uprava za zaštitu okoliša pod uslovima predviđenim propisima iz oblasti zaštite prirode.

Poseban vid ronjenja predstavlja ronjenje na olupinama i ostacima potopljenih građevina. Sa razvojem SCUBA ronjenja do tada nepristupačne lokacije postale su dostupnije, ali takođe i izloženije sknavljenju i pustošenjima. U cilju njihove zaštite UNESCO je 2001. godine sastavio Konvenciju za očuvanje podvodnog kulturnog nasleđa, prema kojoj seu kulturno nasleđe svrstavaju se svi tragovi ljudskog postojanja koji imaju kulturni, istorijski ili arheološki karakter, koji su delimično ili u potpunosti pod vodom, peridično ili konstantno u trajaju od najmanje 100 godina. Takođe je sastavljen priručnik dostupan na sajtu UNESCO⁵⁵ za sprovodjenje podvodnih aktivnosti na mestima koja spadaju u kulturno nasleđe.

Na osnovu Zakona o očuvanju kulturnih dobara ministarstvo Hrvatske donelo je „Pravilnik o postupku i načinu izdavanja dopuštenja za obavljanje podvodnih aktivnosti u unutarnjim morskim vodama i teritorijalnom moru Republike Hrvatske u područjima gdje se nalaze kulturna dobra”⁵⁶.

U Albaniji je do 2015. u potpunosti zabranjeno sprovodjenje rekreativnih ronilačkih aktivnosti do donošenja zakona koji bi ove aktivnosti regulisao u smislu zaštite podvodnih ekosistema i podvodnih kulturnih dobara⁵⁷.

2.2 Nautički aspekt

Postoji uska povezanost između nautike i ronjenja. Obe aktivnosti spadaju u maritimne vidove turizma, ali se ne ograničavaju samo na mora. Ronjenje neizostavno pretpostavlja korišćenje plovila koje variraju od gumenih čamaca do luksuznih jahti, pa samim tim podrazumeva i sve aspekte nautičkog turizma. Jedan od uslova napredovanja u ronjenju na profesionalne nivoe je posedovanje plovidbene dozvole i znanje upravljanja čamcem.

Čamci i brodovi se koriste za dolazak do lokacije i jednodnevne izlete, a poseban vid usluga predstavljaju *liveaboard* (život na brodu) ili *boat safari* (safari sa broda) aranžmani koji obuhvataju usluge hrane, prenoćišta, opreme i vođenja zarona, u okviru kojih se ronionicima nudi višednevno krstarenje uz ronjenje na atraktivnim lokacijama.

⁵⁴<http://www.podaci.net/ z1/9108666/P-vpavcg04v0412-0527.html>,

http://icua.hr/images/stories/pravilnik/Pravilnik_o_obavljanju_podvodnih_aktivnosti,%20NN%2047-99,%2023-03,52-03,58-03.pdf

⁵⁵<http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/underwater-cultural-heritage/>

⁵⁶<http://www.propisi.hr/print.php?id=6059>

⁵⁷Institute for Nature Conservation in Albania, Protection of Marine Biodiversity in Albania, str. 20

2.3 Socijalni aspekt i komunikacija

Sve aktivnosti avanturističkog turizma podrazumevaju određeni nivo socijalne interakcije. U ronjenju je ovaj momenat od suštinske važnosti za bezbednost učesnika i socijalni aspekt zauzima posebno mesto. Ronjenje je podvodna aktivnost i isključuje mogućnost verbalne komunikacije što nosi sa sobom izazove kako za vodje zaronu tako i za učesnike, gde je pravovremenost reakcija, timski rad i dobra komunikacija od ključnog značaja.

Odgovornost vodje grupe je da uoči eventualna neslaganja izmedju učesnika kao i mogući otpor prema autoritetu koji bi mogli da ugroze obavljanje aktivnosti, i da se prema njima adekvatno postavi. Kako bi se umanjili rizici u slučaju kvara na opremi, nestanka vazduha u boci, zdravstvenih smetnji ili nekih drugih komplikacija, minimum dve osobe rone zajedno, u paru, i kada se radi o grupi od više osoba. U slučaju da jedna od dve osobe ima problem i da mora da izroni, druga osoba ima obavezu da prekine zaron zajedno sa svojim ronilačkim parom, bez obzira na gubitak vremena, novca i propušteno iskustvo.

Prihvatanje odgovornosti i kolektivni duh prepoznati su kao potencijal za *team building*, aktivnosti koje firme organizuju zaposlenima kako bi ojačali timski duh i kolegijalnost. Y-40, trenutno najdublji bazen na svetu, kao i mnogi ronilački centri su uvrstili ronjenje kao *team building* u svoju ponudu. Ova vrsta aktivnosti može da postoji kao posebna usluga, a može biti i sastavni deo drugih vidova poslovnog turizma kao što je recimo konferencijski turizam.

2.4 Estetski aspekt i njegova važnost u kreiranju doživljaja i promocije aktivnosti

Istraživanja tržišta avanturističkog turizma neizostavno uključuju pitanja vezana za prepoznatljivost brendova proizvođača opreme za aktivnosti na otvorenom (outdoor aktivnosti), kao što je na primer slučaj sa istraživanjima tržišta ATTA iz 2009. i 2012. god⁵⁸

Oprema je neizostavan deo fizičkih aktivnosti i postoji uzajamna veza izmedju avanturističkog turizma i proizvođača opreme. Sa jedne strane, proizvođači opreme kroz promociju svojih proizvoda pomažu stvaranju želje za bavljenjem aktivnostima i putovanjima, dok se sa druge strane, sa porastom broja učesnika u avanturističkim aktivnostima širi i tržište za proizvođače opreme.

Ronjenje podrazumeva određenu estetiku koja uključuje podvodni ambijent, specijalna odela i opremu koji doprinose kreiranju asocijacija izmeštanje u neku drugu "dimenziju" i čine deo atraktivnosti ronilačkog turizma. Prilikom biranja ronilačke opreme funkcionalnost je na prvom

⁵⁸ ATTA, The George Washington University, Adventure Tourism Market Report 2010, str 3
ATTA, The George Washington University, Adventure Tourism Market Study 2013 str 7-8

Konkretnija istraživanja vezana za proizvođače ronilačke opreme kao što je npr. istraživanje DEMA nisu dostupna medju besplatnim izvorima.

mestu ali između proizvoda približne cene i kvaliteta značaj dobija privlačnost dizajna i kako se taj dizajn uklapa u viziju celog doživljaja ronjenja.

Paralelno sa razvojem ronilačke opreme razvijala se i tehnologija podvodne fotografije. Postoje specijalistički kursevi za podvodne fotografe i nivoi interesovanja za ovu oblast se kreću od hobija do profesionalne orijentacije. Podvodne fotografije imaju posebnu čar i jako su bitan instrument u stvaranju “magije” koja prati ronjenje.

U današnje vreme dostupni su podvodni fotoaparati za masovno tržište kao i voodootporne maske za aparate, i nije više neophodno izdvojiti veliku količinu novca za profesionalne modele. Iako sigurno nije presudan faktor u odlučivanju za ovu aktivnost, osim u posebnim slučajevima, podvodna fotografija je neizostavno vizuelno sredstvo promocije ronilačkog turizma. Ako se uzme u obzir popularnost objavljivanja atraktivnih fotografija na socijalnim mrežama nije teško razumeti zašto je ovo bitan činilac koji doprinosi privlačnosti ove aktivnosti.

1. Istraživanja tržišta iz oblasti avanturističkog i ronilačkog turizma

U nastavku rada biće razmotrena neka od novijih istraživanja iz oblasti avanturističkog i konkretnije ronilačkog turizma koja se odnose na brojnost, karakteristike i navike potrošača u avanturističkom turizmu. Za avanturistički turizam naročito su bitna istraživanja ATTA objavljena 2010. i 2013. kao i Globalni izveštaj Svetske turističke organizacije o avanturističkom turizmu iz 2014. Za podatke iz ronilačkog turizma koristiće se sledeći izvori:

- UNWTO Vision 2020, Predviđanje razvoja turističkog tržišta Svetske turističke organizacije, iz 2001. Dalje u tekstu UNWTO ili dokument UNWTO
- PADI statistika na svetskom nivou, podaci ažurirani februara 2014
- DEMA istraživanje tržišta (podaci se odnose isključivo na SAD) iz avgusta 2014
- EUF dokument Evropske podvodne federacije, nastao nakon 2002.
- CTO, Turistička organizacija Kariba, podaci iz istraživanja tržišta sprovedenog 2008, u daljem tekstu CTO ili CTO dokument

Puni nazivi izvora nalaze se u bibliografiji. Treba napomenuti da u istraživanjima nema podataka o turistima iz Rusije i Kine, fokus je na Evropi, Severnoj i Latinskoj Americi.

3.1 Geografski aspekt

Ako se uporede podaci istraživanja ATTA iz 2009. i 2012, koja obuhvataju Evropu, Latinsku i Severnu Ameriku primećuje se porast broja avanturističkih turista u Evropi i Latinskoj Americi, dok je u Severnoj Americi popularnost avanturističkog turizma u blagom padu. Podaci se odnose na lakše i teže oblike avanturističkog turizma.

Tabela 2: Procenat avanturističkih turista u odnosu na ukupnu populaciju

	Lakši oblici avanturističkog turizma			Teži oblici avanturističkog turizma		
	2009	2012	Rast u procentima	2009	2012	Rast u procentima
Evropa	23.2	41.9	18.70	1.9	4.9	3.00
Latin.Amerika	34.9	40.3	5.40	1.4	8	6.60
Severna Amerika	18.5	15.5	-3.00	2.3	0.9	-1.40
Svi regioni	24.8	37.2	12.40	1.6	4.7	3.10

Izvor: Istraživanja ATTA iz 2010. i 2013.godine

Što se tiče ronilačkog turizma, prema UNWTO dokumentu iz 1998.godine⁵⁹ u tom trenutku je bilo 2,2 miliona sertifikovanih ronilaca u Evropi i 3,7 miliona u ostatku sveta. Od toga je u Evropi najviše ronilaca iz Italije, oko 700.000, kojima je ronjenje bilo pre svega sporedna aktivnost na putovanjima u destinacije kao što su Crveno more i Maldivi. Zatim sledi Nemačka sa oko 610.000, medju kojima je takodje dominirala grupa ronilaca kojima je to sekundarna aktivnost na atraktivnim lokacijama. Ovo se može videti po količini potrošnje za smeštaj više kategorije, što nije karakteristika grupe kojoj je ronjenje primarno interesovanje.

U dokumentu UNWTO postoji neslaganje jer prema grafikonu u Francuskoj ima manje ronilaca nego u Nemačkoj, ali u tekstu piše da je broj ronilaca dvostruko veći, što bi značilo da je u tom trenutku bilo 1,2 miliona ronilaca samo u Francuskoj, i da je Francuska bila na prvom mestu u Evropi što se tiče broja sertifikovanih ronilaca. Podatak iz teksta je logičniji s obzirom da Francuska ima obalu koja čini ronjenje pristupačnijim, a ovo potvrđuje i podatak da je broj ronilaca koji napušta zemlju u Francuskoj daleko manji u odnosu na ostale zemlje. U Velikoj Britaniji je 1998. bilo 110.000 ronilaca, pretežno onih kojima je ronjenje primarni cilj putovanja, ali je bio dosta prisutan i segment mlađih generacija kojima je to bio sastavni deo avanture na putovanjima.

Prema istraživanju tržišta koje se pominje u EUF dokumentu⁶⁰, koji nema naveden datum, ali s obzirom da se poziva u jednom delu teksta na zakon iz 2002, može se zaključiti da je podatak bar četiri godine stariji od prethodno navedenih iz UNWTO, u Evropi se 3 miliona ljudi bavi aktivno ronjenjem.

Agencija Acorn Consulting Partnership Ltdje sastavila 2008. godine izveštaj za Turističku organizaciju Kariba za turizam niša, u kome se izmedju ostalog nalaze podaci i za SCUBA ronjenje. Podatke vezane za Evropu treba uzeti sa rezervom jer su identični sa onima iz UNWTO VISION 2020 iz 1998.

Tabela 3: Tabela sertifikovanih i aktivnih ronilaca na svetskom nivou

Poreklo	Sertifikovani ronioci (u milionima)	Aktivni ronioci (u milionima)
SAD	12,8	4,2
EU	6,6	2,2
Ostatak sveta	2,7	0,9
Ukupno	22,1	7,3

Izvor: Acorn Consulting Partnership Ltd, 2008. godina

⁵⁹Tourism 2020 Vision Vol.7 Global Forecast and Profiles of Market Segments, 2001 str. 87

⁶⁰Background information on insurance for recreational divers,
<http://www.euf.eu/EUF%20Insurance%20Guidelines.pdf>

3.2 Socioekonomska i obrazovna struktura segmenta

Prema ATTA analizi tržišta avanturističkog turizma objavljenoj 2010⁶¹, koja uzima u obzir Evropu, Severnu Ameriku i Južnu Ameriku, 63% turista koji se bave blažim oblicima aktivnosti, u koje spada SCUBA ronjenje, imaju više/visoko obrazovanje, u poredjenju sa 47% turista ostalih segmenata (ovo se ne odnosi na turiste koji se bave težim, *hard*, oblicima avanturističkog turizma medju kojima 70% ima više/visoko obrazovanje), a prema podacima objavljenim 2013. 37% avanturističkih turista ima četvorogodišnje visoke studije⁶².

Kada se uporede raspoloživi podaci dolazi se do zaključka da ciljnu grupu SCUBA ronjenja čini pretežno segment mladih profesionalaca sa visokim/višim obrazovanjem i natprosečnim primanjima. Najviše podataka u ovoj podeli ima za SAD.

U UNWTO Vision 2020 navodi se da 78% turista iz SAD iz ovog segmenta ima stalno zaposlenje u poredjenju sa 55% iz ostalih segmenata turizma⁶³. Istraživanja DEMA⁶⁴ objavljena 2014. godine pokazuju da izmedju 84-92% turista iz ovog segmenta poseduje svoju kuću/stan a da 59% ima više/visoko obrazovanje.

Stepen obrazovanja i visina godišnjih prihoda se uglavnom nalaze u uzročno-posledičnoj vezi, više obrazovanje otvara bolje mogućnosti za zaposlenje i zaradu. Aktivnosti avanturističkog turizma podrazumevaju investicije u smislu putovanja, nabavke ili iznajmljivanja opreme, a u slučaju ronilačkog turizma i neophodne obuke, tako da je logično da medju učesnicima ovih aktivnosti ima dosta onih koji su iznad proseka što se tiče obrazovanja i prihoda.

3.3 Starosna struktura

Ispitivanje tržišta ATTA za avanturistički turizam iz 2010. pokazuje da je većina turista ovog segmenta izmedju 35 i 47 godina starosti⁶⁵, dok se u istraživanju iz 2013. navodi da je prosečna starost 36 godina, u poredjenju sa ostalim vidovima turizma gde je prosečna starost putnika 41 godina⁶⁶. Prema UNWTO VISION 2020, segment ronilačkog turizma pretežno pripada starosnoj strukturi izmedju kasnih 20-tih i ranih 40-tih⁶⁷.

Istraživanja DEMA⁶⁸ pokazuju da je prosek godina za ronioce sa završenim početnim kursom PADI 30-33 a za nastavak kurseva 36-38 godina, ali nije zanemarljiva informacija DEMA

⁶¹ ATTA, The George Washington University, Adventure Tourism Market Report 2010, str 4

⁶² ATTA, The George Washington University, Adventure Tourism Market Study 2013, str 8

⁶³ Tourism 2020 Vision Vol.7 Global Forecast and Profiles of Market Segments, 2001 str. 87

⁶⁴ <https://dema.site-ym.com/?Infographics>

⁶⁵ ATTA, The George Washington University, Adventure Tourism Market Report 2010, str 4

⁶⁶ ATTA, The George Washington University, Adventure Tourism Market Study 2013, str 8

⁶⁷ Tourism 2020 Vision Vol.7 Global Forecast and Profiles of Market Segments, 2001 str. 87

⁶⁸ <https://dema.site-ym.com/?Infographics>

istraživanja da kao grupa ronilaca koji su su samostalni u smislu prihoda dominira starosna dob 46-55 godina. U CTO dokumentu takodje stoji da je sve više ronilaca starosne dobi preko 55 godina koji su u potrazi za avanturom.

U nastavku je tabela PADI statistike prema kojoj je prosek godine završetka obuke na svim nivoima 29 godina. U koloni 1 su muški pol, ženski pol i prosek za oba pola a u prvom redu su godine na koje se podaci odnose.

Tabela 4: Prosek godina završetka obuke uzeši u obzir sve nivoe obuke, od početničkog do instruktorskih nivoa

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Muškarci	30	30	30	30	30	30
Žene	27	27	27	27	27	27
Oba pola	29	29	29	29	29	29

Izvor:Padi Statistics

Avanturistički turisti su u proseku nešto mlađji od putnika masovnog turizma, i pretežno pripadaju životnoj dobi mlađjih zrelih godina 25-45. To se može tumačiti kao posledica dva faktora. Prvo, avanturistički turizam je deo modernijeg životnog stila i novijih trendova kao što je prethodno pomenuto u radu, pa stoga ne čudi da je prosek godina nešto niži nego kod drugih vidova turizma. Drugo, ako se uzme u obzir da se radi o pripadnicima generacija koji su detinjstvo i mladost proveli posle '70 tih godina, kada su bili uveliko pristupačni aranžmani masovnog turizma, može se reći da je potreba za zabavom koju ovaj vid turizma pruža u tom periodu zadovoljena i dostigla nivo zasićenja koje je uslovalo potrebu za drugačijim iskustvom kakvo nudi avanturistički turizam.

3.4 Odnos prema proizvodu

Istraživački duh koji karakteriše avanturističke turiste čini ih spremnijim da odu na nova mesta, rizikuju sa novim proizvodima i otporniji su od ostalih turista na lošiju sliku zemlje usled političkih ili ekonomskih kriza. Prioriteti za odlučivanje su prirodne karakteristike destinacije i mogućnosti koje destinacija pruža za sprovođenje aktivnosti. U zavisnosti od starosne dobi, raspoloživog vremena i prihoda putnici preduzimaju kraća ili duža putovanja na bliže ili udaljenije lokacije. Aktivnosti su nekad glavni motivator putovanja, a nekad deo celine ponude koji se očekuje od destinacije.

U istraživanju ATTA objavljenom 2010. izvršena je podela prema starosnoj strukturi i odnosu visine prihoda/raspoloživosti vremena⁶⁹ koji određuju odnos prema putovanju, što se može povezati i sa podelom iz UNWTO dokumenta gde se putnici ronilačkog turizma dele na one kojima je ronjenje primarna motivacija putovanja i one kojima je to dodatna aktivnost⁷⁰.

Prema podeli u ATTA istraživanju objavljenom 2010. postoje dve glavne grupe od kojih se prva deli na dve podgrupe:

A. Mladje generacije (18-44)

- a) Veći prihodi/manje vremena
- b) Manji prihodi/više vremena

B. Starije generacije (45-64)

Pripadnici mladje generacije koji imaju **veće prihode/manje vremena** imaju sredstava da finansiraju putovanjana udaljenije lokacije, ali s obzirom na to da im ritam posla i života ne dozvoljava da uzimaju česte odmore pažljivo biraju destinacije i biraju tzv. "*jednom u životu*" prilike.

Ova grupa predstavlja najveću pretnju za popularne lokacije koje zbog pritiska velikog broja posetilaca imaju teškoće sa održavanjem ravnoteže u ekosistemima, jer je mala verovatnoća da će biti spremni da prihvate alternativu i eksperimentišu sa novijim manje poznatim lokacijama.

U terminima ronjenja ova grupa može se svrstati prema UNWTO analizi u ronioce kojima je ova aktivnost primarni cilj putovanja (dive fanatics-fanatici za ronjenje) a koji su u mogućnosti da izdvoje značajnije sume novca za putovanja na udaljene destinacije.

Druga podgrupa, **manje prihoda/više vremena** bi se poklapala u analizi UNWTO sa grupom *cheap and cheerful* ("jeftino i veselo"). U istraživanju ATTA to je grupa koja sa malim budžetom ide na duga putovanja gde je primarno povezivanje sa lokalnim zajednicama, dok se u ronilačkom turizmu ova grupa vezuje za jeftinija putovanja koja uključuju ronjenje. Ovu grupu karakteriše sanjarski duh i ograničeni budžet što ih čini dobrim kandidatima za podršku u popularisanju novih lokacija i širenju svesti o važnosti očuvanja podvodnih ekosistema.

Stariju generaciju (45-64) karakteriše materijalna stabilnost i dosta slobodnog vremena. To su često parovi čija su se deca osamostalila i neretko imaju unuke koje vode na odmor. Iako ne postoje izvori koji konkretno govore u prilog tome, nameće se zaključak da je ova grupa s obzirom na godine, materijalno stanje i podatak da često putuju sa mlađim članovima porodice, sklonija da uloži više novca u smeštaj koji pruža određeni komfor na atraktivnoj lokaciji. Ako se prethodno pomenuto uzme u obzir nije neobično da je na Karibima prisustvo ove grupe u porastu. Traže se atraktivne lokacije koje nude avanturu ali i smeštajne kapacitete koji pružaju komfor.

⁶⁹ATTA, The George Washington University, Adventure Tourism Market Report 2010, str 10

⁷⁰Tourism 2020 Vision Vol.7 Global Forecast and Profiles of Market Segments, 2001 str. 87

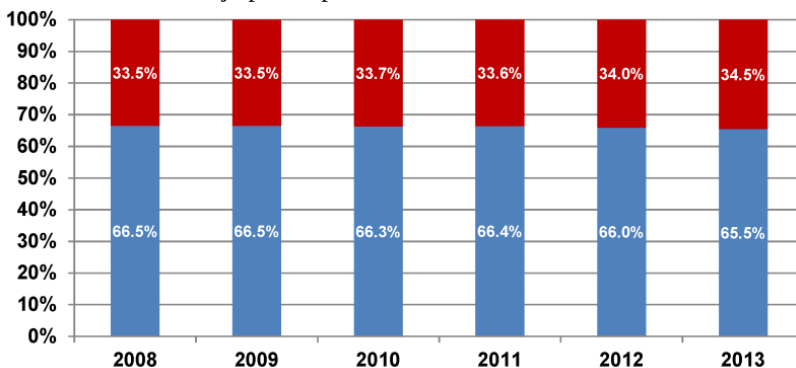
3.5 Polna struktura

Podaci istraživanja govore u prilog tome da su avanturistički turisti i konkretnije učesnici u ronilačkim aktivnostima pretežno muškarci. U istraživanju ATTA iz 2010. postoji podatak da je među lakšim oblicima aktivnosti nešto više žena⁷¹, ali da je raspodela ravnomerna, dok je prema podacima objavljenim 2013⁷². u svim aktivnostima nešto više muškaraca 57%.

Podaci vezani za ronjenje iz UNWTO Vision 2020, CTO istraživanje, PADI statistika i DEMA istraživanja slažu se u tome da u ronjenju ima više učenika koji su muškog pola. DEMA istraživanja pokazuju da su 65% ronilaca sa prvim nivoom obuke, kao i 77% onih koji nastavljaju obuku muškarci. Kada se radi o kupovini opreme, koja takodje može biti indikator posvećenosti ovoj aktivnosti, 78% potrošača su muškarci (svi ronilački centri imaju opremu koja se može iznajmiti, ali posvećeniji ronionci uvek biraju da kupuju i koriste svoju ličnu u odnosu na to da koriste iznajmljenu opremu).

U nastavku je grafikon PADI statistike koji se odnosi na sertifikaciju na svetskom nivou prema polu od 2008-2013 prema kojoj se može zaključiti da muški pol dominira sa 66,5%.

Grafikon 3: Sertifikacija prema polu

Izvor: Padi Statistics

3.6 Bračni status

Putnici avanturističkog turizma, najredje putuju sami, a najčešće (37%) sa partnerom ili supružnicima. Prema istraživanju objavljenom 2010. samo je 10% razvedenih putnika⁷³. Porodično sa decom putuje 30%, a 21% sa prijateljima⁷⁴.

⁷¹ATTA, The George Washington University, Adventure Tourism Market Report 2010, str 4

⁷²ATTA, The George Washington University, Adventure Tourism Market Study 2013, str 8

⁷³ATTA, The George Washington University, Adventure Tourism Market Report 2010, str 4

⁷⁴ATTA, The George Washington University, Adventure Tourism Market Study 2013, str 8

Prema rezultatima istraživanja DEMA za SAD u proseku 76% ronilaca je u braku⁷⁵. U UNWTO Vision 2020 dokumentu se navodi da su ciljne grupe ovog segmenta *singles* (neoženjeni i neudate) i *DINKS* (*dual income no kids*-parovi sa dva prihoda bez dece)⁷⁶.

Socijalni aspekt avanturističkih aktivnosti a posebno ronjenja, o kome je bilo reči u prethodnom poglavlju, može da ima ulogu u promovisanju ove vrste turizma i kao načina upoznavanja potencijalnih partnera. UNWTO je sugerisao 2001. da bi, s obzirom da se roni u paru, i da su većina ronilaca muškarci, ovaj vid turizma bio interesantan slobodnim ženama koje žele nova poznanstva, ali nema podataka u kasnijim istraživanjima o tome da li je ovaj pristup ima uspeha ili ne.

Nema konkretnijih podataka o zastupljenosti LGBT populacije u avanturističkom turizmu. Ako se uzme u obzir da su putnici avanturističkog turizma najčešće parovi koji nisu u braku i koji nemaju dece, da je ovaj vid turizma popularan u razvijenim zemljama (USA, Italija, Francuska, Nemačka), kao i da je prepoznato da ovu populaciju karakteriše visok nivo svesti o društvenoj odgovornosti i da su otvoreni ka ekološki odgovornim porizvodima⁷⁷, ovaj segment ne bi trebalo da bude zanemaren u istraživanjima.

3.7 Proces odlučivanja za putovanje, planiranje i organizacija putovanja, razmena iskustva nakon putovanja i kanali komuniciranja segmentom

Na pitanje kako se pripremaju za putovanja, u istraživanju sprovedenom za tržište avaturističkog turizma iz 2010, na vrhu liste odgovora avanturističkih turista nalazi se opcija pretraživanje interneta sa 23,2% a na dnu sa 2,7% rezervisanje preko turoperatora⁷⁸. S obzirom da ovaj segment prema podacima navedenim u prethodnom delu čine putnici iz generacija kojima je korišćenje interneta sastavni deo profesionalne i socijalne svakodnevice nije čudno da je istraživanje putem interneta opcija broj jedan.

Drugi momenat koji ima bitnu ulogu u rangiranju izbora pristupu informacijama je da samostalno pronalaženje mogućnosti i alternativa za putovanje putem interneta, a ne putemposrednika, doprinosi tome da se putovanje doživi kao lična avantura koja podrazumeva sklapanje svakog detalja “po meri”, a ne kao deo masovnog paketa, što je bitan aspekt avanturističkog turizma.

Da postoji trend desintermedijacije koji se pominje u UNWTO Globalnom izveštaju iz 2014. potkrepljuju i novija istraživanja ATTA iz 2012. gde su tri najzastupljenija načina pripreme za putovanja internet pretraživanja, razmena mišljenja sa porodicom i prijateljima. Izmedju 2009. i

⁷⁵<https://dema.site-ym.com/?Infographics>

⁷⁶Tourism 2020 Vision Vol.7 Global Forecast and Profiles of Market Segments, 2001 str.87

⁷⁷UNWTO Global report on LGBT tourism 2012, str 11

⁷⁸ATTA, The George Washington University, Adventure Tourism Market Report 2010, str 8

2012. broj korisnika Facebook socijalne mreže među avanturističkim turistima se udvostručio i predstavlja najzastupljeniji medij razmene iskustva nakon čega slede Youtube, Google+ i Twitter.⁷⁹

Prema najstarijem američkom ronilačkom časopisu *Diver (Ronilac)*⁸⁰, i pored brojnih pokušaja da se formiraju specijalizovane socijalne mreže za ronjenje, na prvom mestu za razmenu iskustva su Facebook i Twitter. Uzrok neuspeha specijalizovanih mreža može biti u tome što njihovo formiranje nije spontano već namenski pokrenuto od strane organizacije ili pojedinaca u komercijalne svrhe.

Način komunikacije sa ovim segmentom podrazumeva isključivanje elemenata koji asociraju na masovnu potrošnju. Ključni momenti su autentičnost, osećaj ličnog, iskrenog i spontanog povezivanja. Najbolja promocija destinacija avanturističkog turizma jetzv *word of mouth*-širenje informacija putem direktnog prenošenja pozitivnog iskustva, i plasiranje stvarnih, dokumentarnih priča i fotografija koja prenose lična i autentična iskustva na vidljiva mesta, u časopisima, na internet stranicama, i putem socijalnih mreža. Časopisi kao što je National Geographic imaju Facebook strane na kojima objavljuju linkove na članke svojih internet izdanja, zanimljive fotografije i sl. Stranice imaju otvoren pristup za sve Facebook korisnike i klikom na *like* dugme automatski se prijavljuje za prijem sadržaja iz časopisa na ličnoj strani u delu koji se odnosi na novosti.

Primeru radi National Geographic Srbija ima preko 98.000 pristalica, što znači da svaki sadržaj objavljen na Facebook strani može videti ovaj broj korisnika. Prema istraživanju ATTA iz 2010⁸¹, avanturistički turisti uglavnom izbegavaju internet oglase, što ide u prilog činjenici da sve što deluje kao namerno privlačenje pažnje u komercijalne svrhe ima kontraefekat.

⁷⁹ATTA, The George Washington University, Adventure Tourism Market Study 2013, str 11

⁸⁰<http://divermag.com/social-networking-101-for-divers/>

⁸¹ATTA, The George Washington University, Adventure Tourism Market Report 2010, str 8

II Faktori konkurentnosti ronilačkog turizma-značaj održivosti

U prvom delu je bilo reči o glavnim karakteristikama avanturističkog i konkretnije ronilačkog turizma u smislu aspekata organizacije i sprovođenja samih aktivnosti i profila avanturističkih turista. Drugi deo rada bavi se potencijalima destinacija za avanturistički i konkretnije ronilački turizam, i mogućnostima međunarodne saradnje u cilju povećanja konkurentnosti.

Termin destinacija će se ovde upotrebljavati na više načina. Kada se koristi u kontekstu lista konkurentnosti destinacijom se smatraju teritorije priznatih država u okviru svojih administrativnih granica. U nekim slučajevima, kada bude bilo reči o Zapadnom Balkanu, Kosovo se za potrebe izlaganja rezultata istraživanja tretira kao posebna destinacija, odvojeno od Srbije. Ronilačke destinacije i destinacije avanturističkog turizma mogu biti i regioni koji obuhvataju atraktivne lokacije za zadovoljenje tražnje rasporedjene u više zemalja, npr. Crveno more, Južni Pacifik i sl.

1. Indeksi konkurentnosti Svetskog ekonomskog foruma i Svetske asocijacije agencija avanturističkog turizma

1.1 Značaj i struktura lista konkurentnosti i činioci koji utiču na njihovo formiranje

Evaluacije zemalja za formiranje lista konkurentnosti prema bitnim pokazateljima za turizam predstavljaju značajan izvor informacija o trenutnom stanju u zemlji i putokaze pri budućem donošenju odluka za zainteresovane strane iz ove oblasti. Rangiranje na zvaničnim listama relevantnih organizacija takodje utiče na percepciju atraktivnosti zemlje kao destinacije, i visoko kotiranje na listama može poslužiti u svrhe promocije na stranicama NTO, sajmovima, i sl. U ovom radu će se uzeti u obzir dve relevantne liste, prva je lista WEF koja se odnosi na konkurentnost zemalja u turizmu i lista ATTA koja se odnosi na potencijale zemalja konkretno za avanturistički turizam⁸².

Rangiranje zemalja u obe liste zasnovano je na indeksima koji predstavljaju prosek ocena prema različitim kriterijumima. Ovi kriterijumi se nazivaju podindeksi u WEF, ili faktori u ATDI listi.

⁸² Rezultati istraživanja za ove liste su grupisani u tabele koje odakle su preuzeti podaci za potrebe ovog rada. Za WEF listu to je *WEF Skup podataka istraživanja iz oblasti putovanja i turizma za 2015 (Travel&Tourism Research Dataset 2015)* <http://reports.weforum.org/travel-and-tourism-competitiveness-report-2015/economy-rankings/>, a za ATTA listu to je *Skup podataka za kompletni izveštaj o Indeksu razvoja avanturistikog turizma 2015.* <http://adventureindex.travel/downloads.htm>

Elementi čiji prosek predstavlja vrednost podindeksa/faktora se nazivaju stubovi konkurentnosti. Na primer *Održivost*, *Bezbednost*, *Zdravstvo* i *Prirodni resursi* su stubovi konkurentnosti u okviru faktora *Bezbednost* i *dobrodošlica* u ATTA listi.

Konačna ocena stuba konkurentnosti se računa na osnovu pokazatelja. Npr. *Broj lekara na 1000 stanovnika* i *Broj bolničkih kreveta na 1000 stanovnika* su indikatori na osnovu kojih se računa prosečna ocena stuba konkurentnosti *Zdravstvo*. Indikatori su zasnovani na statističkim rezultatima i kvantifikovanim mišljenjima stručnjaka izraženim kroz upitnike.

Grafikon 4: Hijerarhija podataka za računanje indeksa konkurentnosti zemalja

Razumevanje suštine i opsega pokazatelja koji se koriste za formiranje rang lista je bitno kako bi se mogli pravilno upotrebiti kao smernice pri donošenju odluka u cilju unapredjenja konkurentnosti.

Rang liste se formiraju na osnovu prethodno navedenih objektivnih pokazatelja, dok se subjektivnim pokazateljima konkurentnosti destinacije smatraju oni koji se odnose na kvalitativan lični doživljaj pojedinca. S obzirom da je deo objektivnih pokazatelja kvantifikovano opažanje na osnovu upitnika, može se reći da je da je ljudski faktor i iskustvo bitan činilac za rangiranje destinacije.

Ovo je važno pomenuti jer u nekim slučajevima rezultati dobijeni na osnovu upitnika koji odražavaju procene stručnjaka, i rezultati statistike dobijene objektivnim merenjem, mogu dati značajno drugačije rezultate. Na primer, prema indikatoru koji se vrednuje prema odgovorima stručnjaka na pitanje *Kako biste procenili efektivnost kampanje za promovisanje brenda Vaše zemlje?* Srbija se rangira znatno lošije nego što je to slučaj sa indikatorom koji uzima u obzir rezultate softverskog istraživanja konsultantske kuće Bloom Consulting⁸³ na istu temu.

Pomenuto softversko istraživanje meri nivo preciznosti strategije za promovisanje brenda upoređujući poklapanje tražnje koja se meri brojem pretraživanja iz određenih oblasti iz sfere

⁸³http://www.bloom-consulting.com/pdf/en/d2/Bloom_Consulting_Digital_Demand_D2_Countries_Tourism.pdf, str 8

turizma na internetu⁸⁴, i oblasti na koje NTO zemlje obratila najviše pažnje u kampanji promovisanja brenda. Što je poklapanje veće to se strategija smatra efektivnijom.

Tabela 5: Rangiranje zemalja prema efektivnosti promocije nacionalnog brenda na osnovu mišljenja stručnjaka i softverske analize konsultantske kuće Bloom Consulting

		Srbija	Makedonija	Albanija	Bugarska	Crna Gora	Hrvatska
Prema uputniku	Rang na listi WEF	119	44	97	106	30	45
	Rang u grupi	6	2	4	5	1	3
Prema softv analizi	Rang na listi WEF	98	108	132	121	124	102
	Rang u grupi	1	3	6	4	5	2
	Razlike u rang	-21	+64	+35	+15	+94	+57

Izvor: Tabela formirana za potrebe rada na osnovu podataka iz tabele *Dataset* Svetskog ekonomskog foruma (WEF) <http://reports.weforum.org/travel-and-tourism-competitiveness-report-2015/economy-rankings/>

Ako se uporedi sa zemljama u okruženju prema rezultatima upitnika Srbija zauzima poslednje mesto, a prema softverskoj analizi prvo. Na primeru zemalja iz okruženja slučaj je obrnut, percepcija je pozitivnija u odnosu na objektivne rezultate, što je doprinelo da prosečna ocena i rangiranje budu bolji. Primer iz tabele pokazuje da percepcija i stav stručne javnosti destinacije prema određenom pitanju ne moraju uvek biti objektivni, ali su bitan faktor konkurentnosti, i utiču i na rangiranje. U ovom slučaju rezultati upitnika su uticali na lošije rangiranje Srbije u totalu, jer je to jedan od indikatora koji utiče na krajnju prosečnu ocenu indeksa.

Pokazatelji koji se koriste za formiranje lista imaju svoj opseg u okviru koga ih treba posmatrati, što je bitno imati u vidu pri njihovom tumačenju. Na gore pomenutom primeru, softverska analiza meri efektivnost strategije promocije brenda vodeći se logikom da je tražnja za određenim proizvodima rezultat dobre strategije, ali to istovremeno može da znači da je poklapanje velike

⁸⁴Etikete brenda (*bradtags*, u slobodnom prevodu), su oblasti iz sfere turizma-avantursitički turizam, kulturni turizam, itd . Ove oblasti obuhvataju niz pojmova. Na primer, ronjenje, jahanje, jedrenje, itd su pojmovi u sastavu etikete brenda avanturistički turizam. Ako google pretraživač registruje pretragu npr *ronjenje Crna Gora* (na jednom od 9 jezika engleski, ruski, španski, portugalski, francuski, nemački, italijanski, japanski, mandarinski) to se računa kao „poen“ za tu oblast turizma u Crnoj gori u smislu tražnje u odnosu na ostale oblasti. Dominantnom se smatra ona oblast koja ima najviše „poena“.

tražnje i intenzivne promocije rezultat pristupa da se pri promociji forsiraju već poznati stari proizvodi. Pri pretrazi interneta turisti mogu da naprave izbor samo u okviru opcija koje su im na raspolaganju i na koje im je skrenuta pažnja. Ovaj indikator ne pokazuje da li promovisani proizvodi odražavaju pravi potencijal destinacije, ili da li su ono najbolje što zemlja ima da ponudi.

Na rangiranje zemalja utiču i pristupačnost i količina podataka. Na primer, prema informaciji dobijenoj od predstavnice ATTA na Konferenciji avanturističkog turizma aprila 2015. u Nišu⁸⁵, razlog skoka Srbije na poslednjoj ATTA listi je dostupnost podataka u okviru stuba konkurentnosti *Bezbednost* koji nisu bili dostupni pri formiranju listi prethodnih godina.

U listama nisu zastupljene sve destinacije na svetu. U WEF listi nema Bosne i Hercegovine, a Kosovo kao politički sporna teritorija ne postoji ni na jednoj listi, iako je ATTA prepoznala Kosovo kao posebnu destinaciju u odnosu na Srbiju u okviru Zapadnobalkanskog regiona.

Kroz pokazatelje na listama nisu odraženi svi aspekti koji utiču na konkurentnost. Jedan od indikatora koji nije dovoljno prepoznat ni na WEF ni na ATDI listi, a koji bi mogao da povoljno utiče na rangiranje zemalja kao što su zemlje Zapadnog Balkana je raznovrsnost.

U ATTA listi postoji indikator koji se odnosi na procenat teritorija pod zaštitom države u odnosu na ukupnu površinu zemlje, ali to se više odnosi na koncentraciju resursa. Nema indikatora koji pokazuju raznolikost religije, jezika, dijalekata sa aspekta kulture, odnosno broj različitih bioma, ekosistema i sl. sa aspekta prirode proporcionalno teritoriji. U WEF listi jedan od indikatora je *Broj usmenih i nematerijalnih dobara kulturne baštine*, pod kojima se podrazumevaju autentični običaji, zanati, verovanja, festivali i sl. ali ovaj pokazatelj takodje nije proporcionalan teritoriji ili broju stanovnika.

Broj kulturnih spomenika u zemlji pod zaštitom UNESCO je indikator koji je uključen u obe liste, ali se pritom uzima u obzir samo broj mesta zaštitom UNESCO, a ne broj mesta proporcionalno teritoriji, niti raznolikost perioda iz koga datiraju, stilova, religijskih uticaja i sl.

Takodje treba uzeti u obzir da zavisi od zemalja koja će mesta predložiti i kada, i da u ovom trenutku postoje prirodna mesta u Srbiji koja su planirana za predlog kandidature (Tentative list)⁸⁶ ali trenutno ni jedno od njih nije na listi.

1.2 Specifični pokazatelji konkurentnosti u sferi avanturističkog turizma

Ako se uporede ATTA i WEF liste dolazi se do zaključka da, iako na prvi pogled ATTA deluje kao značajnija lista u terminima avanturističkog turizma, meri približno iste faktore kao i WEF lista, bez dovoljno specifičnosti koje bi se odnosile na avanturistički turizam.

⁸⁵Prezentacija predstavnice ATTA Gergane Nikolove, Niš april 2015.

⁸⁶ <http://whc.unesco.org/en/statesparties/rs>

Faktor (podindeks) *Avantura* koji je karakterističan za ATTA listu obuhvata stubove *Resursi za avanturističke aktivnosti* i *Preduzetništvo*. U ATDI⁸⁷ izveštaju za 2015. u kome se objašnjava pristup korišćen za određivanje indeksa i daju obrazloženja stubova, navedeno je da se stub *Resursi za avanturističke aktivnosti* tiče „*mogućnosti destinacije da podrži širok spektar aktivnosti na otvorenom od posmatranja ptica do alpinizma*“⁸⁸. Međutim, ako se pogledaju indikatori ovog stuba, *Ugrožene vrste* i *Pokrivenost šumom*, dolazi se do zaključka da se oni više odnose na stub konkurentnosti *Prirodni resursi* nego na avanturističke aktivnosti.

U okviru stuba *Resursi za avanturističke aktivnosti* nema indikatora koji bi merili broj i raznovrsnost aktivnosti kao što bi na primer bio broj granskih udruženja sportova na otvorenom ili poznati broj kvalifikovanih vodiča sportskih aktivnosti, ili tradicija u bavljenju određenim aktivnostima, u smislu od kad postoje udruženja koja organizuju aktivnosti na otvorenom u zemlji i sl. Takodje nema indikatora koji bi ukazivali dostupnost radnji za prodaju, iznajmljivanje i servisiranje opreme za aktivnosti na otvorenom.

Stub konkurentnosti *Infrastruktura* postojiu okviru faktora *Spremnost* ali ne uključuje pokazatelje koji se odnose na dostupnost informacija, digitalnih mapa, i sl. koji su, prema stavu iznetom u samom izveštaju, od presudnog značaja za avanturističke turiste pri odlučivanju za putovanje⁸⁹.

Bezbedost, kao jedno od ključnih pitanja avanturističkih aktivnosti se prema obrazloženju u izveštaju procenjuje u okviru stuba konkurentnosti *Bezbednost*, gde se navodi da se ovaj stub bavi pitanjima „*u kojoj meri pružaoci usluga u avanturističkom turizmu obezbeđuju bezbednost turista, i da li postoje ustanove koje se bave specifičnim povredama koje mogu da se dogode u toku aktivnosti*“⁹⁰, a kao primer su navedene ustanove sa hiperbaričnim komorama za ronioce. Međutim, nigde među navedenim izvorima se ne navode informacije koje se tiču konkretno broja ovih ustanova u zemljama na listi, kao ni drugih izvora koji tretiraju specifične rizike vezane za avanturistički turizam. Indikatori ovog stuba, *Indeks korupcije* i *Preporuke Vlade UK za putovanje u inostranstvo* nisu vezani specifično za avanturistički turizam. Iz toga sledi da je evaluacija bezbednosti avanturističkih aktivnosti u konkretnim zemljama odražena isključivo kroz percepciju stručnjaka iz sfere turizma, što nije dovoljno za adekvatnu procenu situacije. S obzirom da su prema podacima iznetim u izveštaju UNWTO⁹¹ avanturistički turisti skloniji da preuzmu rizik i putuju u zemlje koje nemaju dobru političku reputaciju, nije jasno zašto su baš gore pomenuti indikatori izabrani kao relevantni da doprinesu rangiranju zemalja u terminima avanturističkog turizma.

Indikatori *Ugrožene vrste* i *Pokrivenost šumom*, upotrebljeni za merenje stuba *Resursi za avanturističke aktivnosti*, bi trebalo da odražavaju raznovrsnost terena za bavljenje avanturističkim aktivnostima i zaštićenost divljeg sveta kao potencijale za razvoj avanturističkog turizma. Što se

⁸⁷ ATDI-Adventure Travel Development Index, Indeks razvoja avanturističkog turizma

⁸⁸ ATDI izveštaj za 2015, str.13

⁸⁹ ATDI izveštaj za 2015, str. 15

⁹⁰ ATDI izveštaj za 2015, str.13

⁹¹ UNWTO izveštaj, str. 10

tiče indikatora *Pokrivenost šumom*, u izveštaju se navodi da se odnosi na pokrivenost šumama, livadama i pustinjama (što bi moglo da ukazuje i na raznovrsnost bioma), ali izvor koji se navodi za ovaj indikator meri samo pokrivenost šumom⁹². Takođe, ako se kroz indikator *Ugrožene vrste* posmatra samo broj ugroženih vrsta u zemlji⁹³, zanemaruje se raznovrsnost divljeg sveta koja može biti indikator atraktivnosti.

Humanitarni stub konkurentnosti odnosi se na prisustvo internacionalnih nevladinih organizacija, jer se smatra da je pružanje mogućnosti učestvovanja u humanitarnim akcijama jedan od motiva avanturističkih turista za izbor destinacije⁹⁴. Međutim, nevladine organizacije se bave različitim sferama društva, administracijom, poljoprivredom, itd. i sam broj organizacija ne znači da postoji i dovoljno aktivnosti iz oblasti u kojima bi turisti bili zainteresovani da učestvuju.

U delu tabele koji se odnosi na profil stručnjaka, naveden je broj internacionalnih stručnjaka koji je učestvovao odgovorima na upitnike u formiranju liste, ali nije precizirano njihovo državljanstvo, niti da li lokalni stručnjaci mogu da učestvuju u ocenjivanju svoje zemlje. Stub *Infrastruktura* procenjen je samo na osnovu pomenutih upitnika i nije jasno, s obzirom da je na listi 191 zemlja, koliko je moguće oceniti ovaj broj zemalja samo na osnovu mišljenja stručnjaka, za koje nije izvesno da li su imali iskustva sa konkretnom zemljom ili ne, bez oslanjanja na statistiku nacionalnih ili internacionalnih organizacija.

Lista ATTA može da bude uputna što se tiče percepcije stručnjaka iz oblasti turizma, i takođe ukazuje na to koji bi stubovi konkurentnosti trebalo da se uzmu u obzir u proceni potencijala za razvoj avanturističkog turizma, ali indikatori koji su izabrani za ocenjivanje stubova u ovom trenutku nisu dovoljno relevantni niti u potpunosti kompatibilni sa objašnjenjima iz ATDI izveštaja. WEF lista je relevantiji izvor informacija za parametre koji se nalaze na obe liste, pokriva veću gamu indikatora, dostupne su konkretnije informacije o izvorima korišćenim pri evaluaciji pokazatelja, i uključuje mišljenja stručnjaka iz zemalja za koje se radi evaluacija, koji imaju direktnog dodira sa temom koja se ocenjuje.

Najkonkretnija analiza u pogledu konkurentnosti Srbije u terminima avanturističkog turizma nalazi se u Studiji konkurentnosti u okviru II faznog izveštaja Strategije razvoja turizma iz 2006. godine koju je sprovedla konsultantska kuća Horwath Consulting, Zagreb, Hrvatska u saradnji sa Ekonomskim fakultetom u Beogradu.

⁹² <http://www.fao.org/forest-resources-assessment/en/>

⁹³ http://www.iucnredlist.org/documents/summarystatistics/2013_1_RL_Stats_Table_5.pdf

⁹⁴ ATDI izveštaj za 2015, str.14

2. Avanturistički turizam u Srbiji

2.1 Prirodni resursi kao potencijal za razvoj avanturističkog turizma

U okviru odeljka Konkurentska strategija proizvoda i razvojni model Studije konkurentnosti u okviru II faznog izveštaja Strategije razvoja turizma iz 2006, navedeno je da s obzirom na prirodne resurse Srbije postoji velika šansa da se proizvod posebnih interesa⁹⁵ razvije i ponudi međunarodnom tržištu⁹⁶.

Treba imati u vidu da bogatstvo prirodnim resursima ne znači i da se koristi njihov pun potencijal za razvoj avanturističkog turizma, da su ti resursi na pravi način prepoznati, da postoje gotovi proizvodi, i ako postoje, da su na pravi način promovisani.

Na ATTA listi u okviru stuba *Prirodni resursi* zemlje iz okruženja (Hrvatska, BiH, Crna Gora, Makedonija, Bugarska, Albanija) imaju približno iste ocene, a Srbija je na četvrtom mestu u ovoj grupi iza Bugarske, Hrvatske i Crne Gore. Medjutim, kao što je ranije pomenuto indikatore rang lista treba posmatrati u okviru njihovog opsega. Stub *Prirodni resursi* ATTA liste obuhvata indikatore dužina morske obale, koju Srbija nema, odnos dužine morske obale prema ukupnoj teritoriji, i gustine naseljenosti urbanih područja.

Za zemlje koje imaju obalu dobra ocena u okviru ovog stuba takodje ne mora da bude ekvivalent potencijalu za avanturistički turizam. Pri ocenjivanju se ne uzimaju prirodne karakteristike mora, kao ni atraktivnost ili pogodnost obale i vode za bavljenje avanturističkim aktivnostima. Na primer, Čile ima izuzetno dugačku obalu koja predstavlja veliki procenat ukupne teritorije, što rezultira visokim ocenama prema ovim indikatorima. Medjutim, obala je stenovita i nepristupačna, a zbog Humboldtove struje voda je hladna preko cele godine tako da su mogućnosti za avanturističke aktivnosti ograničene. Sličan slučaj je i sa Argentinom. Bugarska i Hrvatska imaju morsku obalu, ali je velika razlika u atraktivnosti između Jadranskog i Crnog mora, a ovo poredjenje se može primeniti i na potencijale zemalja koje imaju izlaz na topla mora u odnosu na zemlje sa izlazom na severna hladna mora.

O indikatorima u okviru stuba *Resursi za avanturističke aktivnosti* je već bilo reči u prethodnom delu rada. Srbija medju navedenim zemljama ima najvišu ocenu prema ovom stubu i zauzima prvo mesto. Niži rang u okviru faktora *Avantura* u odnosu na Bugarsku i Makedoniju posledica je pretposlednjeg mesta u grupi u okviru stuba *Preduzetništvo*, i nije u vezi sa prirodnim resursima. U nastavku je tabela rangiranja Srbije i zemalja iz okruženja na WEF listi u okviru stuba konkurentnosti *Prirodni resursi* prema indikatorima: *Broj prirodnih mesta koja se smatraju*

⁹⁵ Avanturistički turizam koji uključuje aktivnost na otvorenom se u tekstu tretira kao turizam posebnih interesa

⁹⁶ Horwath Consulting Zagreb, Ekonomski Fakultet Univerziteta u Beogradu, Drugi izveštaj-Plan konkurentnosti, str 70

svetskom baštinom(na listi UNESCO), Broj poznatih životinjskih vrsta⁹⁷, Broj zaštićenih područja⁹⁸, Digitalna tražnja⁹⁹ i Kvalitet prirodnog okruženja¹⁰⁰.

Tabela 6: Rangiranje u okviru stuba konkurentnosti Prirodni resursi

		Srbija	Makedonija	Albanija	Bugarska	Crna Gora	Hrvatska
UNESCO	Rang WEF	83	76	83	29	43	43
	Rang grupa	4	3	4	1	2	2
Br.vrsta	Rang WEF	90	95	106	85	92	91
	Rang grupa	2	5	6	1	4	3
Područja (ha)	Rang WEF	108	99	92	10	78	89
	Rang grupa	6	5	4	1	2	3
Digitalna tražnja	Rang WEF	122	133	90	40	72	9
	Rang grupa	5	6	4	2	3	1
Kvalitet pr.resura	Rang WEF	117	76	113	126	40	20
	Rang grupa	5	3	4	6	2	1

Izvor: Lista formirana za potrebe rada na osnovu rang liste Svetskog ekonomskog foruma (WEF)

<http://reports.weforum.org/travel-and-tourism-competitiveness-report-2015/economy-rankings/>

Indikator *Broj prirodnih mesta koja se smatraju svetskom baštinom (na listi UNESCO)* kao što je ranije pomenuto zavisi od toga koliko je mesta zemlja kandidovala, i trenutno stanje na listi UNESCO ne mora da odražava pun potencijal jedinstvenih prirodnih resursa zemlje. Srbija nema trenutno ni jedno mesto na ovoj listi, a na listi potencijalnih kandidata nalaze se Nacionalni parkovi Tara, Šara, Djerdap, spomenik prirode Đavolja varoš i specijalni rezervat prirode Deliblatska peščara.

Treba spomenuti i da se odnos broja mesta koja se smatraju svetskom baštinom u poredjenju sa teritorijom zemlje ne odražava proporcionalno na rangiranje. Na primer Bugarska, koja ima dva

⁹⁷ Odnosi se samo na ptice, sisare, ribe i vodozemce, ne uključuje raznovrsnost biljnog sveta niti reptile i insekte;uzima se u obzir samo broj nije proporcionalno teritoriji.

⁹⁸ U hektarima, nije proporcionalno teritoriji.

⁹⁹ Broj pretraga na teme vezane za prirodne resurse zemlje u terminima turizma prema rezultatima istraživanja Bloom Consultinga

¹⁰⁰ Ovaj indikator odražava mišljenje stručnjaka prema upitniku WEF (Executive opinion Survey)

mesta na listi UNESCO je bolje rangirana od Crne Gore, koja ima jedno mesto, ali na teritoriji dvadeset puta manjoj od Bugarske. Crna Gora i Hrvatska koje imaju po jedno mesto se isto kotiraju, iako Crna Gora ima teritoriju deset puta manju od Hrvatske.

Broj poznatih životinjskih vrsta i Broj zaštićenih područja takodje nisu proporcijalni teritoriji.

Kada je reč o *Digitalnoj tražnji*, kao što je ranije rečeno, ne može se očekivati da turisti pretražuju informacije na temu turizma vezanog za prirodu, ako im na njih nije bila ranije skrenuta pažnja. U okviru odeljka Konkurentna strategija proizvoda i razvojni model Studije konkurentnosti¹⁰¹ koji se odnosi na avanturistički turizam navedeno je da je “...važno da Srbija što pre intenzivira globalne komunikacije ovog proizvoda¹⁰² posredstvom već danas prisutnih globalnih internet portala.” Slabo interesovanje koje je uslovalo loše rangiranje Srbije se odnosi pre svega na slabu promociju, na prvom mestu putem interneta, a ne na nedostatke prirodnih resursa destinacije. Takodje treba imati u vidu da se *Bloom Consulting* istraživanje odnosi na 9 jezika u koje ne spadaju jezici sa prostora bivše Jugoslavije tako da ovde nije uključena lokalna tražnja i tražnja iz okolnih zemalja.

Poslednji indikator *Kvalitet prirodnog okruženja*, odražava percepciju lokalnih stručnjaka u odnosu na ovu temu. Srbija se dosta nisko kotira prema ovom indikatoru, što može biti u vezi sa prethodnim pokazateljem koji je povezan sa intenzitetom promocije prirodnih resursa. Drugim rečima, ako je percepcija kvaliteta prirodnih resursa negativna, logično je da se neće poklanjati previše pažnje promociji tih resursa, i samim tim će dostupnost informacija za ovu oblast biti ograničenija, pa shodno tome i interesovanje turista.

Vrednost i očuvanost prirodnih resursa u terminima turizma će zavisti od toga da li postoji i na kom nivou je ekološka svest, kako se tim resursima raspolaže i koliko su zaštićeni od strane države i zakona, o čemu će više biti reči u odeljku koji se odnosi na faktore održivosti.

2.2 Aktivnosti avanturističkog turizma u Srbiji

Kao što je već pomenuto ATTA indeks avanturističkog turizma ne uključuje indikatore koji se tiču konkretno avanturističkih aktivnosti. Ako bi postojali, na primer, indikatori koji ukazuju na to koliko aktivnosti stoji na raspolaganju, da li su aktivnosti ograničene na određeno doba godine ili postoji ponuda aktivnosti preko cele godine, koji broj reka, jezera i planina u zemlji je pogodan za avanturističke aktivnosti u odnosu na ukupnu teritoriju, Srbija bi verovatno imala bolju poziciju od trenutne.

¹⁰¹Horwath Consulting Zagreb, Ekonomski Fakultet Univerziteta u Beogradu, Drugi izveštaj-Plan konkurentnosti, str 70

¹⁰² Odnosi se na specijalna interesovanja gde spada i avanturistički turizam

Tabela 7: Avanturističke aktivnosti u Srbiji

Avanturističke aktivnosti u Srbiji		
Sport i rekreacija	Avantura	Fauna
Pešačenje i planinarenje	Rekreativni kajaking	Posmatranje ptica
Skijanje	Kanjoning	Lov
Biciklizam	Letenje ¹⁰³	Ribolov
Jedrenje i veslanje	Speleologija	
Jahanje	Orijentiring	
Nautika	Rafting i splavarenje	
	Freeclimbing	

Izvor: Tabela formirana za potrebe rada na osnovu podataka sa sajta Turističke organizacija Srbije

Prirodni resursi Srbije pružaju mogućnosti za bavljenje širokim spektrom aktivnosti. Na sajtu Turističke organizacije Srbije avanturističke aktivnosti su podeljene u 3 grupe.

Devet od trinaest aktivnosti (iz grupe sport i rekreacija i avantura) su vezane za planinu ili za reke i jezera. Ostale četiri jahanje, biciklizam, orijentiring i i letenje nisu uslovljene terenom, i zavise od preferencija turista u kakvom će se okruženju obavljati¹⁰⁴. Treba napomenuti da u okviru svake od ovih aktivnosti postoje različite discipline i varijante u skladu sa interesovanjima i spremnošću učesnika.

Lista aktivnosti TOS-a nije konačna, i postoje aktivnosti koje su se pojavile poslednjih godina, kao što je na primer skyrunning (trčanje po nebu u u bukvalnom prevodu), aktivnost koja spaja atletiku i planinarenje. Ronjenje nije uključeno u listu iako postoje organizovane aktivnosti na jezerima u Srbiji, o čemu će više biti reči u delu rada koji se tiče ronilačkih lokacija. Takodje nije uključena aktivnost Jeep safari, koja se organizuje u Srbiji, koja je specifična po tome jer pruža mogućnost pristupa udaljenim mestima u prirodi hendikepiranim osobama.

Kontakti navedeni na stranicama TOS-a vode uglavnom do internet stranica granskih saveza. Granski savezi ne objavljuju i ne organizuju turističke aktivnosti i možda nisu najbolji izvor informacija u terminima turizma. Ture organizuju i vode sportska udruženja koja ne moraju uvek biti članovi granskih saveza, a za neke aktivnosti i ne postoje još uvek granski savezi. Sa druge strane, pitanje promovisanja avanturističkih aktivnosti u Srbiji je usko povezano sa pitanjem promena zakona o kojima je bilo reči u prvom delu rada. Ako se iz Zakona o turizmu izbacila udruženja i vodiči mogu da pružaju usluge organizovanja aktivnosti u turizmu, onda će

¹⁰³Jedriličarstvo, paraglajding, ultra lake letelice, motorno letenje, padobranstvo, balonarstvo

¹⁰⁴Paraglajding spada u letenje i vezuje se za brdoviti/planinski teren, kao i planinski biciklizam

promovisanje avanturističkih aktivnosti koja jedino organizuju sportska udruženja praktično biti protivzakonito.

Nivo usluge organizatora i vodiča aktivnosti potrebno je uskladiti sa svetskim standardima, i u tom pogledu u razvojnom modelu predložene su aktivnosti koje se odnose na oblikovanje posebnog sistema kvaliteta na području proizvoda specijalnih interesa¹⁰⁵ i programe edukacije specijalizovanih vodiča. Od 2006. do danas se pojavilo više ISO standarda i izvora na ovu temu koji bi mogli da posluže kao smernice i olakšaju realizaciju ovih aktivnosti.

Jedna od aktivnosti razvojnog modela navedenog u Planu Konkurentnosti¹⁰⁶ iz 2006. godine je formiranje baze podataka organizatora aktivnosti, ali do danas nije poznato da je takva baza podataka sačinjena ni da li je bilo šta urađeno po pitanju ostalih predloženih aktivnosti iz razvojnog modela ovog dokumenta koje bi se odnosile na avanturistički turizam.

2.3 Infrastruktura

Infrastruktura nije presudan faktor u avanturističkom turizmu, ali je u slučaju Srbije loš kvalitet puteva i drumski pristup u planinskim i ruralnim oblastima otežavajući faktor u dolaženju do atraktivnih lokacija. Drugi, mnogo bitniji nedostatak se tiče *meke infrastrukture*¹⁰⁷, tj informacija, što se odnosi pre svega na informacije dostupne na internetu koje su od ključne važnosti pri odlučivanju za destinacije o čemu je više bilo reči u prvom delu rada. Ovo uključuje digitalne mape i sajtove sa informacijama o lokacijama koje bi mogle biti od interesa.

Informacije o aktivnostima objavljuju udruženja na svojim sajtovima i na društvenim mrežama, i namenjene su lokalnom stanovništvu jer su uglavnom isključivo na srpskom jeziku.

Postoje sajtovi koji pružaju informacije o atraktivnim lokacijama za odmor na više jezika, kao i internet mape sa atraktivnim lokacijama za turizam, ali linkovi na ove sajtove nisu uvršteni u informacije od interesa na sajtu TOS.

Prvi slučaj je sajt *Ajmo negde*¹⁰⁸ koji uključuje informacije od turističkog značaja prema oblastima interesovanja, i postoji opcija otvaranja stranica na više jezika. Informacije su praktične, sadrže koordinate i uputstva kako doći do izabrane lokacije, i koje se još atraktivne lokacije nalaze u blizini. Prema informaciji dobijenoj od administratora, izrada sajta je projekat finansiran iz ličnog budžeta, i trenutno stanje je tek prva trećina od zamišljene ideje.

¹⁰⁵ U koje spada avanturistički turizam

¹⁰⁶ Horwath Consulting Zagreb, Ekonomski Fakultet Univerziteta u Beogradu, Drugi izveštaj-Plan konkurentnosti, str 71

¹⁰⁷ *Soft infrastructure*, upotrebljava se kao termin u ATDI izveštaju, str 15

¹⁰⁸ <http://www.ajmonegde.com/>

Drugi slučaj je mapa *Lepa Srbija*¹⁰⁹, projekat Medjunarodnog radija Srbija koji je sufinansiralo Ministarstvo kulture. Radi se o interaktivnoj mapi koja ima više slojeva: destinacije, spomenici kulture i istorije i priroda. Klikom na mesto na mapi otvara se prozor sa slikom i informacijama o izabranom mestu. Sajt je u potpunosti dostupan na engleskom i delimično na ruskom, nemačkom, francuskom i španskom.

Na sajtu TOS od linkova na interaktivne mape je postavljen link na Plan plus, koji je korisno orudje za pretragu lokacija u gradovima, ali ne postoji link ni na jedan od dva prethodno navedena sajta, iako na pristupačan način pružaju korisne i interesantne informacije za putovanja po Srbiji. Kao mogući razlog tome može biti što stranice nisu u potpunosti prevedene na strane jezike, mada je to slučaj i sa pojedinim stranicama TOS-a.

Za nautički turizam, i turizam u oblasti oko Dunava značajna je interaktivna mapa *Dunavska tura*¹¹⁰ razvijena u okviru SEE¹¹¹ projekta TRANSDANUBE, namenjena turistima koji žele da plove duž Dunava. Link na ovu mapu nije dostupan na sajtu TOS u odeljku Nautika. Ovde je postavljen link na Direkciju za unutrašnje plovne puteve koji može biti interesantan samo lokalnim turistima s obzirom da je engleska verzija u izgradnji.

Od štampanih izvora informacija treba spomenuti brošure TOS-a, u nekim slučajevima na više jezika, koje se u elektronskom izdanju mogu naći na internetu. Za avanturistički turizam u Srbiji bitna je brošura *Aktivni odmor*, koja nije dostupna među brošurama na internetu na srpskom, ali jeste na engleskom. Brošura sadrži na jednom mestu informacije objavljene na internet stranicama TOS-a vezane za sportsko-rekreativne i avanturističke aktivnosti. Takodje je u terminima avanturističkog turizma interesantno pomenuti brošuru *Camping and Caravanning in Serbia*¹¹² koja predstavlja vodič za kampovanje po Srbiji.

¹⁰⁹ <http://www.glassrbije.org/srbija/mapa-priroda>

¹¹⁰ <http://www.danubetour.eu/>

¹¹¹ South East Europe Transnational Cooperation Programme, Program Transnacionalne saradnje za Severoistočnu Evropu

¹¹² http://www.srbija.travel/download/brosure/Camping_2014.pdf

3. Faktori atraktivnosti ronilačkih destinacija na svetskom nivou

Kao što je bilo pomenuto u prvom delu rada, ronjenje je raznovrsna aktivnost, ali su presudni faktori za izbor lokacije živopisnost i prirodne karakteristike vode. Prirodne karakteristike koje se uzimaju u obzir kada se razmatra ronilačka lokacija su vidljivost, temperatura, prisustvo struja, formacija tla, živopisnost i živi svet. U nastavku je tabela koja se odnosi na ove karakteristike sa komentarima.

Tabela 8: Karakteristike ronilačkih lokacija

Karakteristika lokacije	Komentar
Vidljivost	Najvažnija karakteristika, bez obzira na ostala interesovaja. Slatkovodne lokacije sa toplijom vodom najčešće imaju slabiju vidljivost u odnosu na morsku vodu što je jedan od razloga zašto su lokacije u morima atraktivnije.
Živopisnost	Vizuelna atraktivnost je jedan od najbitnijih faktora pri odluci za lokaciju.
Prisustvo struja	Prisustvo struja uglavnom nije poželjno, otežavaju zaron i predstavljaju opasnost za ronioce. Međutim, postoji poseban tip ronjenja, <i>drift diving</i> ili ronjenje u strujama, koji omogućava da se uštedi energija, predje veća razdaljina i pokrije više raznovrsnih mesta u toku jednog zarona. Ovaj tip ronjenja primenjuju uglavnom iskusniji ronionci u rekama ili na pojedinim morskim lokacijama gde ima povoljnih struja.
Formacija tla	Stenovita podloga je poželjnija. Pesak ili mulj osim što obično predstavljaju monoton pejzaž mogu da pokvare vidljivost kada na lokaciji ima više ronionca koji perajima podižu talog sa tla.
Temperatura	Za rekreativno ronjenje su popularnije lokacije sa toplom vodom. Hladna voda podrazumeva i posebna odela koja su zahtevnija za upotrebu od odela za toplu vodu, i zaroni su često kraći zbog niskih temperatura.
Prisustvo živog sveta	Interesovanje za živi svet može se kretati od potrebe za vizuelnim doživljajem u raznobojnim jatima riba, do potrage za adrenalinskim uzbudjenjem kao što je na primer ronjenje sa ajkulama. U svakom slučaju prisustvo bogatog živog sveta se smatra prednošću za lokaciju.
Podvodna kulturna baština	U podvodnu kulturnu baštinu spadaju olupine aviona i brodova, ostaci gradova, antičkih amfora i podvodni muzeji. Jedan od najuticajnijih faktora na atraktivnost destinacije.
Raznovrsnost	Spojevi različitih elemenata (grebeni, živi svet, olupine) u okviru jedne lokacije ili više lokacija sa različitim elementima u okviru destinacije doprinose atraktivnosti lokacije odnosno destinacije.

Izvor: Tabela formulisana za potebe rada na osnovu analize sadržaja lista vodećih ronilačkih lokacija

Skoro svaka organizacija, časopis ili ronilački sajt imaju svoju rang listu najboljih ronilačkih lokacija. *Scuba magazine*¹¹³, ronilački časopis namenjen pre svega američkom tržištu, rangira lokacije prema načinu pristupa (sa broda/čamca ili obale), bogatstvu živog sveta i mogućnostima koje nude za podvodno fotografisanje. Posebno se rangiraju i lokacije u slatkoj i slanoj vodi, lokacije sa olupinama, pećinama, kao i zaroni za početnike i zaroni za naprednije ronioce.

U dokumentu *Gde roniti? Rangiranje svetskih top lokacija za Scuba ronjenje*¹¹⁴ navodi se podatak sa sajta *Divetime* iz 2012. godine da u svetu postoji 13.181 poznata ronilačka lokacija i da se najveći broj lokacija za rekreativno ronjenje nalazi u Evropi (uključujući i Rusiju).

Ako se podela vrši na osnovu temperature vode, najviše lokacija se nalazi u toplim tropskim morima, 58,6% , zatim u vodama sa umereno toplom temperaturom vode, gde spadaju lokacije na Mediteranu 22.2%, i na kraju u hladnim vodama Velike Britanije, Holandije, Norveške, Kanade i SAD, 15.2%.

U nastavku su najviše rangirane lokacije prema ovom dokumentu¹¹⁵, koje su izabrane na osnovu lista sajtova scubatravel.co.uk i cnngo.com.

Kao najatraktivnija oblast na svetu za rekreativno ronjenje naveden je Koralni trougao koji obuhvata Indoneziju, Maleziju, Tajland, Filipine, Papua Novu Gvineju i Solomonska ostrva. Treba napomenuti da je blizu te oblasti i Veliki koralni greben u Australiji, destinacija koja je na vrhu skoro svih ronilačkih lista.

Olupina Jongala SS je na prvom mestu liste za Južni Pacifik, i jedna je od lokacija australijskog Velikog koralnog grebena. Osim što je olupina sama po sebi interesantna roniocima, predstavlja veštački greben sa bogatstvom životinjskog sveta, voda je topla a vidljivost je preko 20m.

Na prvom mestu na listi za Bliski istok, Afriku i Indijski okean je takodje olupina, Tistelgorm u Crvenom moru, do koje se može doći iz Hurgade ili Šarm-el-Šejka. Tistelgorm je britanski transporter potopljen 1941. i na njemu se mogu još uvek videti dve lokomotive, motori, tenkovi i kamioni. Prema nekim listama, ovo je najatraktivnija olupina na svetu. Oko olupine postoji bogati životinjski svet, u blizini je koralni greben, voda je topla, a vidljivost je preko 20 m.

Posle Tistelgorma na drugom mestu je Ostrvo Braća blizu Hurgade, na kome se nalaze dve olupine i živopisan živi svet na vertikalnim zidovima. Voda je topla, vidljivost je preko 30 metara, a posebnu atrakciju čini nekoliko vrsta ajkula koje se kreću oko ostrva, tako da je ronjenje na ovoj lokaciji spoj ronjenja na olupinama, vizuelnog doživljaja i adrenalinskog uzbuđenja.

Slatkovodna lokacija Silfra, prva na evropskoj listi, nalazi se u jezeru u nacionalnom parku Fingvelir (Thingvellir) na Islandu. Ono što čini ovu lokaciju posebnom je da je stvorena u pukotini

¹¹³ <http://www.scubadiving.com/tags/top-100>

¹¹⁴ A.Lew, Alan ,Where to dive? Ranking the World's Top Scuba Diving Location, Str 13

¹¹⁵ Gde roniti? Rangiranje svetskih top lokacija za Scuba ronjenje ,Str 17

na spoju Američke i Evroazijske tektonske ploče, tako da se roni između 2 kontinenta. Takodje je od značaja odlična vidljivost od preko 100 metara. Voda je izuzetno hladna, oko 2 stepena preko cele godine, i roni se u specijalnim suvim ronilačkim odelima.

Lokacija za koju se pojavilo intenzivno interesovanje na internetu nakon objavljivanja dokumenta iz koga je ova rang lista, je Zeleno jezero u Austriji¹¹⁶. Jezero nastaje tako što se svake godine sakuplja voda od otapanja snega koja prekriva staze, klupe i drveće parka u podnožju planina. Voda je kristalno čista, najveća dubina je oko 12m, i zaron na ovom mestu se još karakteriše i kao podvodno planinarenje (*underwater hiking*).

Cene zarona zavise od više faktora: sezone, broja zarona koji se uzima, da li se roni sa broda na jednodnevnom izletu ili je u pitanju višednevno putovanje, i da li ronilac nosi svoju opremu ili ne. Prema cenama dostupnim na internetu najniža cena zarona u dive centrima iz Hurgade je oko 30 EUR, ako se uzme višednevni aranžman. Za zaron u Velikom koralnom grebenu je potrebno izdvojiti 100 EUR, odnosno 150 EUR ako se uzmu dva zarona, a jednodnevni izlet sa dva zarona u Silfri košta između 250 i 300 EUR.

Analizom prethodno navedenih slučajeva, primećuje se da ih uglavnom odlikuju spojevi izuzetne vidljivosti, tople vode, olupina, grebena i bogatog živopisnog životinjskog sveta. Spoj najpoželjnijih atributa kao dodatnu vrednost ima raznovrstnost koja izdvaja ove atraktivne lokacije od ostalih. Izuzetak od ovog pravila su poslednje dve slatkovodne lokacije. Silfra na Islandu, je prva na evropskoj listi, ispred svih lokacija na Mediteranu. To potvrđuje da je karakteristika broj jedan koja se traži od lokacije autentičnost, i da ova karakteristika može prevagnuti nad nedostacima kao što je hladna voda i odustvo životinjskog sveta.

U dokumentu *Gde roniti? Rangiranje svetskih top lokacija za Scuba ronjenje* se razmatraju pre svega lokacije u otvorenoj vodi, ali ne treba zanemariti ronilačke bazene koji su posebna atrakcija tokom jeseni i zime u Evropi.

Za sada u svetu postoje dva ronilačka bazena koji su namenjeni i profesionalnim i rekreativnim roniocima, *Nemo 33*, dubine 33m otvoren 2004. u Briselu, i *Y40*, dubine 40m u banji Montegrotto kod Padove, otvoren u junu 2014. Ronilački bazeni pre ovih su bili namenjeni isključivo obuci vojnih i tehničkih ronilaca, kakav je recimo SET¹¹⁷ u Engleskoj ili “toranj” u Divuljama u Hrvatskoj¹¹⁸. Bazen *Plavi bezdan*¹¹⁹ koji je trenutno u izgradnji, je takodje u Engleskoj u blizini Londona. Planirano je da dubina ovog bazena bude 50m i da nadmaši trenutno najdublji ronilački bazen Y40.

¹¹⁶ <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2414013/Green-Lake-Tragoess-Austria-The-park-disappears-water-year.html>

¹¹⁷ [Submarine Escape Training Tank \(S.E.T.\)](#), Podvodni bazen za vežbe povlačenja iz podmornice, dubine 28m

¹¹⁸ Iste namene kao i engleski ronilački bazen, izgrađen za vreme stare SFRJ za koji je trenutno neizvesno da li je u funkciji, dubine između 25-30m

¹¹⁹ <http://www.scubalife.hr/magazin/vijesti/plavi-bezdan-u-engleskoj>

Nemo 33, Y40 i Plavi bezdan su namenjeni za profesionalne obuke, obuke rekreativaca, terstiranje ronilačke opreme od strane proizvođača, organizovane posete ronilačkih klubova i *team buidinge* za firme. Zbog jedinstvenog podvodnog ambijenta bazeni se zakupljuju još i za snimanje filmova, reklama i muzičkih spotova. Mimo toga koriste se kao i obični bazeni za plivanje, časove akvabika, seanse *watsu*-alternativne istočnjačke metoda opuštanja u vodi, i sl. Na bazenima se može kupiti ili iznajmiti oprema za plivanje i ronjenje.

Svaki od ovih bazena ima smeštajne kapacitete sa dodatnim sadržajima, spa centrom, restoranom i konferencijskim salama. *Y 40* kompleks je napravljen tako da se uklapa u prirodno okruženje, bazeni se pune vodom iz termalnih izvora, i opcije koje nudi predstavljaju svojevrsan spoj aktivnog odmora, eko turizma i spa turizma, uz mogućnosti za konferencijski turizam.

Već je bilo pomenuto da je socijalna odgovornost jedan od bitnih faktora avanturističkog turizma. Turisti žele aktivan odnos prema odmoru, obogaćujuće iskustvo i osećaj da su doprineli boljitku prirode ili zajednice u kojoj su boravili.

Jedan takav primer je volonterski program za obnovu koralnog grebena na Floridi¹²⁰, koji je kao posledica zagadjenja usled razmnožavanja otrovne alge počeo da izumire u pojedinim delovima. U okviru ovog programa sertifikovani ronionci mogu da pomažu u prenošenju koralna na lokacije gde nema zagadjenosti, što daje aktivnosti u kojoj uživaju plemeniti cilj i čini da odmor bude ispunjujuće iskustvo.

¹²⁰ <http://www.coralrestoration.org/>

4. Ronilački turizam u regionu

U nastavku će se razmatrati potencijali ronilačkih destinacija u Hrvatskoj, Crnoj Gori, Albaniji, Makedoniji i Srbiji. Ronilačke lokacije su podeljene na morske, na Jadranskom primorju, i slatkovodne. U delu koji se odnosi na Jadransko primorje posebno će se analizirati situacija u Hrvatskoj i Crnoj Gori, dok će se dostupni podaci vezani za Albaniju, s obzirom da ih nema mnogo, izneti samo u opštem pregledu na početku poglavlja.

4.1 Jadransko primorje

Potencijal za razvoj ronilačkog turizma na Jadranu čine prirodne karakteristike vode, dostupnost emitivnim evropskim tržištima, kao i bogata istorija koja je ostavila traga u vidu olupina i arheoloških lokacija.

Kao što je već pomenuto, vidljivost je jedna od najbitnijih prirodnih odlika za ronjenje i u tom pogledu Jadran se ističe izuzetnom vidljivošću koja dostiže i do 50m dubine. Prema temperaturi vode spada u umereno topla mora, i na dubinama na kojima se najčešće roni temperatura je u proseku konstantnih 17 stepeni preko cele godine.

Dinarski kras koji se prostire od Triglava do Prokletija odrazio se i na morsku obalu Jadrana. S obzirom na broj pećina koje su na kopnu preocenuje se da, osim mnogobrojnih otkrivenih, ima još oko 1500 neotkrivenih pećina u vodi¹²¹.

Bogatstvo živog sveta nije svuda podjednako zastupljeno, u čemu najveći uticaj ima ljudski faktor. Iako i hrvatski i crnogorski zakon morskog ribarstva predviđaju mere zaštite podvodnog živog sveta u vidu zabrana lova dinamitom i otrovima za omamljivanje riba, kao i ograničenja u korišćenju mreža i ostalih naprava koje bi štetile koralima i ostalom zaštićenom živom svetu na tlu¹²², zakoni nisu podjednako sprovedeni u ovim zemljama.

Danas na pojedinim mestima skoro i da nema živog sveta zbog nezakonitog ribolova i ribolova dinamitom u Crnoj Gori¹²³, dok se u Hrvatskoj zapaža veća raznovrsnost i očuvanost podvodnih vrsta. Glavni problem u Crnoj Gori je što se ovi slučajevi ne prijavljuju, a da bi se pokrenuo postupak protiv ribara koji na ovaj način love potrebno je da budu uhvaćeni na delu. Osim što šteti živom svetu i stvara negativan imidž destinacije, ribolov dinamitom predstavlja rizik i za ronioce, s obzirom da su poznati slučajevi eksplozija u blizini ronilačkih lokacija u toku zarona.

¹²¹ <http://business.croatia.hr/Documents/839/Ronjenje-2011.pdf>

¹²² <http://www.zakon.hr/z/303/Zakon-o-morskom-ribarstvu>, www.gov.me/files/1059057058.doc

¹²³ <http://www.podvodni.hr/more/vijesti/1094-lov-dinamitom-u-crnoj-gori-svaku-noc-gruva-od-platamuna-do-bigova>, <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:353242-CG-Ribu-pecaju---dinamitom>

Predmeti na dnu koji predstavljaju istorijsko nasledje, kao što su na primer antičke amfore, takodje mogu da budu ugroženi ukoliko ne postoji stroga kontrola.

U Albaniji je postojala praksa ribolova dinamitom koja je u periodu 1995-2010. znatno opala, što se pripisuje bojazni od kazni propisanih zakonom, ali je pre svega zasluga ribara koji su prijavljivali ove slučajeve vlastima¹²⁴. Posle višegodišnje pauze u cilju donošenja regulativa za očuvanje prirodnih i kulturnih vrednosti 2015. ponovo je odobren rad ronilačkim centrima¹²⁵.

Istorijske lokacije u Jadranu datiraju od antičkih ostataka u vidu amfora i zemljanih sudova sa potonulih brodova koji su se kretali između Grčke i starog Rima do olupina brodova iz perioda SFRJ.

Posete i pristup lokacijama sa objektima od izuzetne vrednosti nisu svuda podjednako strogo nadgledane. U Hrvatskoj se do ovih lokacija može doći samo sa centrima koji imaju specijalne dozvole da u predviđenim uslovim sprovode zarone, o čemu je bilo više reči u prvom delu rada. Ostaci iz antičkog perioda nalaze se u specijalnim kavezima kako bi se izbegla oštećenja i odnošenje predmeta¹²⁶. U Crnoj Gori i Albaniji zaštita podvodnih vrednosti je proces koji je još uvek u razvoju. Mali broj poznatih lokacija za rekreativno ronjenje u Albaniji ne mora da znači da lokacije ne postoje, već da se njihov položaj i karakteristike ne objavljuju do uspostavljanja adekvatnog sistema zaštite.

U nastavku je tabela sa brojem lokacija za rekreativno ronjenje prema tipu u jadranskom primorju. Navedeni brojevi su zasnovani na trenutnim raspoloživim izvorima, radi se o približnom broju, i lista lokacija nije konačna.

Tabela 9: Lokacije u jadranskom primorju prema tipu i zemlji

Tip lokacije	Hrvatska	Crna Gora	Albanija
Olupine brodova	21	22	9
Olupine aviona	1	1	0
Antičke amfore	5	2	0
Geološke formacije i živi svet	90	24	4
Ukupno	117	49	13

Izvori: http://www.ronjenjehrvatska.com/en/diving_sites, <http://divingmontenegro.me/docs/1388144956-KARTA%20LOKACIJA.jpg>, <http://www.albaniadive.com/nurkowanie.php>

¹²⁴ P.Casal, Sea turtles in the Mediterranean : Distribution, threats and conservation priorities, str 18

¹²⁵ Podatak dobijen iz ronilačkog centra. O prethodnoj zabrani je bilo reči ranije u radu, str 17.

¹²⁶ <http://icua.hr/images/stories/publikacije/IstrazivanjePodvodneBastineUHrvatskoj.pdf>, str 18 , 19

4.1.1 Hrvatska

Od zemalja u regionu Hrvatska ima najdužu morsku obalu i najveći potencijal za razvoj ronilačkog turizma.

Na sajtu *Hrvatsko podmorje*¹²⁷ nabrojano je 117 lokacija od Istre do Dubrovnika koje se dele na lokacije sa olupinama, špiljama, grebenima, vertikalnim zidovima, bogatom florom i faunom. Postoji mogućnost pretrage sajta prema delu Jadrana (Severni, Centralni i Južni Jadran), a na listi lokacija je navedeno i najbliže mesto na obali. Posebna stranica posvećena je listi ronilačkih centara sa mestom u kome imaju sedište i internet adresom sajta.

Ovaj sajt osim interaktivne mape nudi detaljnije informacije o lokacijama, kratak opis, karakterističnu sliku, GPS koordinate, najbliže mesto na obali, udaljenost od najbližeg mesta na obali u nautičkim miljama, vidljivost na lokaciji, na kojoj se dubini nalazi, šta su joj glavne odlike (olupina, pećina, živi svet i sl.) i koji nivo obuke se zahteva od ronilaca.

Na listi lokacija moguće je videti njihovu ocenu koja se kreće od 1-5, kao i koje se lokacije proceni administratora ovog sajta svrstavaju u 10 najatraktivnijih.

Drugi dokument koji pruža iscrpne informacije o ronjenju u Hrvatskoj je brošura Hrvatske turističke zajednice *Ronjenje 2011*¹²⁸. Sastoji se od 6 celina, Istra, Kvarner, Zadar, Šibenik, Split i Dubrovnik, prema zoni u kojoj se nalaze lokacije. Osim opisnih informacija o lokacijama, koje nisu toliko iscrpne kao u prethodnom slučaju, ovaj sajt nudi sistematičniji pregled ronilačkih centara i njihovih usluga, pa se u tom smislu ova dva dokumenta upotpunjuju. Takođe sadrži veoma bitne informacije o tome gde se nalaze ustanove sa hiprebaričnim komorama.

Za svaki ronilački centar je napravljena legenda koje nudi informacije koje se tiču lokacije, opreme, obuke i dodatnih usluga.

Tabela 10: Usluge ronilačkih centara u Hrvatskoj

Lokacija	Usluga	Oprema	Obuka	Dodatne usluge
Centar pri hotelu	Jednodnevni izleti	Iznajmljivanje	Dostupna ili ne	Smeštaj
Centar pri kampu	Višednev.izleti	Prodaja		Ishrana
Centar u kući		Servis		Dodatni sadržaji
Centar na brodu				GPS

Izvor: <http://business.croatia.hr/Documents/839/Ronjenje-2011.pdf>

Na internetu postoji i novija verzija ove brošure koja je estetski atraktivnija, ali ne sadrži legendu sa uslugama ronilačkih centara.

¹²⁷ http://www.ronjenjehrvatska.com/en/diving_sites

¹²⁸ <http://business.croatia.hr/Documents/839/Ronjenje-2011.pdf>

U Registru poslovnih subjekata Hrvatske centri su registrovani kao društva sa ograničenom odgovornošću pod šiframa *ostale zabavne i rekreativne delatnosti, ostale sportske delatnosti osim marina, i obrazovanje i podučavanje iz oblasti sporta i rekreacije*¹²⁹. Ronilački centri imaju svog predstavnika u Hrvatskoj gospodarskoj komori (HGK), što je ekvivalent Privrednoj komori Srbije. Ovo je bitno pomenuti zbog izmena o zakonu o kojima je ranije u radu bilo reči, jer je Privredna komora Srbije institucija koja organizuje i poziva predstavnike privrede na debate u vezi izmena Zakona o turizmu, a trenutno u PKS nema predstavnika ni jedne od avanturističke aktivnosti, tako da nemaju uticaja na ove izmene.

4.1.2 Crna Gora

Informacije o ronjenju u Crnoj Gori moguće je naći na internet sajtovima ronilačkih centara. Na sajtu Nacionalne turističke organizacije Crne Gore ronjenje je navedeno kao jedna od aktivnosti, i kontakti ronilačkih centara su uključeni u deo sajta koji se odnosi na usluge i ponude u turizmu¹³⁰.

Kontakti na sajtu Nacionalne turističke organizacije Crne Gore vode u nekim slučajevima do klubova koji se pod navedenim imenima ne mogu naći u centralnom registru ni kao sportska udruženja ni kao organizatori rekreativnih aktivnosti. U pretrazi Centralnog Registra privrednih subjekata (CRPS) navedeno je svega nekolicina ronilačkih centara koji su registrovani kao društva sa ograničenom odgovornošću pod šifrom *ostale zabavne i rekreativne aktivnosti, putničke agencije i delatnost zabavnih i tematskih parkova*.¹³¹ Na sajtu Ronilačkog saveza Crne Gore postoji spisak klubova u okviru saveza, od kojih neki mogu da se pronadju na sajtu CRPS registrovani kao sportska udruženja, a da na svojim sajtovima nude usluge ronilačkih ekskurzija koje spadaju u zabavne i rekreativne aktivnosti.

Ne postoji dokument, poput brošure Hrvatske turističke zajednice, za ronjenje u Crnoj Gori koji bi objedinio informacije vezane za prirodne karakteristike crnogorskog primorja, listu lokacija i spisak organizatora ronilačkih aktivnosti sa uslugama koje pružaju. Organizatori aktivnosti na sajtovima objavljuju opise lokacija na kojima organizuju zarone koji ponekad uključuju i mape.

Prodiving Montenegro je na svom sajtu uključio interaktivnu mapu¹³², ali su na njoj samo lokacije za koje ovaj centar organizuje zarone. Klikom na lokaciju na mapi otvara se prozor u kome stoji kratak opis na engleskom, sa linkom na stranu sa detaljnijim informacijama.

¹²⁹ <http://www1.biznet.hr/HgkWeb/do/extlogon>

¹³⁰ [http://www.montenegro.travel/en/pretraga/diving?f\[0\]=bundle%3Aobjekti](http://www.montenegro.travel/en/pretraga/diving?f[0]=bundle%3Aobjekti)

¹³¹ <http://pretraga.crps.me/>

¹³² <http://prodiving.me/en/locations#!/catid=5;4;8;7;6>

Mapa centra *Diving Montenegro*¹³³ je pregledna, na njoj su jasno označene lokacije duž celog crnogorskog primorja, navedeni su nazivi i tip lokacije, ali ne i ostale karakteristike kao što su dubina, prisustvo struja, kratak opis i sl.

Isto važi i za mapu turističkog portala *Crnogorsko primorje*, gde su ronilačke lokacije jedan od slojeva mape, dok se ostali slojevi odnose na mesta od turističkog značaja. Slojevi se mogu filtrirati i ova mapa je korisna putnicima koji žele odmor „skrojen po meri“ da na raspolaganju imaju raznovrsne informacije koje mogu da kombinuju shodno potrebama.

Najveći izazov za ronilački turizam tiče se zaštite lokacija od pustošenja i razaranja koja nastaju ribolovom dinamitom. Iako je 2008. Crna Gora ratifikovala Konvenciju o zaštiti podvodne kulturne baštine UNESCO još uvek ne postoje zakoni koji su specijalno namenjeni da štite podvodna blaga. Antička nalazišta nisu zaštićena kavezima kao što je to slučaj u Hrvatskoj i projekat „Istraživanje podvodnog akvatorijuma Risna“ sproveden od strane Centra za konzervaciju i arheologiju Crne Gore oktobra 2014¹³⁴. potvrdio je da su vidljivi znaci uništavanja i pustošenja. Ministarstvo kulture Crne Gore i Uprava za zaštitu kulturnih dobara takodje su potvrdili i prijave ronilačkih klubova koje se tiču nestanka objekata sa olupina i šteta nanetih dinamitom za ribolov¹³⁵. Ukoliko se ne učini nešto na ovom planu, osim lošeg imidža i ogromne ekološke i kulturno istorijske štete, Crnoj Gori preči veliko osiromašenje ponude lokacija za ronilački turizam.

4.2 Lokacije na rekama i jezerima

Iako se ronjenje vezuje pre svega za mora, lokacije koje nude specifičan ugodjaj mogu takodje predstavljati interesantnu ponudu, kao što je to bio slučaj sa Silfrom na Islandu ili Zelenim jezerom u Austriji. U nastavku će biti razmatrane slatkovodne ronilačke lokacije koje mogu da predstavljaju interesantnu turističku ponudu.

4.2.1 Srbija

U Srbiji ima potencijala za ronjenje u jezerima koja nisu dovoljno iskorišćeni, a trenutno postoji nekoliko lokacija na kojima ronilačka udruženja organizuju zarone koje bi mogle da budu turistički interesantne. Zaroni u Srbiji se organizuju na većini jezera, od Ade Ciganlije u Beogradu do Vlasinskog jezera, ali će ovde biti spomenute one lokacije za koje se smatra da imaju posebne odlike i atraktivan položaj.

Zaovinsko jezero

Zaovinsko jezero nalazi se u okviru Nacionalnog parka Tara, u okruženju u kome je procenjeno da je 15% ukupne vegetacije Srbije, a mesto Zaovina poznato je i po tome što je u njemu 1875.

¹³³ <http://www.crnogorskoprimerje.com/karta/Crna-Gora-karta.asp>

¹³⁴ <http://www.bokanews.me/vijesti/istrazivanje-risanskog-akvatorija-amfore-pokradene/>

¹³⁵ <http://portalanalitika.me/clanak/166748/podmorsko-bлаго-kradljivcima-na-tacni>

Josif Pančić otkrio endemsku vrstu Pančićeve omorike¹³⁶. Jezero je nastalo izgradnjom brane u zaseoku Djurićima i tom prilikom potopljeno je selo Vežanja, tako da napredniji ronionci mogu roniti do ostataka sela koje se nalazi na većim dubinama, a na manjim dubinama se može roniti kroz krošnje potopljenog drveća. Kako jezero ima dubinu od 110m može se koristiti i za specijalističke obuke, ronjenja na velikim dubinama (*deep diving*). Prirodno okruženje nacionalnog parka i mogućnosti za ostale aktivnosti aktivnog odmora na Tari u letnjim mesecima doprinose potencijalu Zaovinskog jezera kao ronilačke lokacije.

Drina

Ronilački spust Drinom je primer ranije spomenutog *drift diving*¹³⁷. Ova aktivnost na Drini je otkrivena pre par godina i do sad je poznato da je organizuje samo jedno udruženje i to jednom godišnje. Ronjenje u strujama je specifičan doživljaj i privlači veliki broj ronilaca. Polazna tačka je u blizini upečatljive i svetski poznate kućice na Drini, a u okolini se može naći smeštaj sa polupansionom u etno kućama. Lokacija je u blizini Bajine Bašte, jezera Perućca i Nacionalnog parka Tara.

Bela Crkva

U radijusu od pedeset kilometara od Belocrkvanskih jezera nalaze se tvrđava Ram (12 km), Specijalni rezervat prirode i ujedno najveća pustinja u Evropi, Deliblatska peščara, (38km), vinarije Vinik (35km) i Selekt (50km), i nalazište Viminacijum (37km). Glavno jezero je destinacija u kojoj se organizuju ronilačke aktivnosti tokom većeg dela godine, a Bela Crkva ima i svoj ronilački klub *Roniti se mora* koji je član granskog saveza SOPAS i organizuje obuke, rekreativne zarone i takmičenja u podvodnoj fotografiji.

Kokin brod

Od jezera koja imaju potencijal da postanu ronilačke lokacije po svojim prirodnim odlikama, treba pomenuti jezero Kokin brod. Odlikuje se izuzetnom čistoćom i vidljivošću, nalazi se u Specijalnom rezervatu prirode Uvac, i pored njega prolazi jedan od dva glavna puta od Srbije do crnogorskog primorja, tako da može da bude i usputna destinacija ka zaronima na moru. Jedan od razloga zašto nije poznato da klubovi organizuju zarone na ovom jezeru je verovatno taj što je temperatura vode pogodna za ronjenje jedino u toku letnjih meseci, kada je većina klubova usmerena na ronjenje u Jadranu gde organizuju kampove. Drugi razlog je što nema ronilačkih klubova iz gradova u regionu oko jezera, većina je koncentrisana u Beogradu i Vojvodini, tako da organizacija zarona zahteva duži put i složeniju logistiku.

4.2.2 Makedonija - Ohridsko jezero

Ohridsko jezero je svrstano na listu UNESCO i kao prirodna i kao kulturna baština. Samo jezero ima prirodne odlike koje ga čine povoljnim za ronilačke aktivnosti, i na ovom jezeru makedonski Ronilački centar Amfora organizuje obuke i rekreativne zarone. Ronionci iz ovog centra su 2015. u

¹³⁶http://www.zzps.rs/novo/index.php?jezik=en&strana=zastita_prirode_zp_pio_zaovine

¹³⁷ <http://www.svetronjenja-sdt.rs/akcije/akcije-2013/pojedinacno/329-drina-noseni-strujom>

saradnji sa albanskim roniocima, makedonskom Vojskom, i Ministarstvom unutrašnjih poslova¹³⁸ sprovedi ronilačko istraživanje dna Ohridskog jezera u toku koga su otkrili praistorijske naseobine, kolonije rakova, olupinu broda iz Prvog svetskog rata, olupinu britanskog aviona sa albanske strane jezera, i brojne podvodne izvore. Istraživanje je dalo rezultate od velikog naučnog i kulturnog značaja i procenjuje se da će umnogome doprineti razvoju ronilačkog turizma na Ohridu.

4.2.3 Bosna i Hercegovina - Hercegovina

Sliv Trebišnjice i Bilećkog jezera sadrži atraktivne lokacije za ronjenje od formacija kraškog reljefa do potopljenih sela sa crkvama, mlinovima i kućama¹³⁹. Ronilački klubovi Posejdon iz Trebinja i SAUH iz Mostara su 2015. započeli rad na mapiranju lokacija u istočnom i zapadnom delu Hercegovine, za potrebe sajtova, sportskih klubova, i turističkih organizacija koje su zainteresovane za profesionalno i turističko ronjenje¹⁴⁰.

¹³⁸<http://www.independent.mk/articles/18030/Divers+Discover+Prehistoric+Settlements,+Sunken+Ships+and+Planes+in+Ohrid+Lake>

¹³⁹ <http://www.nezavisne.com/nauka-tehnologija/okolina/Stize-putokaz-za-podvodni-svijet-Hercegovine/308051>

¹⁴⁰ <http://www.nezavisne.com/nauka-tehnologija/okolina/Stize-putokaz-za-podvodni-svijet-Hercegovine/308051>

5. Faktori održivosti avanturističkog i specifično ronilačkog turizma

5.1 Ekonomski aspekt održivosti

Veći deo prihoda avanturističkog turizma se zadržava u destinaciji¹⁴¹, ali da bi se razvile delatnosti za pružanje usluga koje donose zaradu u turizmu neophodno je da pored prirodnih i kulturnih resursa postoji povoljna poslovna klima. WEF i ATTA liste obuhvataju indikatore čije vrednosti ukazuju na povoljne odnosno nepovoljne karakteristike poslovnog okruženja a visoke ocene poslovnog okruženja doprinose boljem rangiranju na listi. U vrhu ATTA liste u okviru zemalja u razvoju nalaze se zemlje EU (Češka, Slovačka, Bugarska, Estonija) i Čile, koji se jako visoko kotira prema stubu konkurentnosti *Preduzetništvo*. U nastavku će se razmatrati ovi indikatori sa posebnim osvrtom na stanje u Srbiji.

Lista WEF u okviru podindeksa *Poslovna klima* obuhvata stubove *Poslovo okruženje*, *Bezbednost*, *Zdravlje i higijena*, *Ljudski resursi i tržište rada*, i *Nivo razvijenosti informacionih i komunikacionih tehnologija*.

Poslovno okruženje se procenjuje na osnovu indikatora koji se odnose na:

1. Zaštićenost prava privatne svojine
2. Podsticaje odnosno prepreke u zakonima za direktne strane investicije
3. Efikasnost sudova u rešavanju sporova
4. Koliko je omogućeno da privatni biznis kroz pravni sistem dovodi u pitanje postupke i regulative Vlade
5. Da li i u kojoj meri poslovanjem u zemlji dominiraju male grupe ili je poslovanje raspoređeno na veći broj preduzeća
6. Vreme i troškovi za izdavanje građevinske dozvole
7. Vreme i troškovi za osnivanje firme
8. Visine poreza i doprinosa i njihov uticaj na podsticaje za rad i investicije

Ovi indikatori ukazuju na to koliko administrativne procedure i troškovi pozitivno ili negativno utiču na stvaranje poslovne klime. Srbija se u okviru zemalja u okruženju (Crna Gora, Hrvatska, Makedonija, Bugarska, Albanija) najniže kotira prema indikatorima iz tačaka 5 i 6 koji se odnose na monopol malih grupa nad tržištem (ocena na osnovu upitnika) i vreme i novac potrebne za izdavanje građevinske dozvole (statistički podaci Svetske banke). Rangiranje je takodje dosta nizak prema indikatorima iz tačaka 3, 4 i 8 koji se odnose na efikasnost pravnog sistema i uticaj visine poreza i doprinosa na motivaciju za rad i investicije. Slična situacija je i sa indikatorima koji ukazuju na spremnost poslodavaca da ulažu u obučenosť radne snage, odnos kompanija prema

¹⁴¹ 65%, UNWTO Global Report od Adventure Tourism, str. 11

klijentima, i uticaj visine plata na produktivnost zaposlenih u okviru stuba *Ljudski resursi i tržište rada* (rezultati upitnika).

U okviru stuba *Bezbednost* se procenjuje opasnost od kriminalnog i terorističkog nasilja i pouzdanost policije. Srbija ima najmanji broj ubistava godišnje u odnosu na zemlje iz okruženja, ali je zato najveći negativan uticaj nasilja na poslovno okruženje.

Prema stubovima *Zdravlje i higijena* i *Nivo razvijenosti informacionih i komunikacionih tehnologija* Srbija se rangira dosta dobro i nalazi u prvoj trećini liste od 141 zemlje.

U okviru faktora *Avantura* ATTA liste *Indeks ekonomske slobode*¹⁴² uzima u obzir zaštićenost prava na privatnu svojinu, stepen korupcije, poreska opterećenja, trošenja vlade, kontrolu cena, zakonska ograničenja koja utiču na to koliko je lako započeti, voditi i zatvoriti firmu, prava radnika, slobodu uvoza i izvoza, slobodu premeštanja investicija u drugu oblast ili zemlju i slobodu i efikasnost bankarskog poslovanja.

Prema rezultatima zemlje se dele u četiri grupe: *Slobodne zemlje*, *Pretežno slobodne zemlje*, *Pretežno neslobodne zemlje*, *Neslobodne zemlje*. Hrvatska, Crna Gora, Bugarska, Makedonija, Albanija i Srbija nalaze se u grupi *Pretežno slobodne zemlje*. Srbija zauzima poslednje mesto i u ovoj grupi zemalja iz okruženja, i u grupi *Pretežno slobodne zemlje*, i nalazi se na granici sa grupom *Pretežno neslobodne zemlje* u koju spada Bosna i Hercegovina.

U terminima avanturističkog turizma nepovoljna poslovna klima se na primeru Srbije odražava na situaciju sa organizatorima aktivnosti. Visoki porezi, dominacija malih grupa moći i neefikasnost pravnog sistema uslovljavaju nepoverenje, obeshrabruju investicije, legalno poslovanje i dugoročne planove. Stoga je razumljivo da sportska udruženja koja imaju znanja neophodna za organizovanje i vođenje avanturističkih aktivnosti ne žele da se eksponiraju u poslovnom smislu i svoje aktivnosti vode kao isključivo kao sportske i neprofitabilne. To za sobom povlači niz nejasnoća vezanih za regulisanje ovih aktivnosti u terminima poreskih obaveza, bezbednosti i zaštite potrošača, ali i njihovog promovisanja o čemu je više bilo reči ranije u radu. Kako ne postoje organizatori aktivnosti koji su registrovani kao privredna društva i nemaju svog predstavnika u Privrednoj komori Srbije nisu uključeni u rasprave o izmenama i dopunama zakona o turizmu.

Na primeru Hrvatske ronilački centri su, kao što je već pomenuto, registrovani kao privredna društva što olakšava njihovu promociju i omogućava da ponude svoje usluge stranim tržištima, a putem zastupnika u Hrvatskoj gospodskoj komori centri su u toku sa izmenama u pravilima poslovanja koje mogu biti od njihovog interesa.

Ronilački klub *Pro Diving* klub iz Crne Gore, jedan od malobrojnih ronilačkih centara koji je registrovan kao privredno društvo pod šifrom *ostale zabavne i rekreativne aktivnosti*, uvršten je u ponudu britanske turističke agencije koja se bavi avanturističkim turizmom u Crnoj Gori, *Black*

¹⁴²<http://www.heritage.org/Index/>

*Mountain*¹⁴³. Ukoliko organizatori aktivnosti ne posluju legalno, i ne postoji adekvatna zaštita potrošača, to predstavlja prepreku u uspostavljanju saradnje sa internacionalnim turoperaterima i agencijama iz oblasti avanturističkog turizma koji bi avanturističke aktivnosti mogli da uvrste u svoju ponudu. Organizovanje aktivnosti se sledstveno svodi na brojno ograničenu, upućenu lokalnu tražnju, bez mogućnosti daljeg širenja ponude ka inostranstvu. Gore navedeno se na kraju prevodi u manje prihode od avanturističkog turizma, loš imidž i slabu ekonomsku održivost.

5.2 Soci-kulturni faktori

Avanturistički turizam daje podsticaj negovanju autentičnog kulturnog nasledja, s obzirom da destinacije sa bogatijom ponudom u ovom smislu mogu da očekuju veće interesovanje turista i shodno tome više prihoda. U WEF i ATTA listama se bogatstvo kulturnih resursa meri indikatorima koji se odnose na materijalne i nematerijalne vrednosti, broj zaštićenih mesta i broj mesta na UNESCO listi, o čemu je više bilo reči ranije u radu.

Za ronilački turizam je naročito bitno očuvanje podvodne kulturne baštine kao jednog od najuticajnijih faktora na atraktivnost destinacije. Kao pozitivan primer u ovom smislu može se navesti zaštita podvodnih antičkih amfora kavezima u Hrvatskoj a kao negativan nedovoljno kontrolisan ribolov dinamitom i pustošenje olupina u Crnoj Gori.

Jedna od prednosti avanturističkog turizma je što donosi prihode ruralnim i udaljenim mestima, ali su ta mesta istovremeno zbog svoje izolovanosti i najosetljivija na promene. U studiji slučajeva ronilačkih lokacija iz Malezije¹⁴⁴ navode se četiri modela učešća lokalnog stanovništva u turizmu. Može se reći da model učešća umnogome zavisi od nivoa svesti i stepena razvoja lokalne zajednice (Tabela 11). Što je sredina nerazvijenija veća je verovatnoća da neće postojati svest o potencijalima destinacije, da će stav biti pasivniji i da će rizici za manipulaciju i eksploataciju biti veći.

Za poduhvate u turizmu poželjna je socijalna dozvola (*social licence*¹⁴⁵), tj odobravanje turističke aktivnosti od strane lokalnog stanovništva koju čine tri faktora: legitimitet, kredibilitet i poverenje. Pod legitimitetom se podrazumeva da je predviđena turistička aktivnost u skladu sa socijalnim i kulturnim vrednostima. Da bi se potvrdio legitimitet poželjno je otvaranje kanala komunikacije putem kojih članovi zajednice mogu da prenesu stavove i nedoumice po pitanju određene aktivnosti. Kredibilitet se stiče konstantnim pružanjem blagovremenih i tačnih informacija zajednici u vezi sa poduhvatima, a poverenje se gradi i potvrđuje kroz pozitivno iskustvo. Socijalna

¹⁴³ <http://www.montenegroholiday.com/>

¹⁴⁴ Bilge Daldeniz, Mark Hampton, Dive Tourism and Local Communities: Active Participation or Passive Impacts? Case Studies from Malaysia, str 8
<https://kar.kent.ac.uk/33371/1/Daldeniz%20%20Hampton%20dive%20tourism%20local%20communities%20Web.pdf>

¹⁴⁵ UNWTO Global Report on Adventure Tourism, str 47

dozvola je u ovom kontekstu bitna u slučaju drugog i trećeg modela kada ne postoji inicijativa za razvoj koja je potekla iz same zajednice.

Tabela 11: Tipologija učešća lokalnih zajednica u turizmu

Model	Karakteristike
Spontano učešće	Inicijativa dolazi iz same zajednice, takozvani <i>bottom up</i> (u prevodu odozdo na gore) princip. Stanovništvo prepoznaje interes u turizmu i samoinicijativno se organizuje. Partnerski odnos svih strana i aktivno učešće u donošenju odluka.
Izazvano učešće	Inicijativa nije potekla iz zajednice (<i>top down</i> , odozdo na dole princip), Uglavnom pasivan odnos i učestvovanje u nekim slučajevima samo ako postoji direktna materijalna dobit. Učešće u odlučivanju se organizuje za lokalno stanovništvo često samo da bi se zadovoljila forma i izbegli sukobi. Kako nema samoinicijative pri donošenju odluka bira se između opcija koje su ponudjene.
Nametnuto učešće	Prividno učešće u odlučivanju, ukoliko uopšte i postoji svodi se na prihvatanje nametnutih alternativa. Očekuje se angažovanje lokalnog stanovništva ali se profit ne raspoređuje ravnomerno.
Nepostojeće učešće	Usled nedostatka svesti i/ili materijalnih sredstava lokalna zajednica je u potpunosti isključena iz procesa odlučivanja

Izvor: Bilge Daldeniz, Mark Hampton, *Ronilački turizam i lokalne zajednice: Aktivno učešće ili pasivne posledice? Studija slučaja iz Malezije*, str 8

Kao što je pomenuto ranije u radu, neke od najatraktivnijih ronilačkih lokacija se nalaze se u Koralnom trouglu Južnog Pacifika. Studija slučajeva ronilačkih destinacija u Maleziji bavi se pitanjem koliko zajednice aktivno učestvuju a koliko pasivno trpe uticaje razvoja ove vrste turizma.

Specifičnost ronilačkog turizma je što su atraktivne morske ronilačke destinacije često istovremeno i atraktivne lokacije za 3s masovni turizam (na engleskom *sun, sea, sand*-sunce, more, pesak). Velikom broju turista koji dolaze na ove destinacije ronjenje nije jedino ili primarno interesovanje, i motivi putovanja su često više hedonistički nego potreba za interakcijom i stapanjem sa lokalnim okruženjem. Ovakve potrebe turista uslovljavaju pojavu sadržaja koji ne moraju biti u skladu sa lokalnom kulturom i vrednostima, kao što su na primer lokali u kojima se toči alkohol u muslimanskim zajednicama, prostitucija i dostupnost droge. S obzirom na ekonomsku dominantnost stranih turista njihovo ponašanje vezano za drogu, alkohol i seksualne slobode je često vidjeno kao statusni simbol, i imitirano od strane lokalnog stanovništva.

Vodje ronilačkih aktivnosti i instruktori najčešće su stranci, koji dolaze pre svega da bi ronili na atraktivnim lokacijama i prihodi od vođenja aktivnosti koriste za pokrivanje osnovnih troškova. Postoji više razloga zbog čega je redak slučaj da su vodje aktivnosti iz lokalne zajednice. Samo za ronilačku obuku do najnižeg nivoa vodje zarona (*divemaster*), potrebno je izdvojiti oko 1500 EUR, ne računajući opremu i zarone potrebne za „staž“ da bi se stekao uslov za napredovanje u kategorijama. Materijali za obuke su na engleskom, što u većini slučajeva predstavlja prepreku s

obzirom na izolovanost zajednica. Vodjenje zarona je sezonski posao i većina lokalnog stanovništva preferira da se usmerava ka poslovima koji donose prihode preko cele godine. Stranci koji dolaze da rade kao vodje zarona dolaze sa već stečenim kvalifikacijama i ne nameravaju da se trajno nastane u destinaciji, tako da im sezonalnost posla odgovara.

U slučajevima kada su vodje zarona starosedeoci to su uglavnom zaposleni u ronilačkim radnjama i centrima koji su od pomoćnog osoblja, vozača ronilačkog čamca, radnika koji puni ronilačke boce na kompresoru, napredovali u poslu kroz obuku. Interesantna je primedba da su vlasnici koji su pružili ovu mogućnost zaposlenima i sami napredovali u poslu na isti način, jer ukazuje na uticaj ličnog iskustva u pridavanju značaja napredovanju zaposlenih kroz učenje i usavršavanje.

Veliko interesovanje turista stvorilo je preduslov za *all-inclusive* rezorte (u prevodu odmarališne komplekse sa kompletnom uslugom od smeštaja do rekreacije) i privuklo velike inostrane lance sa stranim menadžmentom, koji teže da širokim spektrom ponude zaokupe goste i zadrže novac turista u okviru tih kompleksa. S obzirom da su u pitanju strane kompanije, novac najvećim delom ne ostaje u destinaciji. Lokalno stanovništvo stiže sredstava jedino za male privatne radnje, pijace i restorane koji turisti posećuju više kao egzotični izuzetak, s obzirom da u rezortima mogu da zadovolje sve svoje potrebe.

Iz navedenih primera se može zaključiti da zemljama koje imaju resurse, a ne postoji svest o njihovim potencijalima ili interesovanje ili sredstva da se adekvatno iskoriste, postoji rizik da strani preduzetnici ili internacionalni lanci prepoznaju te potencijale i da najmanje koristi od resursa ima lokalna zajednica. Ovaj slučaj se može donekle preneti i na Srbiju, gde prirodni i kulturni turistički potencijali nisu dovoljno prepoznati. To ilustruje i jednolična ponuda domaćih agencija koja se svodi uglavnom na emitivni masovni turizam, prodaju aranžmana za letovanja u Grčkoj, Turskoj i Egiptu, i ture po evropskim gradovima koje gotovo obavezno uključuju *shopping*. Od lokalne ponude zastupljeni su izleti na salaše i u etno sela, objekte namenski napravljene u komercijalne svrhe, ali tura koje uključuju autentičan smeštaj u seoskim domaćinstvima, posete manifestacijama (osim Guče) i kulturnim znamenitostima (osim retko fruškogorskim manastirima i ovčarsko-kablarskoj klisuri), gotovo da nema. Avanturističkim turizmom u pravom smislu se bave sportska udruženja, koja često u višednevna putovanja osim aktivnosti uključuju i obilaske manastira i spavanje u seoskim domaćinstvima, ali zbog razloga prethodno pomenutih u radu nema adekvatne regulative da se ova oblast razvija sa strane udruženja.

5.3 Ekološki aspekt održivosti

U delu rada koji se tiče avanturističkog turizma i zaštite prirodnog i kulturnog nasledja je već bilo reči o ekološkom aspektu održivosti u terminima avanturističkog i posebno ronilačkog turizma.

Za ronilački turizam najveći rizik za ekološku održivost dolazi od oštećenja osetljivih ekostistema usled velikog broja posetilaca i neodgovornog izvodjenja zarona. Jedan od mogućih pristupa problemu prevelike posećenosti je skretanje pažnje sa prirodnih lokacija podvodnim ljudskim

tvorevinama kao što su muzeji u Meksiku i veštački grebeni u SAD, Tajlandu, Jordanu i od 2015. u Hrvatskoj¹⁴⁶. Drugi je uvođenje visokih standarda za zarone na ekološki bogatim i osjetljivim lokacijama, kao što je slučaj sa izdavanjem posebne dozvole za izvođenje zarona u nacionalnim parkovima u Hrvatskoj.¹⁴⁷

Sa aspekta ekološki održivih standarda kamperski princip *Ponesite samo slike, ostavite samo tragove stopa*, može se primeniti donekle na sve aktivnosti avanturističkog turizma. Uzimanje „suvenira“ i ostavljanje otpada osiromašuje ekosisteme i zagađuje prirodno okruženje, i ulogu kontrole i edukacije imaju pre svega vodje aktivnosti.

Program Ujedinjenih Nacija za životnu sredinu UNEP¹⁴⁸ pokrenuo je Inicijativa Green fins (Zelena peraja u prevodu)¹⁴⁹ za definisanje smernica za ekološki održivo izvođenje zarona za ronioce i ronilačke centre Južnog Pacifika. U okviru projekta Green fins definisano je 7 pravila dozvoljenog ponašanja i 7 zabrana za ronioce. Dozvoljeno ponašanje se svodi na poštovanje podvodnog sveta, izbegavanje fizičkog kontakta sa podlogom kako ne bi došlo do oštećenja i slikanje koje ne remeti zatečeno prirodno stanje. Zabrane se odnose na bacanje otpada, hranjenje, jurenje i dodirivanje morskih životinja, oslanjanje na podlogu radi boljeg ugla za fotografisanje i uzimanje suvenira. Ronilački centri koji pristanu da se pridržavaju Green fins pravila prolaze obuku i jednogodišnju procenu od strane organizacije. U proceni učestvuju i ekološke organizacije Mangroves for the Future (Mangrovi za budućnost) i The Reef-World Foundation (Svetska fondacija za zaštitu koralnih grebena) koje su se dodatno pridružile i podržale projekat.

U širem kontekstu, regulative zemalja vezanih za ekologiju i trenutno stanje prirodnog okruženja razmatraju se u okviru lista konkurentnosti kao pokazatelji brige o prirodnom okruženju u ocenjivanim zemljama.

WEF lista razmatra indikatore ekološke održivosti u okviru podindeksa *Povoljni uslovi i regulative za turizam i putovanja*. Kao pokazatelji se uzimaju broj ratifikovanih sporazuma, strogost propisa iz oblasti životne sredine, sprovođenje propisa, broj ugroženih vrsta, zagađenost vazduha, raspolaganje vodnim resursima, pokrivenost šumom i šteta od ribarenja mrežom. Poslednja četiri su preuzeti iz EPI Jejla¹⁵⁰, o kome će više biti reči u nastavku, a indikator koji se odnosi na ugrožene vrste je isti kao i ranije spomenuti iz ATTA liste tako da se neće posebno razmatrati. Rezultati indikatora vezanih za propise, zasnovani su na upitnicima i prema njima Srbija se nalazi u donjoj polovini liste od 144 zemlje. Na osnovu rezultata pitanja iz upitnika *Kako biste ocenili od 1-7 održivost turizma u Vašoj zemlji?* Srbija zauzima 134. mesto.

¹⁴⁶ <http://www.scubalife.hr/magazin/vijesti/pocinje-potapanje-brodova-u-hrvatskoj>

¹⁴⁷ Opširnije na stranicama 14-16

¹⁴⁸ United Nations Environment Programme

<http://www.unep.org/roap/Activities/EcosystemManagement/RestoringandMaintainingEcosystems/tabid/1036801/Default.aspx>

¹⁴⁹ <http://www.greenfins.net/downloads>

¹⁵⁰ Environmental Performance Index <http://epi.yale.edu/epi/country-profile/serbia>

ATTA lista u okviru stuba konkurentnosti *Održivost* kao indikator ekološke održivosti uzima EPI, *Indeks odnosa prema prirodnom okruženju* američkog univerziteta Jejl. Ovaj indeks obuhvata indikatore *Uticaji na zdravlje, Kvalitet vazduha, Dostupnost pijaće vode i kanalizacionih mreža, Klima i energija, Zaštićenost i raznovrsnost prirodnih staništa, Podsticaji za razvoj poljoprivrede i kontrola pesticida, Promene u pokrivenosti šumom i Ribarstvo*.

Srbija se nalazi na 31. mestu ove liste, a najviše se kotira prema indikatoru *Zaštićenost i raznovrsnost prirodnih staništa* koji se odnose na procenat i raznovrsnost zaštićenih prirodnih staništa u odnosu na teritoriju zemlje, i zauzima deseto mesto od 178. zemalja. Kao što je već pomenuto u listama konkurentnosti, raznovrsnost kao faktor atraktivnosti nije u fokusu. U ATTA listi se pojavljuje prema ovome kao jedan od devet indikatora u okviru indikatora EPI, iako u terminima turizma ima veću težinu od na primer pokazatelja *Poljoprivreda* ili *Energija i klima*, sa kojima je ravnopravan.

Pokazatelji vezani za ribarstvo su bitni za ronilački turizam, jer neodržive prakse u ribarstvu se odražavaju na ekosisteme ronilačkih lokacija. I EPI i WEF lista uzimaju u obzir isti indikator koji se tiče ribarenja mrežama koje je vuku po tlu, s obzirom da ovakvo ribarenje nanosi štetu koralnim grebenima i živom svetu koji živi i hrani se na dnu. Međutim, ne uzima se u obzir broj poznatih slučajeva ribolova dinamitom, ili neki drugi pokazatelj vezan za ovu praksu koja je najrazornija po podvodni svet. Stoga se postavlja pitanje koliko se može zaključiti o održivom ribarstvu iz ovog pokazatelja, s obzirom da se Crna Gora za koju postoje informacije o posledicama ovog problema, rangira na 66. a Hrvatska, gde je sudeći po raspoloživim podacima ribarenje dinamitom strožije kontrolisano, na 79. mestu od 144 zemlje WEF liste.

6. Medjunarodna saradnja i mogućnosti za razvoj avanturističkog turizma

Promene destinacija za odmor alocentričkih¹⁵¹ turista odražavaju potrebu za raznovrsnošću koja se ogleda i u obilascima više lokacija za vreme putovanja. Iz tog razloga posebno je značajno pomenuti udruživanje zemalja u cilju obogaćenja turističke ponude. Ovaj vid udruživanja može da uključuje niz zajedničkih projekata kao što su davanje viznih olakšica u ostalim partnerskim zemljama ukoliko turisti imaju vizu za jednu od zemalja, zajednički razvoj turističkih proizvoda, nastupanje na sajmovima, promocije, umrežavanje, razmena podataka i sl. Udruživanje pomaže i raspoređivanju pritiska velikog broja posetilaca na prirodno okruženje najpoznatijih turističkih destinacija što je bitno pomenuti sa aspekta ekološke održivosti.

Povezivanje se bazira ili na rutama koje spajaju mesta u različitim zemljama, ili na geografskoj bliskosti zemalja istog regiona. Kao primer prvog mogu se navesti kulturne rute kao što su Franački put (Via Francigena) koji povezuje Veliku Britaniju, Francusku, Švajcarsku i Italiju, put hodošašća do Rima iz srednjeg veka, ili Put Karla Velikog (Via Carolingia) koji povezuje Francusku, Švajcarsku, Italiju, Belgiju i Nemačku. Za Srbiju je bitno pomenuti Transdunavsku rutu (Transdanube), projekat u okviru koga je razvijena interaktivna mapa spomenuta ranije u radu. U toku ovog projekta osmišljene su smernice za razvoj održivog prevoza i turistički paketi kako bi se olakšala dostupnost do sad nepristupačnim ili slabo pristupačnim mestima, i poboljšao loš kvalitet transportnih usluga.

Via Dinarica je projekat stvaranja platforme za povezivanje destinacija Dinarskog lanca planina kako bi se stvorila jedinstvena ponuda i podstakao održivi razvoj turizma¹⁵². Rute idu od Slovenije, preko Hrvatske, Crne Gore, Kosova do Albanije. Prema odgovoru na upit poslat administratorima sajta saradnja sa Srbijom (Kosovo se tretira kao zasebna destinacija) nije još uvek ostvarena. Projekat je finansiran od strane internacionalnih organizacija USAID¹⁵³ i UNDP¹⁵⁴. Za sada postoje tri staze u okviru rute: bela, preko najviših vrhova planina, plava, uz jadransku obalu, i zelena, pogodna za bicikliste. Na sajtu se spominju interaktivne google mape sa informacijama o smeštaju, prevozu, ugostiteljskim objektima i drugim sadržajima uz ove staze, mada za sada mape nisu dostupne. Jedna od inspiracija za ovaj projekat je ruta Via Alpina¹⁵⁵, platforma istih karakteristika, sa razvijenom interaktivnom digitalnom mapom, nastala izmedju 2001-2008. uz pomoć sredstava EU.

¹⁵¹ Turisti skloni traženju avantura i promenama destinacija za odmor

¹⁵² <http://viadinarica.com/trail/>

¹⁵³ United States Agency for International Development, Agencija SAD za internacionalni razvoj

¹⁵⁴ United Nations Development Programme, Program za razvoj UN

¹⁵⁵ <http://www.via-alpina.org/en/page/1/the-via-alpina>

Turistička organizacija Kariba¹⁵⁶, Turistička organizacija Južnog Pacifika¹⁵⁷ i projekat Izgradnja kapaciteta za razvoj turizma regiona Pacifika¹⁵⁸ su primeri povezivanja u okviru regiona sa potencijalima za ronilački turizam na moru na svetskom nivou.

Turističke organizacije Južnog Pacifika i Kariba su razvojne agencije koje su posvećene razvoju i promociji autentičnih turističkih proizvoda u skladu sa ekološkim standardima i kulturnim vrednostima zemalja iz regiona. Agencije takodje organizuju obuke, savetovanja i pružaju podršku manjim članovima sa minimalnim budžetima da razviju održive turističke proizvode.

Projekat "Izgradnja kapaciteta za razvoj turizma regiona Pacifika" finansiran od strane EU, obuhvata tri oblasti: organizacija sektora i razvoj regulative, istraživanje tržišta i marketing, i razvoj i poboljšanje ljudskih resursa. U okviru druge oblasti jula 2015. napravljena je baza podataka sa profilima 19 tržišnih niša u koje spada i ronilački turizam.

Kao primer povezivanja u okviru regiona u Evropi mogu poslužiti projekti Viznih olakšica između Republike Irske i UK, ili projekti Evropski kvartet i Odmor tri-u-jedan.

Projekat Viznih olakšica podrazumeva pružanje mogućnosti turističkog boravka u Irskoj bez posebne vize za posetioce iz 17 zemalja koji već imaju turističku UK vizu. Ova olakšica doprinela je porastu poseta od 21% u prvih 12 meseci, i sledeći korak je uvođenje jedinstvene turističke vize.

Druga dva projekta zasnovana su na saradnji, zajedničkom razvoju i promociji proizvoda u cilju povećanja raznovrsnosti ponude. Evropski kvartet obuhvata Poljsku, Češku, Slovačku i Mađarsku, a Odmor tri-u-jedan Baltičke zemlje Letoniju, Litvaniju, Estoniju.

Na osnovu primera dobre prakse ovih i drugih sličnih projekata OECD¹⁵⁹ u saradnji sa RCC¹⁶⁰ sastavio akcioni plan za razvoj regionalnog brenda zemalja Jugoistočne Evrope, među kojima je i Srbija. Program OECD-a Povećanje konkurentnosti turističkog sektora zemalja Jugoistočne Evrope¹⁶¹ se razvija u saradnji sa ministarstvima nadležnim za turizam, ekonomiju i privredu, kao i nacionalnim turističkim organizacijama pomenutih zemalja i predstavnicima privatnog sektora u turizmu. Programom se obuhvata period do 2020, a pripreme za kreiranje programa traju u periodu 2014-2015. godine.

Na skupu radne grupe za turizam pri OECD i RCC održanom u aprilu 2015. u Beogradu kao prioritetna ciljna tržišta ovog projekta određeni su Rusija i Kina, a kao prioritetne oblasti za ciljne segmente ovih tržišta gastronomski i kulturni turizam. Iako aktivni odmor nije prioritetna oblast, uspostavljanje veza putem ovog programa može poslužiti kao platforma za dalju saradnju između

¹⁵⁶Caribbean Tourism Organization, <http://www.onecaribbean.org/>

¹⁵⁷ South Pacific Tourism Organization, <http://spto.org/>

¹⁵⁸ <http://spto.org/resources/about-prtcbp>

¹⁵⁹ Organization for Economic Cooperation and Development, Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj

¹⁶⁰ Regional Cooperation Council, Regionalni savet za saradnju

¹⁶¹ Boosting the competitiveness of the SEE Tourism Sector

zemalja, a stečena iskustva se mogu preneti u budućnosti na zajedničke poduhvate i u drugim turističkim oblastima¹⁶².

Tabela 12: Koraci akcionog plana za razvoj regionalnog brenda

1) Identifikovati ciljna tržišta	➤ Identifikovati najveća postojeća i nova emitivna svetska tržišta ➤ Napraviti listu prioriternih ciljnih tržišta
2) Analizirati potrebe ciljnih tržišta	➤ Odrediti segmente odabranih ciljnih tržišta ➤ Napraviti listu prioriternih segmenata (prema preferencijama) ➤ Analizirati potrebe i preferencije prioriternih segmenata
3) Izabrati prikladne ponude	➤ Uporediti postojeće ponude sa potrebama i preferencijama ključnog segmenta ➤ Izabrati prigodne ponude shodno potrebama
4) Dizajnirati i razviti brend	➤ Uraditi procenu postojećih atributa brenda ➤ Definirati idealno pozicioniranje brenda ➤ Osmisliti poruke brenda po meri prioriternog segmenta
5) Promovirati brend	➤ Identifikovati najprikladnije kanale komunikacije sa prioriternim segmentom (internacionalni sajmovi, internet sajтови, društvene mreže, brošure, itd) ➤ Razviti strategiju komunikacije putem izabranih kanala ➤ Implementirati odabranu strategiju
6) Podstaci upotrebu brenda	➤ Analizirati i napraviti listu prioriteta šeme za podsticaj korišćenja brenda (npr. besplatni materijali i usluge za firme koje koriste regionalni brend)

Izvor: Prezentacija OECD sa Trećeg sastanka ekspertske grupe programa Povećanje konkurentnosti turističkog sektora zemalja Istočne Evrope

Kao primer ovakve prakse može poslužiti Savet za odgovorno upravljanje geoturizma Zapadnog Balkana, nastao u okviru Projekta Geoturizam Zapadnog Balkana, finansiranog od strane USAID-a¹⁶³.

¹⁶² Informacije i materijali dobijeni na upit upućen članu radne grupe projekta

¹⁶³ <http://www.balkansgeotourism.travel/about.php>

Pod Zapadnim Balkanom se podrazumevaju zemlje bivše SFRJ, ne uključujući Sloveniju, i Albanija. Termin Zapadni Balkan je nastao u vreme kada je Slovenija jedina od zemalja bivše SFRJ bila članica EU, tako da se i Hrvatska često izdvaja iz ove grupe od pristupanja EU 2013, i nije deo ovog projekta.

Za geoturizam se može reći da je širi pojam od avanturističkog turizma, i da avanturistički turizam spada u jedan od mogućih oblika geoturizma. Pod geoturizmom se podrazumeva svaki vid turizma koji je povoljan za geografske karakteristike prostora: životnu sredinu, kulturno nasledje i lokalno stanovništvo.¹⁶⁴

Članovi Saveta su inicijalno bili predstavnici privatnog sektora i donatorskih projekata iz šest zemalja Zapadnog Balkana, a nakon završetka projekta, u Savetu su samo predstavnici privatnog sektora. Ideja projekta koju je je Savet nastavio da sprovodi, je stvaranje platforme za geoturizam Zapadnog Balkana u cilju ekonomskog rasta kroz razvoj održivog turizma. Na platformi društva "Nacionalna geografija" (National Geographic Society) nalazi se interaktivna mapa koju održavaju i ažuriraju članovi Saveta. Mapa je vodič kroz ponudu članova Saveta iz oblasti aktivnog odmora, kulturnog i gastronomskog turizma i istovremeno promocija resursa regiona.

Projekat Saveta Mreža geoturizma Zapadnog Balkana (Western Balkans Geotourism Network) ima za cilj povezivanje hotela, restorana, turističkih vodiča, agencija, turoperatera, organizatora manifestacija, nacionalnih parkova, muzeja, vinarija, kao i nevladinih organizacija koje podržavaju očuvanje životne sredine i kulturnih blaga. Članovi Mreže koji pružaju usluge vezane za turizam ili ugostiteljstvo osim ispunjavanja visokih standarda kvaliteta moraju da pokažu posvećenost poboljšanju turizma u regionu potpisivanjem Povelje geoturizma Zapadnog Balkana podržane od strane društva "Nacionalna geografija". Članovi dobijaju pravo na korišćenje logoa Mreže, unošenje izmena na interaktivnu mapu, promociju u okviru Mreže na internacionalnim sajmovima i društvenim mrežama, podršku u razvoju proizvoda i sl. Mreža postoji od aprila 2015. i tek treba da se pokažu rezultati u narednom periodu.

¹⁶⁴ UNWTO Global report on adventure tourism, str.15

7. Mogući pravci razvoja avanturističkog i posebno ronilačkog turizma u regionu

Kada se uzima u obzir bogatstvo prirodnim i kulturnim resursima, obično se razmatra kvantitet, ali ne i raznorodnost resursa. U pogledu prirodnih resursa pogodnih za avanturistički turizam postoji širok spektar ponude u regionu koji uključuje pešćare, planine, sa infrastrukturom za zimske sportove, pećine, reke, jezera i mediteransku obalu. Kada se pogleda region u celini, postoji potencijal za bavljenje avanturističkim aktivnostima tokom cele godine. Za zimske sportove postoje tereni i infrastruktura u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori, mediteranska obala, reke i jezera pružaju mogućnosti za aktivnosti na vodi u periodu od maja do novembra, a u celom regionu postoje obeležene pešačke staze u planinama koje se mogu koristiti tokom cele godine. Bogatstvo kulturnih resursa predstavlja mešavinu različitih uticaja pretežno sa obeležjima zapadnoevropske, istočnoevropske i islamske kulture što čini ovaj region jedinstvenim. Ceo region važi za gostoljubivo područje, što je bitan element za doživljaj destinacije.

Prethodno navedeni primeri saradnje unutar regiona predstavljaju potencijal za razvoj avanturističkog i konkretno ronilačkog turizma. Ako se uzmu u obzir prirodni potencijali, Zapadni Balkan, a pogotovu Severoistočna Evropa sa Hrvatskom, imaju vrlo raznovrsnu ronilačku ponudu.

Pored pomenutih sajtova sa ronilačkim lokacijama u Hrvatskoj i Crnoj Gori, sajt Mreže geoturizma Zapadnog Balkana već postoji kao svojevrsni portal avanturističkog turizma u regionu koji će se dalje razvijati i dopunjavati ponudom iz ove oblasti.

Karakteristike jadranskih lokacija su dovoljne da privuku turiste kojima je ronjenje primarni motiv putovanja. Najpovoljnije uslove u smislu faktora atraktivnosti lokacija, razvijenosti regulativa i poslovne klime ima Hrvatska. U Crnoj Gori problem predstavljau nedovoljna zaštita prirodne i kulturne baštine koja predstavlja pretnju u vidu osiromašenja lokacija i bezbednosti ronilaca, u slučaju prakse ribolova dinamitom.

Prirodne karakteristike lokacija u Srbiji i Makedoniji možda nisu dovoljne da bi privukle turiste kojima je ronjenje primarni motiv putovanja, ali bi okruženje navedenih lokacija (Ohrid, Tara, okolina Belocrkvanskih jezera) i specifičnost zarona (Drina) moglo da ih učini interesantnim kao dopunske aktivnosti na kraćim odmorima ili u toku proputovanja po regionu.

Glavni izazovi za avanturistički turizam u Srbiji su pravni okvir i poslovno okruženje. Prema predloženim izmenama Zakona o turizmu, sportska udruženja će se regulisati isključivo zakonom o sportu, što ne odgovara realnom stanju stvari. Jedno od mogućih rešenja je pružanje mogućnosti sportskim udruženjima da se bave organizovanjem turističkih aktivnosti i da se tim putem stečena dobit posebno oporezuje. Primer koji bi mogao da bude od koristi je posebno oporezivanje prihoda od iznajmljivanja fiskulturnih sala za osnovne i srednje škole koje kao i sportska udruženja spadaju u nedobitne organizacije. I pored toga neophodno je da se u okviru Zakona o turizmu na neki način

prepoznaju organizatori aktivnosti kako bi promocija aktivnosti bila legalna, što prema trenutnoj postavci nije. Što se poslovnog okruženja tiče, visoki porezi i nepoverenje usled dominacije malih centara moći su negativni uticaji koji demotiviraju preduzetništvo i otežavaju razvoj ove oblasti.

U nastavku je SWOT¹⁶⁵ analiza potencijala za razvoj avanturističkih i specifično ronilačkih aktivnosti u regionu Zapadnog Balkana. Saradnja zemalja u okviru ovog regiona može biti otežana neujednačenim pridavanjem važnosti turizmu, stepenom razvoja poslovnog okruženja, standarda kvaliteta i regulativa za zaštitu prirodnih i kulturnih vrednosti.

Tabela 13: SWOT analiza potencijala razvoja avanturističkih aktivnosti u regionu

Snage	Slabosti	Prilike	Pretnje
• Velika prirodna i kulturna raznovrsnost • Klima i tereni pogodni za ponudu avanturističkih aktivnosti • Ponuda aktivnosti preko cele godine • Autentičnost • Gostoljubivost • Geografski položaj u blizini emitivnih evropskih tržišta gde je tražnja za proizvodima iz avanturističkog turizma u porastu	• Regulativa vezana za oblasti koje se odnose na avanturističke aktivnosti još uvek u procesu formiranja • Nedovoljno razvijena svest o potencijalima • Nedostatak razvijenih proizvoda vezanih za avanturistički turizam koji uključuje aktivni odmor • Uglavnom izazvani tip učešća lokalne zajednice, bez samoinicijative • Slaba razvijenost infrastruktura (odnosi se i na informacije) • Ekonomska kriza	• Promene u potrebama turista i životnom stilu koji je orijentisan ka zdravom životu i boravku u prirodi • Potreba avanturističkih turista za raznovrsnošću • Tolerancija avanturističkih turista ka nedostacima u infrastrukturi i lošoj političkoj i ekonomskoj situaciji • Porast interesovanja za avanturistički turizam u Evropi • Orijentisanost avanturističkih turista ka internetu i socijalnim mrežama što olakšava promociju proizvoda • Projekti povezivanja u okviru regiona (OECD projekat i Mreža Zapadnog Balkana)	• Ekonomska kriza i problematična poslovna klima koje otežavaju preduzetništvo • Neodgovorno upravljanje resursima • Problemi oko sprovođenja postojećih regulativa iz oblasti zaštite prirodnih i kulturnih dobara • Komplikovana politička situacija u regionu koja može da oteža saradnju među zemljama u zajedničkim projektima • Nedovoljno visoki standardi kvaliteta usluga u turizmu i ugostiteljstvu • Nedostatak kvalifikovane radne snage

¹⁶⁵ SWOT-Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats, u prevodu snage, slabosti, prilike i pretnje

8. Moguće modifikacije sistema evaluacije potencijala za avanturistički turizam

Tabela 14: Alternativni okvir evaluacije potencijala za avanturistički turizam

Faktor	Stub	Pod-stub	Indikator	Izvor
Dobrodošlica i bezbednost			Gostoprinstvo	Mišljenje stručnjaka iz oblasti turizma sa direktnim iskustvom u zemlji
			Procena rizika od kriminala i terorističkih napada	A.02 stub WEF liste/UNODC statistika/ Foreign & Commonwealth Office (FCO) Travel Advice
			Broj lekara	http://apps.who.int/gho/data/view.main.92100
			Broj bolničkih ležajeva	http://apps.who.int/gho/data/view.main.1860
			Statistika povreda tokom aktivnosti na otvorenom	ICAR ¹⁶⁶ , ECRA ¹⁶⁷ , DAN, ili GSS
			Procena bezbednosti i adekvatne pomoći u slučajevima nesreća tokom aktivnosti na otvorenom	ICAR, ECRA, DAN, ili nacionalna služba spašavanja
Spremnost	Resursi	Prirodni	Zaštićenost i raznovrsnost prirodnih staništa	EPI Yale Biodiversity and Habitat issue
			Gustina naseljenosti	http://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS
			Urbana koncentracija	http://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS
		Kulturni	Kulturni resursi	UNESCO lista, broj spomenika u odnosu na ukupnu teritoriju i pripadnost različitim istorijskim periodima
			Mišljenje stručnjaka	Mišljenje stručnjaka iz oblasti turizma sa direktnim iskustvom u zemlji
		Infrastruktura	Stanje drumskog, železničkog, plovnog i vazdušnog saobraćaja	NTO
	Održivost	Ekonomska	Indeks ekonomske slobode	http://www.heritage.org/Index/or WEF
			Status organizatora aktivnosti	NTO
			Aktivno učešće u razvoju avanturističkog turizma	ATTA
		Socijalna	Tip učešća lokalne zajednice	NTO
		Ekološka	Strogost i sprovođenje regulativa za zaštitu životne sredine	The International Union for Conservation of Nature (IUCN), Environmental Law Centre ELIS Treaty Database/ Nacionalni zavodi za zaštitu životne sredine ili druga relevantna lokalna organizacija
Avantura			Članstvo u međunarodnim sportskim asocijacijama	Internacionalne sportske asocijacije (podaci dostupni na zvaničnim sajtovima)
			Adekvatni prirodni resursi	Mišljenje stručnjaka iz internacionalnih sportskih asocijacija
			Dostupnost informacija (meka infrastruktura)	NTO-dostupnost interaktivnih mapa, kontakata organizatora aktivnosti, pružaoca usluga u sferi prodaje i servisiranja opreme, službi spašavanja i sl. na sajtu NTO
			Broj relevantnih NVO	NVO sa humanitarnim i ekološkim projektima u zemlji
			Imidž	Mišljenje stručnjaka

Izvor: Tabela formulisana za potrebe rada na osnovu ocenjivanih faktora i kriterijuma za ocenjivanje iz ATDI izveštaja za 2015. http://www.adventureindex.travel/docs/atdi_2015.pdf

¹⁶⁶ International Commission for Alpine Rescue, Internacionalna komisija za planinarsko spašavanje

¹⁶⁷ European Cave Rescue Association. Evropska asocijacija za spašavanje u pećinama

U skladu sa podacima iznetim u radu, na osnovu pomenutih izvora i analiza, u nastavku je predlog modifikacije sistema procenjivanja potencijala za avanturistički turizam. Polazi se od relevantnih stubova konkurentnosti ATDI, ali su indikatori modifikovani kako bi preciznije odražavali stanje i potencijale zemalja za ovaj vid turizma. U prethodnom delu rada su navedeni mogući nedostaci trenutnog sistema, a u obrazloženju ispod su kriterijumi za izbor alternativnih indikatora i izvora.

8.1 Dobrodošlica i bezbednost

Ovaj faktor se odnosi na potencijalne rizike i na spremnost za pružanje pomoći u slučaju nesreće.

Osim što utiče na celokupno iskustvo, pozitivan odnos lokalnog stanovništva prema turistima ukazuje na potencijale za buduće posete, odnosno, ukoliko je stav negativan, potencijalne rizike za stvaranje konflikta između pripadnika lokalne zajednice i turista. Stoga je procena iskustva sa prijemom u datoj zemlji relevantan aspekt za evaluaciju potencijala za dalji razvoj.

Rizici se ovde odnose sa jedne strane na moguće pretnje od terorističkih i kriminalnih napada, koji iako nisu presudni činilac pri odlučivanju za destinaciju, predstavljaju element rizika, i sa druge, za indikatore vezane za bezbednost u kontekstu avanturističkih aktivnosti koje su specifične za ovu oblast turizma. Kao relevantan izvor informacija za poslednje pomenuto mogu poslužiti statistike povreda tokom aktivnosti na otvorenom internacionalnih organizacija ICAR, ECRA, DAN, ili lokalnih organizacija kao što su Gorska služba spašavanja u Srbiji (statistika dostupna na sajtu datira od 1996. godine). Procene stručnjaka iz ovih organizacija su relevantan izvor informacija kada se radi o ukupnoj proceni bezbednosti, jer su između ostalog ovi stručnjaci najbolje upućeni u medicinske kapacitete za pružanje pomoći u slučaju povreda.

8.2 Spremnost

8.2.1 Prirodni resursi

Kao što je pomenuto ranije u radu, trenutna procena prirodnih resursa u ATTA listi se vrši samo na osnovu dužine morske obale. Indikator EPI Jejla *Zaštićenost i raznovrsnost prirodnih staništa* pruža kompletniji uvid u raznovrsnost i očuvanost prirodne sredine.

8.2.2 Kulturni resursi

Nije jednostavno proceniti raznovrsnost kulturnih resursa, ali jedan od mogućih pristupa je da se u obzir uzme pripadnost spomenika različitim istorijskim periodima (praistorija, antika, srednji vek, moderno doba). Takođe, kao što je ranije pomenuto, odnos broja spomenika i teritorije bi trebalo da bude uzet u obzir. Odnos vremena potrebnog da se obidje što više spomenika i ponudjena raznolikost su bitni činioci za turizam, s obzirom na ograničeno vreme koje turisti imaju na raspolaganju u toku odmora.

8.2.3 Održivost

U proceni održive prakse lokalni izvori informacija su od posebnog značaja. Kada se radi o strogosti i sprovođenju propisa dobar primer je ribolov dinamitom u Crnoj Gori, gde propisi postoje, ali nisu adekvatno sprovedeni i ne postoji strog nadzor. Objektivni indikatori, kao što je pokazatelj održive prakse u ribolovu koji koriste i WEF i ATTA lista, mogu da sadrže ograničenja, i bez lokalnih izvora koji imaju direktan uvid u realno stanje stvari mogu navoditi na pogrešne zaključke.

Kada se radi o ekonomskoj održivosti, status organizatora aktivnosti može ukazivati na njihov uticaj na promene propisa. Kao primer mogu poslužiti hrvatski ronilački centri koji imaju svoje predstavnike u Gospodarskoj komori i mogu da budu obavešteni i da učestvuju u debatama povodom izmena propisa koje utiču na njihove interese. U Srbiji sportska udruženja zbog svog statusa nemaju pravo da reklamiraju svoje proizvode široj javnosti, organizuju putovanja za turiste, i s obzirom na zvanično nepostojeću ulogu u turizmu, otežana je ili nemoguća saradnja sa internacionalnim turoperaterima i agencijama.

Socijalna održivost se može posmatrati kroz tipove učešća lokalnih zajednica o kojima je bilo reči ranije u radu. Izazvano i nametnuto učešće mogu biti pokazatelji povećanogsocijalnog rizika koji predstavlja potencijal za nezadovoljstvo raspodelom uloga i sredstava u projektima vezanim za turizam i moguće poteškoće u saradnji sa lokalnom zajednicom.

8.3 Avantura

Članstvo u međunarodnim udruženjima sportova na otvorenom (rafting, jedrenje, ronjenje, planinarenje, itd) može biti pokazatelj tradicije i prihvatanja međunarodnih standarda za obuku instruktora. Što je više nacionalnih udruženja sa članstvom u međunarodnim asocijacijama, veći je potencijal za pružanje profesionalne usluge. Međunarodna udruženja su takodje relevantan izvor kada se radi o proceni prirodnih potencijala zemlje za bavljenje određenom aktivnošću.

Za avanturističke turiste dostupnost informacija, posebno digitalnih mapa na internetu, brošura, portala za avanturistički turizam, itd je od velikog značaja. Kao pokazatelj dobrog razumevanja ove potrebe turista može se uzeti količina informacija dostupna preko linkova na sajtu nacionalne turističke organizacije.

Nevladine organizacije pokrivaju širok spektar aktivnosti, od kojih nisu sve atraktivne u kontekstu turizma. Za avanturistički turizam treba uzeti u obzir samo prisustvo onih koje imaju humanitarne i ekološke projekte na teritoriji zemlje.

Zaključak

Glavna pitanja razvoja avanturističkog turizma tiču se organizacije, sprovođenja aktivnosti i standarda koji moraju da se poštuju sa aspekta dobrobiti putnika, zdravstvene i materijalne bezbednosti, kao i zaštite prirodnih i kulturnih dobara.

U slučaju Srbije neophodno je definisati status sportskih udruženja i vodiča u turizmu, s obzirom na to da su zbog specifičnosti svake od avanturističkih aktivnosti, opreme, sertifikacija, poznavanje oblasti u kojima se sprovode aktivnosti i sl. neizostavni deo avanturističkog turizma koji uključuje fizičku aktivnost. Može se reći takodje da udruženja imaju ključnu edukativnu, operativnu i informativnu funkciju. Edukativna se odnosi na obuku i stvaranje svesti vodiča i učesnika o odgovornom odnosu prema okruženju u kome se aktivnost obavlja, operativna na sprovođenje aktivnosti u okviru standarda bezbednosti u cilju pružanja pozitivnog iskustva učesnicima, i informativna, koja se odnosi na pružanje neophodnih informacija učesnicima ali i sakupljanje informacija o učesnicima za potrebe statistike i analize tražnje.

Prema zakonu bi trebalo da postoji mogućnost da se udruženja koja su zainteresovana za bavljenje avanturističkim turizmom registruju za pružanje usluga, barem u domenu organizovanja aktivnosti. Iako je registrovanje za ovu vrstu delatnosti, kao što je već pomenuto, bilo predviđeno zakonom, u praksi nije bilo primenjivo, a ovaj član zakona je poslednjim izmenama i izbrisan.

Jedan od mogućih razloga za to je nepostojanje propisa kojima bi se delatnosti iz oblasti avanturističkog turizma jasnije definisale. U poslednjih nekoliko godina se pojavilo više internacionalnih standarda za oblast avanturističkog turizma koji su pomenuti u radu. Srbija u ovom smislu može da uzme kao modelu oblasti ronilačkog turizma primer Albanije i da u skladu sa postojećim ISO standardima, zakonima o sportu, zaštiti životne sredine i kulturnih dobara, i oslanjajući se na već postojeće iskustvo iz drugih zemalja, odredi standarde za pružanje usluga u ovoj vrsti turizma.

U cilju transparentnosti i sigurnosti putnika udruženja bi trebalo da jasno istaknu u svojim prostorijama, kao i na internet stranicama putem kojih se oglašavaju, koja su njihova prava, dužnosti i ograničenja u oblasti organizovanja putovanja, kao i informacije o institucijama kojima se učesnici mogu obratiti u slučaju žalbi. Takodje bi trebalo da postoji više javno dostupnih informacija o samim vodičima- iskustvo, sertifikacije i sl.

Prema istraživanjima tržišta postoji nekoliko podela avanturističkih turista u odnosu na starosnu dob, bračno stanje, odnos prema aktivnosti i raspoloživo vreme. Turističke agencije i organizatori aktivnosti koji bi imali pravo da pružaju turističke usluge u ovoj oblasti nisu isključivo u konkurentskom odnosu. Takodje treba imati u vidu da je u toku planiranja samostalnih putovanja moguća kombinacija organizacije putem direktnog kontakta sa pružaocem usluga i angažovanja turističkih agencija.

Za godišnje odmore na udaljenije destinacije veća je verovatnoća angažovanja turističkih agencija. Zbog dužine putovanja teže je putovati sa malom decom a i bitno se povećavaju troškovi kada putuje cela porodica. Ova putovanja su pogodna kao opcija za godišnji odmor za parove i pojedince koji putuju sami ili sa prijateljima bez dece i pripadaju grupi koju karakterišu visoki prihodi i nedostatak vremena usled radnih obaveza. Iz pomenutih razloga verovatnije je da će pripadnici ovih grupa angažovati turističke agencije kako bi uštedeli vreme za organizaciju putovanja. Porodice sa decom i penzioneri koji putuju sa unucima, ukoliko su u mogućnosti da priušte putovanje na udaljenu lokaciju, takodje će se verovatnije odlučiti za turističke agencije zbog potrebe za većom sigurnošću i komforom.

Bliže destinacije su vremenski i materijalno dostupnije. Mogu biti atraktivne za sve grupe tokom cele godine kao opcija za kraće odmore, duge vikende i praznike, ili kao opcija za godišnji odmor u toku koga se obilazi više destinacija u regionu. U ovim slučajevima je verovatnije da će se putnici opredeliti da samostalno organizuju putovanje.

Turisti avanturističkog turizma su alocentrični, aktivni, i ukoliko im se skrene pažnja na nove, autentične opcije putovanja spremni su da prihvate rizike. Politička reputacija zemlje nije od presudnog značaja i postoji manja osetljivost na nedostatke u infrastrukturi puteva, aerodroma i smeštaja, ali je dostupnost informacija bitnija nego kod drugih vidova turizma. Ključni momenat za razvoj avanturističkog turizma je pružanje informacija o prirodnom i kulturnom blagu na dostupan način, stvaranje baza podataka sertifikovanih vodiča/intstruktoru i udruženja, smeštaja, prodavnica sa opremom i drugih informacija od značaja vezanih za destinaciju, koje bi bile dostupne preko linkova na sajtovima nacionalnih, regionalnih i lokalnih turističkih organizacija.

U Evropi je interesovanje a avanturistički turizam u porastu, i prema trenutnim procenama iznetim u radu 50% ukupne populacije svrstava se u avanturističke turiste. Geografski položaj Srbije, koji je čini dostupnom u smislu relativno male udaljenosti od drugih evropskih država, kao i informacija da je u izveštaju ATTA za 2015. navedena kao zemlja koja je na rang listi zemalja prema uslovima za avanturistički turizam napravila najveći skok, sa 64. na 33. mesto među zemljama u razvoju, su povoljne okolnosti za promovisanje Srbije kao nove destinacije avanturističkog turizma. Iz prethodno navedenih razloga na ovaj vid turizma bi trebalo više obratiti pažnje u smislu propisa, prikupljanja i objavljivanja relevantnih informacija i promocije avanturističkih aktivnosti.

Povezivanje zemalja u okviru regiona doprinosi raznovrsnosti, rasterećivanju najpopularnijih destinacija i smanivanju sezonalnosti turističke ponude, ali sadrži i izazove u vidu neravnomernosti stepena razvoja, standarda kvaliteta, sprovođenja propisa i sl.

Za razvoj avanturističkog i posebno ronilačkog turizma neophodni su na prvom mestu adekvatni prirodni resursi. Pod adekvatnim se podrazumevaju resursi koji su pogodni i atraktivni za obavljanje avanturističkih aktivnosti. Atraktivnost destinacija u avanturističkom i posebno ronilačkom turizmu podrazumeva tri ključna faktora, raznovrsnost, živopisnost i autentičnost.

Raznovrsnost doprinosi dinamici tokom putovanja koja je potrebna profilu avanturističkih turista, dok je živopisnost utisak koji elementi destinacije ostavljaju na posetioce. U terminima ronjenja živopisnost podrazumeva vizuelni doživljaj, dok u drugim oblastima može podrazumevati senzacije koje pobudjuju ukus lokalne kuhinje ili zvuci muzike, koji mogu biti spoj različitih uticaja što to ne mora da znači da je krajnji rezultat upečatljiv.

Autentičnost je možda najbitniji faktor atraktivnosti i može da nadomesti nedostatke raznovrsnosti i živopisnosti ukoliko je prepoznata i na pravi način predstavljena. Primer ronilačke lokacije Silfra na Islandu pokazuje kako niz nepoželjnih karakteristika za rekreativno ronjenje kao što su niska temperatura vode, siromašni živi svet, odustvo živopisnosti može biti zanemaren na račun autentičnosti, i kako se ova karakteristika može iskoristiti za stvaranje profita.

Razvoj avanturističkog i posebno ronilačkog turizma u širem kontekstu je uslovljen faktorima koji se procenjuju u okviru lista konkurentnosti. Indikatore treba uzeti u obzir kao bitne činioce za razvoj turizma, ali same ocene su rezultati pristupa koji imaju svoja ograničenja. Da bi se pravilno iskoristili kao smernice neophodno je analizirati pristup korišćen pri ocenjivanju kako bi se procenila njihova relevantnost u datom slučaju.

Objektivni i subjektivni faktori konkurentnosti su medjusobno povezani. Percepcija stanja u destinaciji i vrednosti prirodnih i kulturnih resursa privatnog i javnog sektora i lokalne zajednice utiču na procenu svrsishodnosti ulaganja napora i sredstava u određene oblasti i smera u kome bi razvoj trebalo da se kreće. Mišljenja stručnjaka utiču i direktno na rangiranje u okviru lista konkurentnosti WEF preko rezultata upitnika koji ulaze u vrednosti indeksa. Sa druge strane, ključni činilac za pozitivnu percepciju avanturističkih turista je, kao što je već spomenuto, autentičnost. Nedovoljno prepoznavanje i vrednovanje domaćih resursa vodi neoriginalnim proizvodima koji stvaraju negativan imidž.

Valorizacija resursa, prepoznavanje i čuvanje njihove autentičnosti je takodje pokazatelj stepena razvijenosti lokalne zajednice koji se ogleda kako i u ekološkoj svesti, tako i u faktorima koji se odražavaju na poslovnu klimu. U slabije razvijenim zajednicama, koje prema tipologiji učešća iznetoj u tabeli ranije u radu, pripadaju tipu izazvanog učešća, pristanak na angažovanje u projektima od zajedničkog interesa je često samo uz direktnu materijalnu dobit. Pomoć u vidu donacija u ovakvim slučajevima može imati kontraefekat jer koči samoinicijativu i endogeni razvoj, i kako ne postoji svest o vrednosti koja bi obezbedila održivost ima kratkoročne rezultate koji daju privid napretka.

Ispravan pristup koji bi vodio razvoju svesti bi bio pružanje podsticaja samoinicijativi pristupu organizacije odozdo-nagore (*bottom up*), preduzetništvu, i već postojećim naporima.

Sadržaj tabela i grafikona

Tabela 1: Pregled rezultata ispitivanja ronilačke satisfakcije 1982-2012	18
Tabela 2: Procenat avanturističkih turista u odnosu na ukupnu populaciju	23
Tabela 3: Tabela sertifikovanih i aktivnih ronilaca na svetskom nivou	24
Tabela 4: Prosek godina završetka obuke uzeši u obzir sve nivoe obuke, od početničkog do instruktorskih nivoa	26
Tabela 5: Rangiranje zemalja prema efektivnosti promocije nacionalnog brenda na osnovu mišljenja stručnjaka i softverske analize konsultantske kuće Bloom Consulting	33
Tabela 6: Rangiranje u okviru stuba konkurentnosti <i>Prirodni resursi</i>	38
Tabela 7: Avanturističke aktivnosti u Srbiji	40
Tabela 8: Karakteristike ronilačkih lokacija	43
Tabela 9: Lokacije u jadranskom primorju prema tipu i zemlji	48
Tabela 10: Usluge ronilačkih centara u Hrvatskoj	49
Tabela 11: Tipologija učešća lokalnih zajednica u turizmu	57
Tabela 12: Koraci akcionog plana za razvoj regionalnog brenda	63
Tabela 13: SWOT analiza potencijala razvoja avanturističkih aktivnosti u regionu	66
Tabela 14: Alternativni okvir evaluacije potencijala za avanturistički turizam	67
Grafikon 1: Trend sertifikacije na svetskom nivou 1971-2013	5
Grafikon 2: Koraci u formiranju vodiča avanturističkih tura koje uključuju sportsko rekreativnu aktivnost	14
Grafikon 3: Sertifikacija prema polu	28
Grafikon 4: Hijerarhija podataka za računanje indeksa konkurentnosti zemalja	32

Literatura

A.Lew, A. (2013). Where to dive? Ranking the World's Top Scuba Diving Location. Northern Arizona University.

Acorn Consulting Partnership Ltd. (February 2008). *20 Niche Market Profiles Caribbean Tourism Organisation*.

Adventure Travel Trade Association. (n.d.). *ATDI Downloads*. From <http://adventureindex.travel/downloads.htm>.

Adventure Travel Trade Association. (n.d.). *The 2015 ATDI Report*. From http://www.adventureindex.travel/docs/atdi_2015.pdf.

Bilge Daldeniz, M. H. (n.d.). *Dive Tourism and Local Communities: Active Participation or Passive Impacts? Case Studies from Malaysia*. From <https://kar.kent.ac.uk/33371/1/Daldeniz%20%20Hampton%20dive%20tourism%20local%20communities%20Web.pdf>

Bloom Consulting. (n.d.). *Digital demand-Understanding Your Nations Touristic Appeal* . From http://www.bloom-consulting.com/pdf/en/d2/Bloom_Consuming_Digital_Demand_D2_Countries_Tourism.pdf.

Boka news. (n.d.). *Istraživanje risanskog akvatorijuma-amfore pokradene*. From <http://www.bokanews.me/vijesti/istrazivanje-risanskog-akvatorija-amfore-pokradene/>

Casal, P. (2010). Sea turtles in the Mediterranean : Distribution, threats and conservation priorities. International Union for Conservation of Nature.

Cater, C., & Cater, E. (2007). *Marine Ecotourism: Between the Devil and the Deep Blue Sea*.

Conversation on adventure guide qualification and performance standards. (n.d.). From <http://www.adventuretravelnews.com/atta-advances-conversation-on-adventure-guide-qualification-and-performance-standards>

Daily Mail. (2013, September). *The underwater park created every year when snow melts from surrounding mountains*. From <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2414013/Green-Lake-Tragoess-Austria-The-park-disappears-water-year.html>

DEMA. (2014). *Who are the Dive Industry's Customers* . From <https://dema.site-ym.com/?Infographics>

Discover the South Pacific. (n.d.). *Pacific Regional Tourism Capacity Building Programme*. From <http://spto.org/resources/about-prtcbp>

Dragutinović, Ž. (2009). *Veštački grebeni. Svet ronjenja* .

European Underwater Federation EUF. (n.d.). *Background information on insurance for recreational divers*. From <http://www.euf.eu/EUF%20Insurance%20Guidelines.pdf>

Garrod, & Gossing. (2008). *New Frontiers in Marine Tourism: Diving Experiences, Sustainability, Management*.

Horwath Consulting Zagreb, Ekonomski Fakultet Univerziteta u Beogradu. (n.d.). *Drugi izveštaj-Plan konkurentnosti*. From <http://www.dgt.uns.ac.rs/download/ektur02.pdf>

<http://www.independent.mk/articles/18030/Divers+Discover+Prehistoric+Settlements,+Sunken+Ships+and+Planes+in+Ohrid+Lake>. (n.d.). *Divers Discover Prehistoric Settlements, Sunken Ships and Planes in Ohrid Lake*. From <http://www.independent.mk/articles/18030/Divers+Discover+Prehistoric+Settlements,+Sunken+Ships+and+Planes+in+Ohrid+Lake>

Institute for Nature Conservation in Albania . (2011.). *Protection of Marine Biodiversity in Albania*.

International Organization for Standardization. (n.d.). From www.iso.org

Jovanović, V. (2013). *Tematski turizam*. Univerzitet Singidunum, Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment.

Medjunarodni centar za podvodnu arheologiju u Zadru. (n.d.). *Istraživanje podvodne baštine u Hrvatskoj*. From <http://icua.hr/images/stories/publikacije/IstrazivanjePodvodneBastineUHrvatskoj.pdf>

Ministarstvo pomorstva, p. i. (n.d.). Pravilnik o obavljanju podvodnih aktivnosti Republike Hrvatske. »Narodne novine«, br. 17/94, 74/94 i 43/96.

Ministarstvo trgovine, t. i. (n.d.). Nacrt zakona o izmenama i dopunama zakona o turizmu.

Ministarstvo trgovine, t. i. (n.d.). Zakon o Turizmu Republike Srbije. "Sl. glasnik RS", br. 36/2009, 88/2010, 99/2011 - dr. zakon i 93/2012.

Musa, G., & Dimmock, K. (2013). *Scuba Diving Tourism*. Routledge.

Nezavisne novine. (n.d.). *Stiže putokaz za podvodni svijet Hercegovine*. From <http://www.nezavisne.com/nauka-tehnologija/okolina/Stize-putokaz-za-podvodni-svijet-Hercegovine/308051>

Ong, & Musa. (2011). *Current Issues in Tourism*.

PADI Worldwide Corporate Statistics Data for 2008-2013. (updated February 2014). From <http://www.padi.com/scuba-diving/about-padi/statistics/>

Pod Volunteer. (n.d.). *Sunken battle ships and a Mini Cooper – Artificial Reefs in Thailand*. From <https://www.podvolunteer.org/blog/sunken-battle-ships-and-a-mini-cooper-artificial-reefs-in-thailand/>

Podvovni. (n.d.). *Lov dinamitom-U Crnoj Gori svaku noć gruva od Platomuna do Bigova*. From <http://www.podvodni.hr/more/vijesti/1094-lov-dinamitom-u-crnoj-gori-svaku-noc-gruva-od-platomuna-do-bigova>

Popesku, J. (2013). *Marketing u turizmu i hotelijerstvu*. Univerzitet Singidunum.

Popesku, J. (2011). *Menadžment turističke destinacije*. Univerzitet Singidunum.

Portal Analitika. (n.d.). *Podvodno blago kradljivcima "na tacni"*. From <http://portalanalitika.me/clanak/166748/podmorsko-blago-kradljivcima-na-tacni>

R.Buckley. (2006). *Adventure Tourism*. CAB international.

R.Buckley. (2010). *Adventure tourism management*. Elsevier.

Rabotić, D. (2012). *Selektivni oblici turizma*. Visoka turistička škola strukovnih studija.

Regionalni centar za obuku ronilaca za podvodno razminiranje, p. p. (n.d.). Pravilnik o vršenju podvodnih aktivnosti u vodama Crne Gore. "Sl. list RCG" br. 29/02, 12/2004, 27/2005.

Republička agencija za prostorno planiranje. (n.d.). *Referalne karte*. From <http://www.rapp.gov.rs/>

Svet ronjenja. (n.d.). *Drina-Nošeni strujom*. From <http://www.svetronjenja-sdt.rs/akcije/akcije-2013/pojedinacno/329-drina-noseni-strujom>

The Adventure Travel Trade Association. *ATTA Industry snapshot 2014*.

The Adventure Travel Trade Association, T. G. (2010). *Adventure Tourism Market Report*.

The Adventure Travel Trade Association, T. G. (2013). *Adventure Tourism Market Study*.

Udruga Geocultur. (n.d.). *Trebinje: Nova turistička signalizacija – proširena ponuda za avanturiste*. From <http://geocultur.org/web/?p=491>

UNEP. (n.d.). From Negative Economic Impacts of Tourism: <http://www.unep.org/resourceefficiency/Business/SectoralActivities/Tourism/FactsandFiguresaboutTourism/ImpactsofTourism/EconomicImpactsofTourism/NegativeEconomicImpactsofTourism/tabid/78784/Default.aspx>

UNEP. (2013). *Green Economy Report, Chapter 7 Tourism*.

UNWTO. (2001). *Tourism 2020 Vision Vol.7 Global Forecast and Profiles of Market Segments*.

UNWTO. (2012). *UNWTO Global report on LGBT tourism*.

UNWTO. (2014). *UNWTO Report on Adventure Tourism*.

Večernje novosti. (n.d.). *CG:Ribu pecaju-dinamitom*. From <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:353242-CG-Ribu-pecaju---dinamitom>

World Economic Forum. (n.d.). *The Executive Opinion Survey: An Indispensable Tool in the Assessment of National Competitiveness*. From <http://www3.weforum.org/docs/GCR2011-12/6.GCR2011-2012Chapter1.3EOS.pdf>.

World Economic Forum. (n.d.). *WEF Economy Rankings-T&T Competitiveness Report 2015*. From <http://reports.weforum.org/travel-and-tourism-competitiveness-report-2015/economy-rankings/>.

Yale University. (n.d.). *Environmental Performance Index*. From <http://epi.yale.edu/epi/country-profile/serbia>

Zakon o morskom ribarstvu Republike Crne Gore. (n.d.). From
www.gov.me/files/1059057058.doc

Zavod za zaštitu prirode Srbije. (n.d.). *Zaovine*. From
http://www.zzps.rs/novo/index.php?jezik=en&strana=zastita_prirode_zp_pio_zaovine

Zavod za zaštitu prirode, V. R. (n.d.). Uredba o režimima zaštite. "Sl. glasnik RS", br. 31/2012.

Zoran Delibašić, I. G. *Edukacija stručnih kadrova za potrebe ronilačkog turizma u Republici Hrvatskoj*.